

MAGYARSÁG ÉS VALLÁS

**AZ EGYETEMES UNITÁRIUS LELKÉSZKÖR
KIADÁSA**

BUDAPEST, 1942

Előszó.

Az Egyetemes Unitárius Lelkészkör 1942-ben, Budapesten rendezte meg szokásos évi lelkeszi továbbképző tanfolyamát. A huszonkét éven keresztül egymástól elszakított részek magyar unitáriussága lélekben együtt volt ezen a találkozón. Kényszerűen távolmaradtak azonban szívünk igaz fájdalomára azok, akiket a második bécsi döntés még mindig román uralom alatt maradóknak ítélt, akiknek hazajöveteléért a magyar unitárius lelkeszi kar imádkozni nem szűnik meg sohasem.

A továbbképzőn elhangzott imádságok, egyházi beszédek és előadások képezték azt a megbeszélés anyagot, mely lelkiileg termékenyítette meg az ott megjelenteket. E kötetben mindezt most átadjuk mindazoknak, akik érdeklődéssel és szeretettel viselnek a magyar unitarizmus kérdései iránt, s ezek közül is elsősorban azok irányában, melyek „magyarságunk és vallásunk” ügyét teszik vizsgálat tárgyává.

Magyarság és vallás az unitárius ember számára sohasem voltak, s nem is lesznek egymástól elválasztó fogalmak. Egyházunk közel négy évszázados történelme élő tanubizonyság, hogy egyházunk élete és vallásunk megnyilatkozási formája mindig egy volt a magyarság életével és hitével. E gondolatok körül ma sincsenek elválasztó kérdéseink, hanem most is azokat az ösvényeket keressük, melyek e két szent fogalmat lelkünk és életünk számára még erősebben egybekovácsolhatják.

Az Egyetemes Unitárius Lelkészkör 1942. április hó 28, május hó 3 napjain Budapesten tartott lelkeszi továbbképző tanfolyamának tárgyalási anyaga.

Felelős kiadó: Ferencz József.

vargyasi MÁTÉ ERNŐ könyvnyomdája, József-u. 61. sz.

E két eszmény összeforrasztása érdekében egyházunk a múltban is értékes munkát végzett. Erdély kisebbségi életében az ifjúsági falumunka és az első téli gazdasági iskola létesítése, a népfőiskolai mozgalom egyházunk kebelében indult el először. A magyar állam fennhatósága alatt ismét egyesült unitárius egyház ma is több téren fáradozik, hogy a megkezdett munkát folytassa. Nagy jóltevőnk Berde Mózsá nevét megörökítő bizottság, szegény falusi székely gyermekek továbbtaníttatását és ipari és kereskedelmi pályára való előkészítésének gondját tűzte ki feladatául. Teológiai Akadémiánk a fiúk, az Unitárius Nők Szövetsége pedig a leányok részére létesített népfőiskolát.

Az Egyetemes Unitárius Lelkészkör határozatából e kötetben összegyűjtöttük a továbbképzőn elhangzott anyagot. A tanfolyammal kapcsolatos missziói szolgálatok értékes beszédeit és egyéb megnyilatkozásait, ez alkalommal nem tudtuk felvenni e kötet keretébe. Azokról egyházi lapjainkban és a napilapokban is megfelelő méltatás hangzott el. A tanfolyammal kapcsolatos közgyűlés határozatairól évi rendes közgyűlésünkön számolunk be.

E kötet kapcsán ismételten köszönetet mondunk mindazoknak a kedves budapesti atyánkfiaiainak és testületeknek, akik e lelki találkozót lehetővé tették.

A felvetett gondolatokat egyházalapító nagy püspökünk, Dávid Ferenc eme gondolataival adjuk át olvasóinknak: „a lelkiismeret semmiben meg nem nyugszik, csak az igazságban”.

Budapest, 1942. augusztus hó.

Ferencz József.

I M A.

Világosság szent Atyja, gondviselő Isten. Alázattal, mélységes bizalommal telik meg szívünk és lelkünket magasztos érzések hatják át, valahányszor imára nyílik ajkunk és Téged keresünk hitünk fény-sugaránál. A hétköznapiok ragyogó ünneppé, gyötrő gondjaink, leroskasztó terheink könnyűvé válnak, szenvedéseink is szívünk gyógyító harmatává lesznek az imádság megszentelő erejében. Teljes szívvel és lélekkel dicsőítünk, magasztalunk, hogy megpróbáltál minket is. Most érezzük, hogy a földre tipró megáláztatás, sötét idők könnyes virrasztása, a lét harcában kísérő aggodalmak, bűneink, tévelygéseink marcangoló vádja mind Hozzád visznek és általuk megpróbált szívünk most nyugalmat talál.

Köszönjük édes Atyánk, hogy nem hagytál minket sötétségben, hanem utat mutattál nekünk a szabadság és élet világában, hogy betelt rajtunk is igéreted: „... megismeritek az igazságot, az igazság szabadokká tesz titeket”. (Ján. 8 r. 32 v.) Meghali-

gattad milliók imáját, megelégeted sóhajtozásunk, búsulásunk napjait: szabadokká tettél ismét minket, hogy szent vallásunk szellemében nemzeti és a lelkiismereti szabadság fiaiként szolgáljunk Tenéked e földön.

Szívünk mégis a sírva-vigadás fájdalmas érzéseitől sajog, mert minden elszakított testvérünk keserű sorsa nehezedik lelkünkre. A kettéhasított szív csonkaélete fáj eggyé, egészségre teremtett Hazánk és Egyházunk testében; minden magyar életében; a szétszakított családi és testvéri közösség tagjaiban. Az újra egyesülés mélységes hitében tekintünk szomorúságban sínylődő magyar véreinkre, akik még most is sötét babiloni vizek mellett ülnek sűrű könnyhullással, szívük szüntelenül feltörő nagy bánatával. Atyánk, tekints rájuk árvaságukban s édesítsd meg életük keserű sorsát végtelen szereteted és szabaddító hatalmad által. Erre kérünk, amidőn igazságot, több világosságot szomjazó lélekkel gyűltünk egybe, hogy egymás gondolataiban és közös hitünk fényében megtalálhassuk igazabb, tökéletesebb emberi élet útját. Kérünk, segíts meg nemes szándékunkban; áldj meg a kitartásnak, erősakarásnak és lemondásnak erejével is, hogy kicsiny és nagy dolgokban egyaránt hasznos szolgálatot végezhesünk. A lelkünk mélyéből új, kibontakozó élet zsongása morajlik fel, mely arra készlet, hogy a kor szavára, a jövő jeleire figyelve, tovább munkáljuk egyházunk szent ügyének előhaladását. Mikor megvilágosodik előttünk a jövő nagysága, akkor érezzük gyengeségünket; álmaink, terveink, feladataink súlya alatt tehetetlenül vergő-

dünk, vagy leroskadunk. Mégis felvesszük a terheket, mert a mi terheink és hordozzuk, mert így töltjük be Jézus törvényét s csak így élhetjük meg a magunk igazi, magyar életét.

Adj nekünk a lélek világosságából, hogy lássuk meg most is a helyes utat; ismerhessük fel egymásban a felebarátot, testvért és egymást megismervén, épüljünk erős egyházzá, erős nemzetté. Hisszük Atyánk, hogy csak úgy tölthetjük be az evangélium szelleme szerint hivatásunkat, ha életünk egészét áthatja hitünk ereje, vallásunk igazsága s az igazságot nem rejtjük el. Engedd úgy élnünk e földön és akarjunk úgy élni mi is, hogy mások így szólhassanak rólunk: „Ti vagytok a földnek savai . . . Ti vagytok a világ világossága”. Önmagunk lelkiismerete előtt, minden érdek és haszonvárás fölé emelkedve tegyünk erről mi magunk bizonyosságot. Felismertük a helyes, önzetlen szolgálat útját Jézus alázatos, önmegtagadó életében. Segíts meg, hogy őt követhessük mindenkor. Legyünk méltók elődeinkhez, egyházunk dicsőséges múltjához is és úgy töltsük be nemzeti kötelességeinket, hogy, mások is kövessenek minket magyarrabb, keresztényebb jövő munkálásában. Segíts meg, hogy legyünk hűséges sáfárjai minden ránkbizott kincsnek és munkának; hadd éreznünk azt, hogy a lelki javakban ősi, nemzeti kincset, szent örökséget bízták ránk s ennek gyarapítása, jövő számára való megtartása lelkipásztori szolgálatunk legfőbb feladata. A mi örökségünk Dávid Ferenc magyar lelkén át megtisztult, magyar szívben és lélekben gyökeret vert jézusi igazság. Kicsiny fehér templomaink-

ban Erdély bércei között és a rónák ölén magyar hit lángja ég, lobog századok óta. Ugy állunk most Előtted, mint ennek a szent tűznek őrizői, gerjesztői. Életünk ég e tűznek lángjában, elmulásunkat, pusztulásunkat hozná ennek kialvása. Adj nekünk jó Atyánk prófétai lelkesedést, apostoli buzgóságot, hogy életünk sava és világossága legyen vallásunk; és legyen az világossága a haladó, lelki megújulást váró lelkeknek, történelmet formáló ereje népünk sorsát irányító időknek.

Áldd meg hitünk és vallásunk kérdéseiben elmélyedő igyekvésünket, nyisd meg előttünk az ismeretek gazdag forrását, hogy gyarapodva lelkiekben, megismerve tennivalóinkat, vihessük előbbre egyházunk ügyét.

Add meg, hogy hitünk ereje, világossága mind több léleknek legyen életformáló, világító szövéténeke. A hit és hazaszeretet lángja elválaszthatatlan egységben lobogjon ezután is templomaink gyülekezetében, családi otthonok körében. Neved dicsőségére, édes magyar Hazánk, minden magyar lélek, minden igaz lélek üdvösségére.

Áldd meg édes Magyar Hazánkat, hogy legyen minél előbb nagy és erős; áldd meg unitárius egyházunkat; Hazánk és Egyházunk vezetőit, népeket és felekezeteket, hogy lelked világossága tündököljön, a szeretet győzedelmeskedjék életünkben. Ámen.

Kolozs,

Komjászegi Géza

A mi szerepünk.

Alapige: Mt. V. r. 13—16 v.

Keresztény Testvéreim! Dávid Ferenc hitének és egyházának őrállói, akik az egyházat alkotó egyes gyülekezetek, kisebb, vagy nagyobb lelki közösségek vezetésére vagyunk elhíva, a messzi távolból és közelből gyűltünk ma ide, hazánk fővárosába, ebbe az, egy Isten dicsőségét hirdető és szolgáló templomba, hogy néhány napot itt töltve, előadásokon és az azokat követő megbeszélgetések lelket megtermékenyítő munkáján keresztül hivatásunk további és még teljesebb betöltéséhez újabb erőt, akaratot és elhatározást nyerjünk. Unitárius egyházunk életében ennek a lelkeszi konferenciának az időnként megismétlődő konferenciák jelentőségén felül rendkívül fontos szerepe és jelentősége van, melyet magával hoz a hely is, ahol és az idő is, amelyben megtartatik. Amióta az unitarizmus fáklyáját Dávid Ferenc meggyújtotta, amióta ez a hitfelfogás, elindult a maga göröngyös, de mindig fölfelé haladó útján, azóta annak őrállói és fáklyahordozói először találkoznak így ebben a dicső multú fővárosban, mely az ország életműködésében a vérkeringést biztosító szív szerepét tölti be s ahon-

nan egy nemzet életországútján megvilágító fény sugárzik szét minden irányban. Konferenciánk jelentősége azonban nem kevesebb, ha az időt nézzük, melyben összegyűlhettünk. Mindannyian érezzük és tudjuk, hogy rendkívüli és sorsdöntő időket élünk, amikor a roppant erők összemérésében a történelmet formáló események nehéz kerekei dübörögnek át napjainkon, amikor az eljövendő élet ízét talán századokra szabja meg az a méreteiben és formáiban minden képzeletet fölülmúló háború, amelynek magunk is részesei vagyunk. Egy új világ, egy új élet előkészítésének nagy napjai ezek, amelyben az unitarizmus lelki hadseregének vezérkara összegyűlt.

Ha pedig akár e fontosságától súlyos időt, mely az eljövendő élet ízét hordja a méhében, akár ezt a szerepében igen jelentős tért nézem, ahonnan az iránytadó fény sugárzik hosszú századok óta, valami szoros kapcsolatot, hasonlóságot látok ezek és az unitarizmus őrállói között, mely az alapigében említett sóban és világosságban jut kifejezésre. Világosabban szólva: ebben az eljövendő élet jobb ízét megteremteni akaró időben azok gyűltünk össze, akik annyi sokak lelki életének megízésítését szolgáltuk és szolgáljuk minden erőnkkel s idegyűltünk egy nemzet életének világosságot adó fényforrásához azok, akik a lelki élet világosságát kisebb-nagyobb fényvel gyarapítottuk és gyarapítjuk.

Amikor e hasonlóság önmagától adódó megállapítása elől nem térek ki s amikor ennél is tovább menve a távol- és közelmúlt annyi példájából kiindulva a felolvasott igéket az unitarizmust megtestesítő

vezetettekre és különösen a vezetőkre találónak mondom, ne ütközzék meg senki rajta, mert ezt az unitarizmusnak a múltban betöltött szerepe, az eljövendő időben előre látott hivatása s a magunk szerepének nagy fontossága és betöltése mondatja velem. Szeretnék azonban minden kétséget eloszlatni, miért is bár nagy vonásokban rámutatok azokra a tényekre, amelyek jogot adnak nekem a felolvasott igék magunkra való alkalmazásában.

Amikor Jézus a sötét és világosságot állította példaképen azok elé, Akiknek lelkébe az együttlét, vagy a gyakori találkozások láthatatlan hídján keresztül átadta a maga eszméit, s akiktől joggal elvárta, hogy azoknak megtartói és terjesztői legyenek a szerves élet zavartalan működésének a legfontosabb feltételeit jelölte meg, melyek nélkül az életet aligha lehetne elképzelni. A sóban az élet belső tartalmát, ízét jelölte meg, mely kívánatos és kellemessé teszi azt, a világosságban pedig az élet helyes irányának egyetlen lehetőségét tárta fel. E kettőből tevődik össze az a helyes élet, mely önmaga érdekein felül az emberiségét is szolgálja. Aztán feljűk fordulva határozottan mondotta: „Ti vagytok e földnek savai, Ti vagytok e világnak világosságai. Mintha utána tette volna: látjátok, milyen fontos a szerep, amelyet be kell töltenetek. Ennek a szerepnek vállalása és betöltése volt biztosítéka a jézusi eszmék megmaradásának, a helyes keresztényi élet kialakításának.

Dávid Ferencnek és az ő követőinek ez a szerep jutott osztályrészül, mely szerepnek megértését és betöltését maga az unitarizmus bizonyítja, amelyben

mindez félreérthetetlenül valósággá lett. Minden elfogultság nélkül mondhatjuk, hiszen azt a mult történelme s még ellenségeink által is elfogadott tények igazolják, hogy az unitarizmus az emberi gondolkodásban a világosság, s az emberi életfelfogásban a só szerepét töltötte be. Mindez ott, ahová az unitarizmus eljuthatott, mindenütt tapasztalható volt, de különösen felfedezhető Erdélyben és az erdélyi ember életében, ahol ez a fény legelőször kigyúlt. Olyan mélyre- és messzeható világosság volt ez akkor, amikor mindenfelé gyúltak ki lángok, amely mindenik fölé emelkedett s az emberi gondolkodásban addig ismeretlen utat világított be és a lélek legmélyebb titkait sem hagyta sötétségben. Bevilágított oda és biztosan eligazított ott, ahol és ahová a reformáció többi fényszórói el nem juthattak. Aki ezt kétségbevonja, vagy éppen tagadja, az nem ismeri Erdély történelmét, az úgy cselekszik, mint az istentagadó, aki élvezi Isten áldását és mégis tagadja létezését. Az unitarizmust, mint világosságot nem lehet Erdély, sőt az egész keresztény világ gondolkodásának fejlődéséből kihagyni, mert az nagy ürességet és megmagyarázhatatlanságot vonna maga után. Azok a fénysugarak, melyek örökbecsű kijelentésekben és törvényekben váltak a fejlődésre hivatott emberi gondolkodás útjelzőivé, örökké élő bizonyosságai a világosságnak. „A hit Isten ajándéka”, „Hitéért üldözni senkit sem szabad”, „Az Isten egy és oszthatatlan”, „Jézus is ember volt” és a többi olyan igazságok, melyeknek fénye legelsősorban Erdélyt emelte ki az ismeretlenség homályából oda, ahová az egész ke-

resztény világ úgy tekintett, mint az emberi gondolkodás fényforrásához.

Ezt a fényt nem olthatta el az erőszak, sem a dévai vár börtöncellája, sem a mártírhalál, mint ahogy a Napot sem semmisíthetik meg véglegesen a sötét fellegek, mert az a már egyszer megvilágosított gondolkodásban később új és még ragyogóbb fényként folytatta életét. Ez a világosság égett és lángolt minden unitárius lélekben, mely a súlyos próbák idején is megmutatta a megmaradthatáshoz vezető utat. Ez világosította meg a folytonos haladás útját, melyen előbbre juthattunk, hogy a siető századokkal, a megállást nem ismerő tudománnyal lépést tarthassunk. Ez világosította meg nyugaton és keleten minden misszionárius propaganda nélkül is annyi nagy gondolkodó elméjét. Ez a világosság mutatta meg Erdélyben a felekezeti türelemnek azt az útját, mely különösen Trianon után, az ott élő magyarságnak megmentője lett. Ez a világosság lett szülőanyja annak a minden magyar lelket a csüggedésből fölrazzó és megtartó hitvallásnak, melyet titokban és nyíltan annyi magyar ajak rebegett el a megaláztatás éveiben, mely ma ezernyi-ezer levante s ma is rabságban élő magyar mindennapi imádsága.

Unitarizmus azonban nemcsak világosság, hanem az élet ízét adó só is. Maga az a tény, hogy ez a hitfelfogás egy erdélyi magyar ember lelkében született meg, adta az unitarizmusnak azt a sajátosan magyar ízt, mellyel egy vallásfelekezet sem dicsekedhetik, mégha az idegenből hozott vallása megkedvel-

tetésére a „magyar vallás” elnevezést bárhogy is kisorsajátítja magának. S hogy ez nemcsak egy ünnepi külső ruha, a mi vallásunkon azt legjobban az a kisebbségi sors igazolja, melyben e téren a tűzpróbát állotta ki az erdélyi unitarizmus. Ez a hitfelfogás a maga életelindulása idején a legnagyobb a másokkal szembeni törelemben volt. Ez végig vonult egész életén s megadta a múltban s adja ma is azoknak, akik ebben élnek lelki életüket a türelmességnek azt az életízét, melyről még ellenségeink is dicsérőleg nyilatkoznak. Nem gyengeség ez, mégkevésbé a kevesebbek és gyengébbek, — nevezem kisebbségben élők — éltető eleme, mint ahogy azt némelyek az elismerés helyett nevezni szokták, hanem az unitárius gondolkodásnak és életmegnyilvánulásnak az a megtéveszthetetlen íze, melyről bárki is reánk ismerhet. E mellett ez a hitfelfogás meg tudta adni az unitarizmus követőinek, azt a mások előtt is példaképen álló összetartást, amely immár közmondássá vált. Az unitarizmusnak a só, azaz életízt adó szerepe azonban abban az optimizmusban rejlik, mely az unitárius ember életét, gondolkodását egy szebb, emberibb és ideálisabb magaslatra emeli, annyi más felfogású emberrel szemben.

Az unitarizmus ezt a nagyszerű szerepet nemcsak a hivatalos egyházi statisztikába felvett követők, egyháztagok életében töltötte és tölti be, hanem akarva, nemakarva megérintette annyi másnak az életét és gondolkodását, mely különösen az erdélyi emberen látszik meg bármilyen felekezethez tartozik is az.

Nem dicsekedésből, csupán a felolvasott igék magunkra való alkalmazásának igazolására mondtam el mindezeket, hogy a hívőnek az ő hitében lelki megnyugvást, a kétkedőnek pedig bizonyosságot adjak.

Unitárius Testvéreim! Ezt a só és világosság szerepét betöltő hitfelfogást örököltük mi, mint felbecsülhetetlen értéket, de egyben, mint súlyos kötelezettséget és felelősséget is, mely az ige ezen szavaiban foglaltatik benne: „Ha a só megízetlenedik, mivel sózatik meg? Nem jó azután semmire, hanem, hogy kivetessék és megtapodtassék mindenektől. A gyertyát sem azért gyujtsák, hogy véka alá rejtsék, hanem, hogy gyertyatartóba tegyék és fényljék mindeneknek, akik a házban vannak.” Az igének ez az igazsága komoly figyelmeztetés minden unitárius számára mely hangosan hirdeti, hogy csak addig képviselünk értéket, amíg eredeti megbízatásunkat betöltjük. A só ha megízetlenül a csekély értéket képviselő homokkal lesz egyenlő, a véka alá rejtett világosság mellett árokba zuhanhat az ember. Így Dávid Ferenc öröksége is keveset érne, ha az megízetlenednék, ha csak kevesek életének válik megízetítőjévé, ha az a fény véka alá rejtetődne, vagy csak keveseket igazítana el az élet tekervényes országútján. Életízt adó, értéket képviselő só, eligazító, a haladás útját megvilágító fény kell, hogy legyen az unitarizmus, mint régen, amit az unitarizmusnak mi kell, hogy megadjunk ma inkább, mint valaha. Ez a sok tekintetben sokak számára ízetlenné vált élet vágyik az után, ami az életet megízesítené, s a ma sötét világában, mikor, mintha az Úristen lámpását

döntötték volna fel, vagy oltogatnák gonosz kezek, kell a világosság, hogy már végre egyszer rátaláljon az ember életének helyes útjára.

Amikor mindezt nagyon világosan bárki is megláthatja, érzitek-e Unitárius Testvéreim, hogy mire kötelez, mit kíván tőlünk Dávid Ferenc öröksége? Egy nagy, súlyos, de gyönyörűsége szerepet: a só, a világosság szerepét. Ha pedig szükséges volt e szerepet a multban vállalni és betölteni, ma sokszorosán szükséges. Ne várja hát senki, hogy más szálljon le a mi hitfelfogásunk gazdag tárnáiba, hogy az élet ízét megadó értékeket előhozza, hanem mi hozzuk a világ elé, melyet a tudásban előrehaladt ember ma szívesebben fogad, mint régen. Ne várja senki, hogy e fényt valaki más vigye a világ elé, hanem magunk lépünk ki az alól az egyszer kényszer, máskor megalkuvás vagy elhivatottságunk kellő fel nem ismerése szülte véka alól, ahová unitarizmusunk kénytelen-kelletlen olykor belekényszerült, s magunk vigyük ezt a világosságot az emberiség életútjára. Egy pillanatig sem szabad felednünk, hogy minden vallás és egyház annyit ér, amennyivel az emberiség, közelebbről egy nemzet életének megszébbítéséhez, megjobbításához és előhaladásához hozzájárult. Ha ezt az igazságot azok, akik a multban arra hivatottak voltak, nem is vették kellőképpen figyelembe, s nem ez igazság mérlegével mérték is, én hiszem és hirdetem, hogy eljön az az idő, amikor az új életben ott lesz a mérleg s a súly és érték szerint bíraltatik el minden, mert a haladó élet, a jövő biztosítóka azt parancsolólag kívánja meg. Minden unitárius kell,

hogy érezze, de különösen azok, akik az élre, az örökhelyekre állítottunk, és vezetésre hívtunk el, kell, hogy érezzük a felelősség súlyát ma, amikor közeleg a megméretés ideje. Az európai ember, sőt mondhatnám az egész emberiség életében egy új világ, egy új élet hatalmas és határozott lépésekkel közeledik. Vigyáznunk kell, nehogy ez az új élet észrevétlenül haladjon el mellettünk, mint nem látható, véka alá rejtett világosság mellett, vagy eltaposson, mint megízeltlenedett sót, hanem a mi hitfelfogásunkban rejlő nagyszerű értékeket, mint életízt adó sót, mint életirányt adó világosságot vigyük a meglátás és értékelés látható magaslatára, hogy ez az új életbe beleilleszkedő nép, Magyarország és emberiség az új élet kezdetén úgy tekintszen reá, mint egykor a Dávid Ferenc idejében tekintett Erdély népe a Dávid Ferenc unitarizmusára.

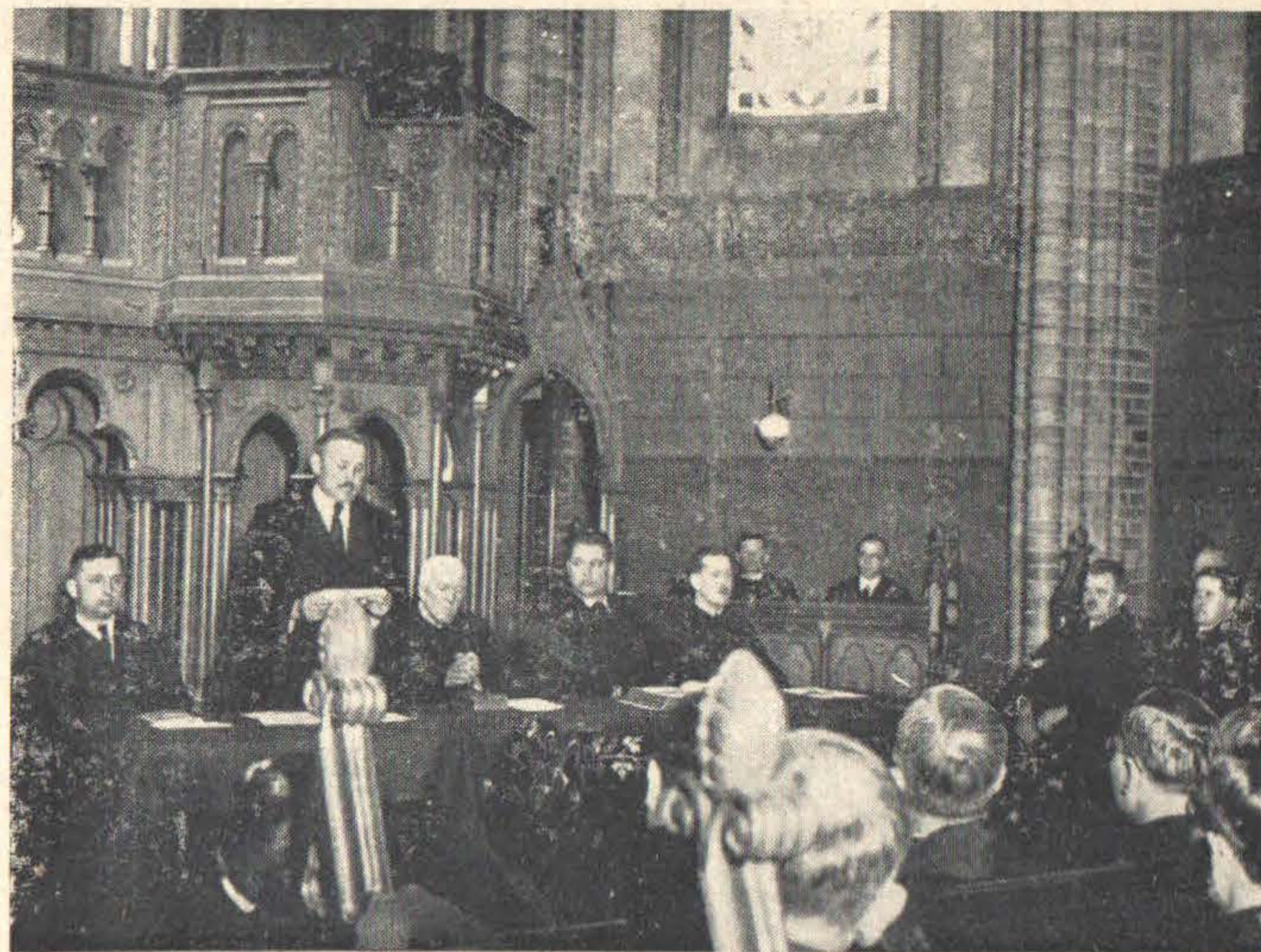
Unitárius Testvéreim! A régmúlt idők egyik nagy bölcsének, Sokratesnek rajongói, a bölcs életének nagy fordulója alkalmával gazdag ajándékokkal kedveskedtek. A rajongók között ott volt egy szegény is, aki bár nem tudott látható ajándékot vinni, mégsem maradt el a többiek közül. Amikor a sor reákerült, így szólt: Mester, én nem követhettem a többiek példáját, mert szegény vagyok, de elhoztam mindazt, ami a szívemben van ajándékképpen neked."

Testvéreim! Az isteni igazságszolgáltatás a történelem útján mind közelebb hozza Magyarország számára azt a nagy napot, amikor az ünnep boldog hangulatában az ország minden közössége felkínálja az új, megnagyobodott, az új élet felé induló Magyar-

ország számára a maga drága ajándékát. Mi, unitáriusok is erre várunk, készülünk. A többiek mellett mi kevesebben és szegényebbek vagyunk. Minket a századok viharai megtéptek, sorainkból sokakat elsodortak s a Trianont követő idők anyagiakban leszegényítettek. Nem vihetünk hát milliós tömegeket, nagy anyagi értékeket, de igaz lélekkel és tiszta szívvel kínáljuk föl a mi életízt és világosságot adó hitfelfogásunkat. Ha az eljövendő Magyarország meglátja, fölfogja és kellőképpen értékeli azt, a várva-várt új életben egyikünk sem fog csalódni. Ámen.

Oklánd,

Kelemen Imre

A Koháry-utcai templomban elnök megnyitót mond.

Palástos lelkészek és közönség a megnyitó ünnepi ülésen.

(Budapesti Fotoriport-laboratórium felvételei)

Elnöki megnyitó.

Testvéreim! Az ország minden részéből gyültünk össze. A Kárpátok és a Hargita, a Firtos és a Bekecs gerincei alól, a Küküllő és a Nyikó, a Nyárád és a Maros, a Homoród és az Olt, a Szamos és a magyar róna téreiről jöttünk hazánk fővárosába. Hála legyen a jó Istennek és Főméltóságú Urunknak, hogy 22 esztendei rabság áhítozása után végre örvendező lélekkel emelkedhetik lelkünk e szent falak közül a mi mennyei Atyánkhoz.

Kis faluk és városok levegőjét, szellemét hoztuk magunkkal, hogy itt lélekben megerősödve menjünk vissza az élet további munkáinak végzésére, feladataink, kötelességeink teljesítésére. Mindenikünk egy egyházközségben él és működik, küzd és dolgozik, mint a mi unitárius anyaszentegyházunk egy-egy képviselője. Az egyháza célja és hivatása: Istenországga eljövételének munkálása a földön. Annak az eszményi országnak, ahol minden élet és hivatás szent, ahol minden lélek megkapja a maga helyét, munkáját, élvezi fáradozása megérdemelt jutalmát, ahol minden munkát imádkozó lélekkel végeznek, ahol az emberek betartják Pál apostolnak a korinthusbeliek-

hez írt intését: „Akár esztek, akár isztok, akármit cselekesztek, mindent az Isten dicsőségére műveljétek”. Tehát az egyháznak akkor van létjogosultsága, ha előnyösen befolyásolja a hívők összességét, a társadalmat, mert istenországa egyúttal tökéletes társadalmat is jelent.

Az egyház e léleknevelő, társadalomjavító munkáját legelsősorban és legnagyobb részben a lelkesek végzik. Mondhatni szinte az egész munka sikere, avagy bukása a lelkeszen fordul meg. A lelkeszi élet örök fáklya, amely önmagában elégve mutatja az utat a rábizott lelkeknek. De minden élet csak úgy lehet útmutató, ha önmaga is növekedik, ha tágítja láthatárát. Az élet két irányban növekedhetik: Extensive és intensive. Kifelé és befelé. Az első az anyag, a másik a szellem birodalmára utal. Az első: felfelé törés az anyag világában, a második: elmélyülés a lélek, az én titkaiban. Az első meggazdagodás a világi javakban, a második meggazdagodás saját énünkben, korlátlan bírása önmagunknak és Istennek önmagunkban. Ez utóbbi a miénk. Isten erre hívogat minket, amikor elhív egy-egy gyülekezet vezetésére. A lekipásztor — eszményi elgondolásban — Isten követe a világnak, Isten üzenete a világhoz, exponense Isten életének a világban. Ugy kell itt állania a földön, mint egy világító toronynak a tengeren. Ott áll a világító torony a tengeren. Körülötte a háborgó tenger, s a maga örök hullámverésével, magasracsapó, elsodró habjaival. De hiába a hullámok feltörő lázongása, egymástkergető harca, a habok sodró ereje. Mindezek lenn maradnak. Fenn

fáradhatatlanul dobja a fénycsóvákat, szórja a világosságot. És a hullámok tetején táncoló hajók látják őt, ujjonganak a fény vezérlő erején. Ilyen a lelkipásztor élete is. Világosság a sötétségben. Ilyennek kell lennie. Ott áll a világban, a gyülekezetben, mint egy élő bizonyoságaul a felséges Isten létezésének. Egész élete testté vált prédikáció kell, hogy legyen. Körülötte a föld, pénz, haszon, élvezetek világa. Minden szem a láthatókra tapad ott, ahol ő a láthatatlant képviseli. Magasztos, felséges hivatás az „Isten igájában” lenni. De vajjon érdemes-e? Világító torony fényednél látsz-e feléd törekvő hajókat, vagy csak szennyes hullámok tajtékzását? Szíved izzására gyúlnak-e őrtüzek? Lármafád hangjára mozdulnak-e lelkek? Nem hiábavaló-e minden? Nem. Te vagy a világosság. A szemek reád néznek, sokan lopva, titkon, még azok is, ott is szikrák pattannak, őrtüzek gyúlnak, lármafád hangjára lelkek mozdulnak és benned látják megtestesülve magát a keresztény gongot, a jóságot, benned van bizalmuk, reménységük, benned látjuák megtestesülve magát a keresztény gondolatot, eszmét.

Szédítő távlata ez a papi hivatásnak. És mi mindannyian erre vagyunk elhíva, ezért állítottunk gyülekezeteink élére.

Augustinus kérdi és írja:

— Kik az egyház ellenségei? Pogányok, mohammedánok, zsidók.

— Kik még nagyobb ellenségei? A rossz keresztények.

— Kik a legnagyobb ellenségei? A rossz papok.

És igaza van. Minden eszme, minden gondolat embereken, emberek egyéniségén át valósul meg. Így az egyház, a vallás eszméje is. Egyházunk élete, diadala avagy bukása, terjedése avagy sorvadása elsősorban rajtunk, lelkipásztorokon fordul meg. Ha igaz ez a többi vallásfelekezetre nézve, hatványozottabban igaz ránk, unitáriusokra nézve. Nekünk nincsenek dogmáink, fényes szertartásaink, mi egyedül csak a lelkeken át tudunk hatni. E munkához egész emberek — jó papok — kellenek. Egész emberek, akiket a papi lélek hevít, akik mind többet és többet akarnak tudni, akik lépést tartanak a tudománnyal, annak naponként szaporodó felfedezéseivel, megállapításaival. Az előrehaladásban előttünk nincs akadály. Lelkünk szabadon szárnyalhat mindenek horizontján át a magasságok felé mind fölebb és fölebb.

Ez az unitárius lélek minden időben bizonyosságot tett magáról. Egyházunk történetének legsötétebb lapjain ragyog a legfényesebben. Nehéz idők, nagy eseményei acélozták áldozatra. Intézményeink története, iskoláink annalesei őrzik e lélek igazi megnyilvánulásait. Ez a lélek tartott meg a 22 évi elnyomatás alatt, amikor vezérnek lenni nagy és nehéz feladatot jelentett, de mi állottuk a vártát. Igaz, sokszor keseregtünk, sokszor csüggedtünk, de kétségbe sohse estünk. Most — hála Istennek — itt vagyunk. Az elnyomatás szomorú évei alatt úgy gondoltuk, hogy ha egyszer eljön a szabadulás napja, minden teher lehull vállainkról. Csak most, az új magyar életben eszméltünk rá, hogy most jön az igazi nagy

próba, most látjuk, hogy fajunk, nemzetünk milyen nagy feladatra hív, most érezzük, hogy egy szociális igazságokon felépülő, erőteljes Magyarország felépítése, lelki megalapozása a mi feladatunk. Ebből nekünk minden erőnkkel ki kell vennünk a részünket. Mi vagyunk az egyetlen vallásfelekezet, amelyet a szó valódi értelmében magyarnak lehet nevezni. Magyar földön, magyar lélekből virágzott ki és magyar lelkekben termett, hozott gyümölcsöt. És mi — elmondhatjuk minden szerénytelenség nélkül — igyekeztünk megállani a helyünket a nemzet életének minden megnyilvánulásában.

Most is azért jöttünk össze ide, az ország szívébe, hogy a testvéri találkozás, az együttlét erőt adó tényén túl, továbbképezzük magunkat. Adja az Isten, hogy az előadások, a mi testvéri találkozásunk adjon mindenikünknek új erőt, tágítsa láthatárát, növelje édes hazánk, Magyarország és Unitárius Anyaszentegyházunk iránti ragaszkodását, építő munkakedvét, teremtő erejét. Áldja meg az Isten mindazokat, akik lehetővé tették, hogy az új magyar életben hazánk fővárosában kezdhettük meg továbbképzésünket. Hála és köszönet budapesti egyházközségünk vezetőinek, presbitériumának, híveinek, mindazoknak, akik hozzájárultak e konferencia megrendezéséhez.

Ezzel konferenciánkat megnyitom.

Csehétfalva,

Ekárt Andor

Hivatal és hivatás.

Irta:

JÓZAN MIKLÓS
püspök.

Tisztelendő Lelkész Urak!
Kedves Szolgatársaim!

*„Előtted a küzdés, előtted a pálya;
Az erőtlén csügged: az erős megállja.
És tudod: micsoda az erő? — Akarat,
Mely előbb vagy utóbb, de borostyánt arat.”*

Arany János.

A nagy magyar költőnek ezt a versét diákéveinkben lelkesen szavaltuk az önképzőkörben. S miután éppen pályaválasztás előtt állottunk, egyikünk másikunk az esthajnal óráiban még a régi kollégium udvarán is elismételgette azt félig hangosan, félig önmagába rejtve, mint a boldogulás titkát példázó jeligét. S ki ahogy' igyekezett annak útmutatását magáévá tenni az élet iskolájában, — az isteni Gondviselés áldott védelme alatt — úgy vette annak hasznát s a siker jegyében nemcsak borostyánt érdemelt, hanem testi és lelki tulajdonainak megfelelő munkakört, ahol az évek során újabb, meg újabb indítást

nyert a tudás kincseinek kutatására. S ott, ahol a tudás bepillantásai és mérőszerszámai a nagy Egész meghódítására képteleneknek bizonyultak, előtérbe jutott a lelkiekből táplálkozó szárnyaló hit, mint összekötő kapocs az ég s a föld között. Isten üzenete az Ő engedelmes gyermeke számára.

Hogy az élet tömkelegében el nem tévedtünk, s pillanatnyi botlások után az igaz útra ismét rátaláltunk, azt ennek a diadalmas hitnek köszönhetjük, amely a hivatal kötelességszerű teljesítése mellett mindig arra ösztökélt bennünket, hogy a praánk bizottakat ne csak a fizetett napszamos vagy béres egyhangú ütemével végezzük, hanem úgy, ahogy azt nekünk hivatásérzetünk előírja és parancsolja. Ez természetesen egyúttal lelkiismeret dolga is. Ha valamit csak immel-ámmal végezzük, akkor csak napszamosok, béresek vagyunk; a külszínnek úgy ahogy eleget teszünk, de nem olyan mértékben, hogy azzal mi magunk is meg legyünk elégedve.

És ez így van minden pályán: az egyházi és a világi munkamezőn egyaránt s általában mindenütt a gyakorlati életben is. És sokszorosan így van a honvédelem terén, ahol a különböző frontokon a végső győzelemért folyik a harc: egy-egy sikeres haditerv megvalósítása — ha még oly nagy áldozatba kerül is, — döntően befolyásolhatja az egész küzdelem kimenetelét. Testi-lelki edzettség, figyelem, kitartás, lángoló lelkesedés, a fegyverek bátor forgatása, az elhagyott otthon féltő szeretete, ezeréves multunk minden dicsősége, áldozatos hősök buzdító emléke, s a küzdelmes jelenre épített jövő fel-

len parancsa — mindezek külön-külön és együttesen hivatása magaslátára emelik a honvédő sereget s példaként állítják elénk, hogy miként kell a front mögött is, idehaza, megteremtenünk mindent, ami hatalmunkban áll, hogy rések és szakadékok itt se támadjanak, vagy ha támadnának, legyünk készen azt a saját eleven testünkkel betölteni! Avagy nem jut eszünkbe a híres római Decius Mus példája, aki a Róma város főterén támadt szakadékba teljes fegyverzettel beleugorva, eltávolította hazájáról a további veszedelmet.

Tőlünk ilyen áldozatot nem követel sem a haza, sem az egyház, sem az emberiség. Azt azonban elvárja és pedig joggal, hogy ha már egyiknek, vagy másiknak a zászlajára fölesküdtünk, akkor a zászló becsületéért és a saját lelkünk megnyugtatóására tegyünk meg mindent, hogy nyugodt önérzettel tekinthessünk vissza a megfutott földi pályára, amikor egyszer akkor elhangzanék a „*Többre bízlak ezután!*”

Előbb azonban jöjjünk rendbe itteni dolgainkkal. Közöttünk vannak olyanok, akikre csak egy gyülekezet gondja bízott. Vannak olyanok is, akik már egy-egy tekintélyes csoport lelki felügyeletét vállalták. S van olyan is, akinek az Egészért kell aggódnia, dolgoznia és imádkoznia, mint ezidő szerint éppen nekem. Nagy elődök nyomdokaiban haladva, fölteszem magamnak a kérdést: vajjon átfogó gondolat és lelki berendezkedés szerint a közvetlen elődök közül kinek a példája vonzott, amikor erre a történelmi feladatra vállalkoztam. Valamennyinek a tisztes emléke kedves előttem, de úgy érzem, hogy mégis az a

prófétai lelkületű szent öreg volt, aki 52 éven át járt előttünk a maga apostoli egyszerűségében s ő maga is mélységes hivatásérzettel végezte széleskörű teendőit az egyházigazgatás minden ágában, ahol vezetni és tekintélyt tartani egyet jelentett a közmegebecsüléssel, amelyben országszerte része volt. Nem kereste a népszerűséget és mégis népszerű volt, mert megértette a kor intő szavát s a legegyszerűbb ember ügyét is magáévá téve, sok jóindulatot szerzett más egyházak körében s a magyar nemzeti társadalomban is az unitárius névnek. Otthon volt a szószéken, ahol az evangéliumi igazságok az ő igehirdetésében mintegy új színt nyertek s mindvégig lekötötték a buzgó hívek odaadó figyelmét. Nem törekedett mesterséges fogásokkal elért múltó hatásra és elragadtatásra s mégis hatott, valóban az elevenig hatott azzal a jószagos tekintettel, amely a gyöngédség mellett egyúttal a koncentrált lelki erő forrása volt. Székely népünket nagyon szerette: családjának tekintette az egész unitárius vallásközöniséget s annak körében a kínálkozó alkalommal mindig megjelent, hogy részt vegyen a vidéki gyülekezetek kimagasló ünnepein s jól tudjuk, hogy e mellett szíve vágya s jogos büszkesége volt ez a budapesti központ, amelyet a kormánykörökkel való érintkezés végett is elég gyakran meglátogatótt. Külföldi hitrokonaink is úgy tekintettek reá, mintha az ő papi fejedelmük is lett volna s valahányszor az imperiumváltás folyama alatt testvéri meleg érdeklődéssel — tanáccsal és kaláccsal — fölkerestek minket, mindannyiszor megnyugtatóva érezhették magukat affelől, hogy érdemes azt a nyá-

jat pártolni és segíteni, amelynek ilyen pásztorja van.

De most veszem észre, hogy tanítványi hálám és hódolatom alapján én itt, rövidre fogva bár, nagy vonásokban egy jellemképet állítok lelki szemeink elé; mintha az ő megelevenülő vonásaiból óhajtanám bemutatni, hogy milyennek kell lennie annak a lelki-pásztornak, aki a maga életpályáját nem közönséges értelemben vett hivatalnak tekinti, hanem magasabb megbízatásnak, Istentől nyert küldetésnek, amelynek csak hivatásunk magaslatán állva tudunk megfelelni; amint azt az imént felhozott életpélda is igazolja.

Előttetek, kedves Szolgatársaim, nyíltan megvallhatom, hogy Ferencz József volt már teológus koromban az én eszményképem s ez a célkitűzésem mai napig sem változott. Ebből a szobából, ahol most e sorokat róvóm, bocsátott ki atyai szeretettel, mint lelki szülöttét, a dunántúli nemes misszióba. Hogy mertem volna Neki *nemet* mondani? Amikor pedig 2 év alatt a tanári képesítést is megszerezhettem volna a F. J. Tudományegyetemen. S ki tudja: ez a körülmény minő változást jelentett volna általában egész következő életpályámon? Mentem, mert hívtak. Mentem, mert küldtek.

A papi hivatásra különben már akkor eljegyzést nyertem, amikor egy szegény falusi rektor árva gyermeke gyanánt láttam meg a napvilágot. Szegénységi fogadalmat tettem s ehhez csatlakozott az engedelmesség is. S e kettőnek alapján azután nem volt leküzdhetetlen a harmadik tétel: (dicsekedés nélkül legyen mondva) a lelki tisztaság, amelyre mindig törekedtem és mindig törekedni fogok.

Ezeknek előrebocsátása után, hadd pillantsak vissza arra az 5—6 évtizedre, amelyre a papi elhívás szempontjából élénken emlékezem.

A múlt század 70—80-as éveiben bizony az egyszerű falusi pap — híveivel együtt — maga is gazdálkodott. Megfogta a dolog nyelét. Kapált, kaszált, sőt még aratott is. Egyik-másik ilyen módon tekinélyes vagyona tett szert, vagy legalább is tisztességes megélhetést biztosított a többnyire népes belső emberi családnak. Tordai és kolozsvári kollégiumainkból legációba járva, ezeket a jeleket örömmel jegyeztük fel. Az ünnepi szolgálatból — természetesen — az akkor szokásban volt vasárnap reggeli konciókon főpróbát kellett tartanunk. S nékem még odahaza, a jó öreg kovácsmester felügyelete mellett is el kellett ismételnem mondókáimat, hogy minden úgy menjen, mint a karikacsapás.

Később a kongrua korszakának a beköszöntése már egy új nemzedék felnövekedését látta beindulni s a külső, mezei gazdálkodás már nem igen fért össze a belső emberi jelleggel s különben is a XX. sz. emberét a parochián, a felekezeti iskolában, a kisvárosi és a községi életben más meg más, a Hívek javát és előmentét célzó munkakör várta, ami mind időt és fáradságot igényelt s azonkívül a studiumnak se volt szabad félbeszakadnia; mert a példaszó is megköveteli, hogy a *jó pap holtig tanuljon*. Gazdakörök, szövetkezetek s legújabbban a családvédelem gondjai közben alig marad a lelkiismeretes belső embernek annyi szabad ideje, hogy magának, s illetve a Családjának éljen. De hiszen, mondjuk úgy,

ahogy van: családja neki az egész Gyülekezet, a szent Eklézsia, amelynek anyagi és erkölcsi gyarapodása és a lelkiekben való előmente a lelkipásztor hivatásos, odaadó és önfeláldozó szolgálatától függ. Az igazi, hivatásának élő lelkipásztor egyúttal barátja és lelkiatyja a gondjaira bízott Híveknek, akinek a példaadása egyúttal zsinórmérték az őt követő, az őreá föltekintő nemzedék számára. S kivált az élet tavaszán bimbózó mindkét nembeli Ifjúság az, amelynek szellemi vezetése egyúttal neki magának is a legtisztább lelki örömet szolgáltatja. Előttük járni, tündökölni egy tevékeny, hasznos, munkás élet tükörében — van-e ennél szebb és magasztosabb hivatás akárki számára is? Mert hiszen, nem csupán a lelkipásztor van tulajdonképpen olyan messzemenően és kizárólagosan elhíva és kötelezve ily irányú alkotó és teremő munkára, hanem jóformán minden tanult világi emberünk, akinek az Uristen megengedte, hogy az egyszerű falusi környezetből kiemelkedve, a nagy világban, talán a Hazának egy másik tájékán, keresse boldogulását s hasznosítsa Istentől nyert talentumait. Mit szólnánk hozzá, hogyha az ilyen kiváló férfiak és nők egyszer csak arra határoznák el magukat, hogy az általuk annyira szeretett szülőföldön — szabadságidejük egy része alatt — a saját falujokban, vagy másutt, de az áldott székely Nép körében annak fiatalsága részére a helybeli iskolával és parochiával egyetértve, úgynevezett Népfőiskolai Tanfolyamot rendeznének. Érdeklődők mindenütt szép számmal lennének s a nálunk Kolozsvárt beindított munka odahaza, a helyszínén is, folytatást nyer-

ne s átcsapna esetleg az „Isten völgyébe” is, ahol egy dombtetőn épült szalmakunyhóból Valaki bizonyára szellemkezekkel intene felénk, szent borzongással üdvözölve álmainak megvalósulását.

Az idő halad. A korszak követel: 48-as időknék viharban búgó lehellete érinti arcunkat. Nem húnthatjuk be a szemünket, azoknak a szent kötelességeknek egész sora előtt, amelyek reánk merednek s baljóslatúlag mondogatják, hogy minden hiába és üresen elpazarolt órát tőlünk egykor számon fognak kérni. Számon kéri, ha más nem, hát a saját lelkiismeretünk. És akkor nincs mentés, nincs alku, nincsen bocsánat; mert ez a Szentlélek ellen elkövetett bűn s azt maga a jóságos Isten sem bocsáthatja meg.

A mi székely Népünk joggal elvárja, hogy az örömlomáson, ahová állítottunk, közülünk senki se szunnyadozzék. Az idegen impérium keserű próbái alatt — úgy tudjuk, s hírből is itt e templomnak megszentelt falai között örömmel hallottuk s örömmel hirdettük, hogy „a leányzó nem halt meg”, hogy magyar nemzetségünk bekötözött „Lázárja” kikelt sírjából: csoda történt az Úrnak szent akaratából. De most következik a legnagyobb csoda... Ami kivételesen egy esetben történt, annak most már az egész vallásközönségen végbe kell mennie.

Áldoztatok az idegenben s itt-ott idegen isteneknek a lefolyt 24 esztendő alatt... Most hát áldoztatok magyar földön az egy igaz élő Isten dicsőségére! Áldoztatok saját magatoknak, fiaitoknak és unokáitoknak Pelikán módjára, saját véretekkel tápláljátok

az utánatok sarjadzó nemzedéket, amelynek jóvoltáért mindannyian felelősséggel tartozunk.

Hogy milyen lesz a magyar jövő, az politikai tekintetben mostanában dől el az orosz harcmezőkön; de a belső frontnak a kialakulása éppen olyan fontos, ha nem fontosabb, mint a fegyveres csatarend. Sem a külső, sem a belső frontnak nem szabad ingadoznia. Emlékezzünk csak vissza: az első világháború utolsó szakában is az volt a legnagyobb hiba, hogy megingott a belső front s a nemzet sorsának irányát hangos szavú és kétes értékű felelőtlen elemek szabták meg, akiknek minden mindegy volt, ha csak mértéktelen becsvágyukat elméleti tanaik terjesztésében előbbre vihették. Mi, akik annak idején szenvedő tanúi valánk annak a dicstelen korszaknak, óva intünk mindenkit, hogy ne adjon hitelt azoknak a híradóknak, akik egyet gondolnak és mást mondanak s akikre nemhogy egy ország, de még egy falucska sorsának intézését se merném reábizni... Periculum in mora...

Ne késlekedjünk tehát éppen mi, akikre egy-egy Gyülekezet lelki gondozása bízott, — talán jelen tanácskozásaink folyamán is — lehetőleg együttes megállapodásra jutni ebben a tekintetben; mert nekünk, mint lelkivezéreknak ott kell tartanunk a kezünket a népünk ütőerén s megfigyelnünk és távol tartanunk minden olyan káros befolyást, amely a csüggetettséget plántálná be a Híveknek imádságos magyarságába és a Haza sorsáért aggódó lelkébe. Meg van írva: „*hogy ha a trombita bizonytalan hangot ad*”, senki se kész a küzdelemre, s igen könnyen

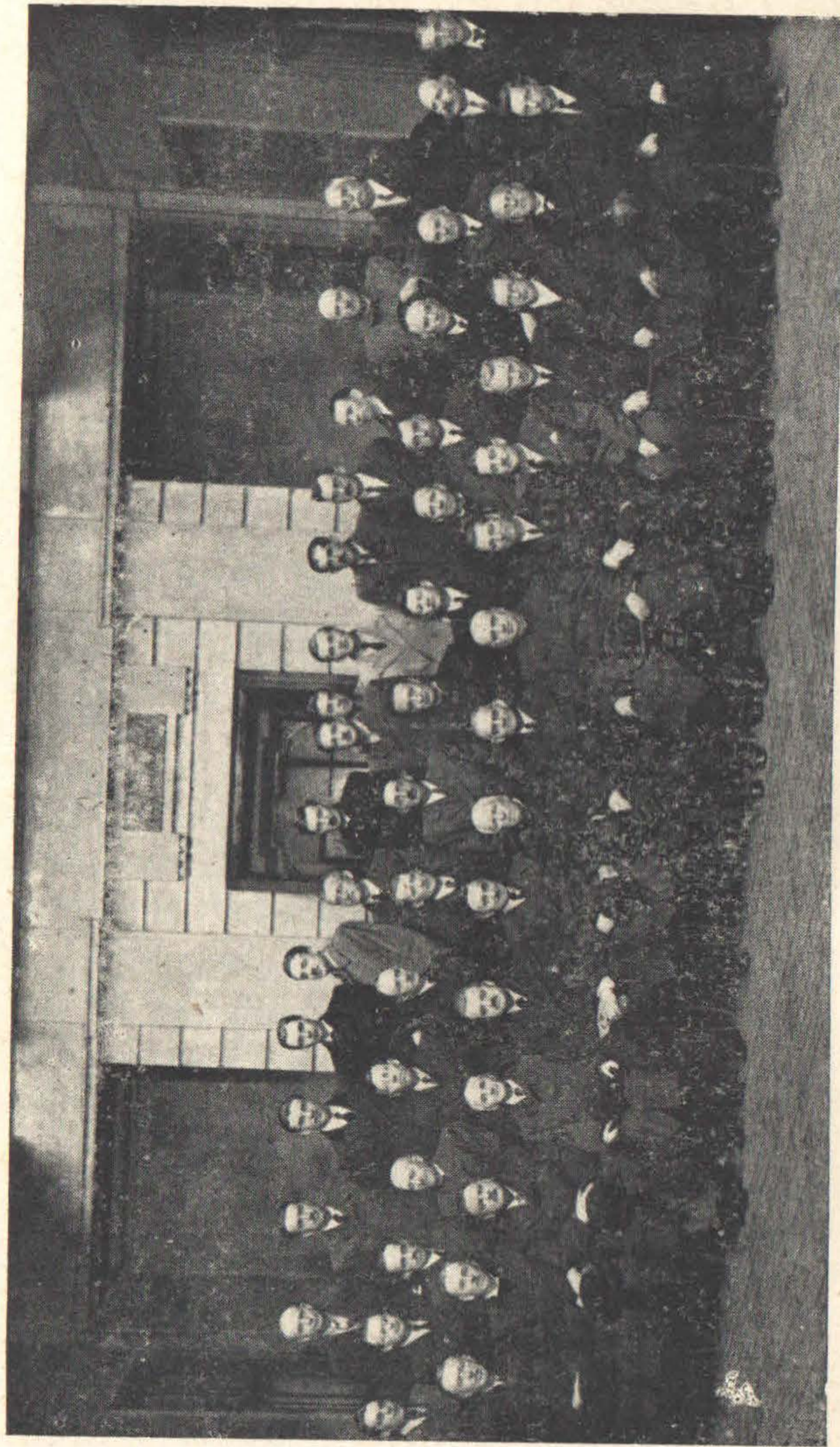
megtörténhetik, hogy megint az a megmagyarázhatatlan fejvesztettség és nemtörődömség lenne úrrá az egyházi, a társadalmi és a nemzeti életben egyaránt, amely már egyszer nyakunkra hozta a bolsevizmust, s útat nyitott országunk szentelt határain keresztül a szomszéd kiskirályok és botcsinálta doktorok mértéktelen bírvágyának és a jogtalanságban gyökerező túlzott igényeiknek.

A bizalmatlanság helyébe — bizalmat kérünk. Bizalmat az egyházi vezetők iránt. Bizalmat a nép egyszerű fiai és leányai iránt, akiknek köréből mostanában egy-egy lelkes csapat indult ki Kolozsvárról, a Népfőiskolai Tanfolyamokról, amelyek egészséges irányba igyekeztek terelni a résztvevők vallásos hitét és tömör erkölcsi felfogását. Ha ez így halad, tíz év alatt már egy hat—hét—száz imádkozó lélekből álló gárda fog a gyülekezetek lelki vezetőinek rendelkezésére állani — öntudatos unitáriusok, jó magyarok valamennyien, — akikhez még az árnyéka se férhet a nemzetietlenség, vagy éppen — ami még ennél rosszabb — a közöny, vagy a földalatti ellenséges indulat vádjának.

Hivatása magaslatán tehát elég sokat, a mai viszonyok közt mind többet és többet kívánunk, a korszellemre való tekintettel is, a lelkipásztortól. Jézus nyomdokaiban haladva, jó pásztornak kell lennie, hogy megismerje és kövesse őt a nyáj, híveinek serege, az áldott Béke idején és a mindent felforgató Háború sorsdöntő óráiban. „*Órállóul adtalak tégedet*” — cseng a fülünkbe a prófétai szózat. Ki vigyázzon, ha nem mi?! Ki igazodjék az egy Isten és

az ő Krisztusa felé, ha nem mi?! Ki zengje az új világot teremtő zsoltári dallamot, ha nem mi?! És ki hirdesse az egész vonalon a magyar Feltámadást, ha nem mi? — — — Valóban szép és felelősségteljes pálya a mi hivatásunk, amelyet magunknak a bennünk lakozó szent Léleknek indítására választottunk. Nem a sors kényekedve sodort ide bennünket. Önként csatlakoztunk Dávid Ferenc gárdájába, ahol sok lelki öröm és sok romolhatatlan kincs szent öröksége vár reánk mindannyiunkra; s ha e mellett az Élet serpenyőjében, ott volna a testi-lelki szükség, nehéz próbák, nagy szenvedések egész serege, mint modern keserű pohár az Úr választottai számára, akkor is csak Kolozsvár, Torda és Déva irányában igazodhatunk; mert ezek a stációk az Unitárius Egyház s annak hivatott képviselői számára ma is aktuálisak. Ma is küzdés minden pálya. És kiváltképen küzdés a mi pályánk, a mi hivatásunk, amelyet csak az örök-kévaló Istenben vetett rendíthetetlen hittel s az abból származó erővel és lelkesedéssel lehet méltóképen betölteni. Ez a fenntartója és forrása egyúttal annak az erős Akaratnak is, amely ma is éppen úgy csodákat mível és „borostyánt arat” a költő biztatása szerint, mint a szent hajdankorban, az első Pünkösöd új világot, új rendet teremtő ünnepén.

Új világ, új Rend van kialakulóban ma is: drága Vérnek ára, de a legszebb örökség, amit az utókor-nak, gyermekeinknek és unokáinknak hagyhatunk. Benne van a mi szívünk vére is, benne virrasztásaink és az imádság lelke, amely közel s távolból egybegyűjtött minket most is Hazánk fővárosába.

Lelkészek csoportja a Misszió Ház temploma előtt.

(Budapesti Fotoriport-laboratórium felvétele)

Unitárius lelkész az új világ küszöbén.*

SIMÉN DÁNIEL.

teol. tanár.

Az egyik kiváló magyar író mondja, hogy minden embernek két hazája van: *a földi, ahol él s a kor, amellyel a lelke érintkezik.* A kettő együttesen adja a teljes otthon valóságát. Bármelyik nélkül azonban gyökértelessé válik az ember és nehéz eldönteni, hogy melyiknek hiánya okozza a nagyobb árvaságot. Az unitárius lelkész a szó teljes, igaz értelmében itthon érzi magát e földi környezetben és e korban. Ez a boldog otthonosság, amit a címfejezetünk sajátosan fejez ki, úgy érezzük, hogy megkíván néhány előjáró, magyarázó szót. Mit jelent hát a cím: „Unitárius lelkész az új világ küszöbén?”

*) Tárgyam kidolgozásánál csak általános, elvi síkon mozogtam, csak a nagy eligazodások megvilágítását tartottam feladatombnak. A gyakorlati megoldások lehetősége csak a helyzet tisztasága után következhetik. Dolgozatomban második felébe a konferencián elhangzott észrevételek jó tanulságait is beleszöttem.

Unitárius lelkészen nemcsak a sokszínű és sok ágazatú élethivatás megtestesítőjét értem, aki a tételes törvényeink szerint „Isten igéjét hirdeti s a gyülekezetet szolgálja”, hanem az unitárius gondolat élő hordozóját, az intézmény, tehát az egyház élő szellemét és lelkét. Azt az evangéliumi magyar embert, kiből, ha egy titokzatos varázsvesszővel szíven érintem, kibomlik az eklézsia a maga nemes hagyományával, örök értékével és jövőt formáló erejével. A katolikusoknál az intézmény a maga csillogó gazdagságával, gigantikus méreteivel és hatalmával teljesen úrrá lett a lét felett, ítél eleveneket és holtakat, ugyanakkor könnyít az egyéni felelősségtudaton. Az abszolút mérték, a csalhatatlan tekintély, ha néha nyomaszt, de a nagy többség számára feloldozó lélektani és erkölcsi jelentőséggel bír. Figyeljük csak meg a katolikus papi rendből kitért egyéneket, a szerintük aposztata papokat, akik nemcsak hitelvi szempontból, de erkölcsileg sem tudtak eligazodni az új élet keskeny és rögös útján s kénytelenek voltak vagy visszavezekelni az egyházhoz, vagy tönkrementek, mint az árnyékból kikerült növény a napvilágon, és napsütésen, és akkor megértjük, az egyház csalhatatlan tekintélyének igazi lényegét. A református egyház sok lázas keresés után úgy látszik, hogy megtalálta az Igében mindazt, amit a katolikus egyház az intézményben. A kettő között csak az elnevezésben van különbség, a lényegben azonban kevés. Az unitárius egyház a maga sajátos vallásos életszemléletével az intézmény helyett az élő lelket tekinti a valláserkölcsei világrend megtestesítőjének, ezt csodálja

vagy erre szabja ki a legsúlyosabb erkölcsi felelősséget. Nem a holt kövek, s nem az írás, hanem az élő lelkek szentelnek egy templomot templommá, egy egyházat egyházzá. S az unitárius egyház őszintén meg van győződve a felől, hogy álláspontja helyesebb, mert jézusibb, mint a másik kettőé. Jézus sem próbált intézményeket létesíteni, de gondja volt rá, hogy amerre eljárt, a lelkeken felépüljenek a leg szebb templomok s kigyulladjanak a legtisztább ol-tártüzek, melyek világánál az ember rátalálhatott az istenes élet útjára. Tanítványokat választott, akikben a kereszténység hatalmas fája csírába pattant s majd fejlődni kezdett. Minden félreértést elkerülendő, leszögezni kívánjuk, hogy fejtegetéseink korántsem irányulnak az intézmények ellen, csupán azokat keret-jelentőségükre szállítjuk le. Amikor tehát unitárius egyházzal beszélünk: *a hívekben megtestesült élő egyházat, a lelkészek életéből kibomló eklézsia-kat értjük.* Minden lelkész az egyház egy rész-egésze, egy darab élő egyház s amilyen a lelkészi kar olyan az egyház és nem megfordítva. Ez fényesen igazolódott az elmúlt huszonkét év rabsága alatt. Nemzeti és valláserkölcsei szempontból, elenyészően csekély kivétellel, minden eklézsia annyit ért, amennyit a lelkésze képviselt s végnélküli harcainkban annyi hitet és lendületet kölcsönzött a közösségnek, amennyit a lelkésze át és beléje ömlesztett. Egyház és lelkészi kar egy találó hasonlattal úgy viszonylik egymáshoz, mint fa a nedvkeringéshez. A fa gyökerével az örök humuszba kapaszkodik, törzse az ég felé emeli koronáját, melyen lomb hajt, virág és gyümölcs terem,

de mindezt a nagy közvetítő, az életadó, évgyűrűket izmosító lomb, virág és gyümölcszint varázsló nedvkeringés adja és végzi. Valaki megjegyezheti, hogy a viszony ilyenén megfogalmazása túlzottan romantikus, hézagos, vagy elfogultan egyoldalú, mert nem veszi tekintetbe a világi elem jelentőségét, holott 80.000 unitáriusból legfeljebb 130 lelkészből lehet szó. Őszintén szólva és ezzel a bizonyos vonatkozásaiban idejétmúlt s napjainkban mesterségesen táplált felfogással egyszersmindenkorra le szeretnék számolni. A világi és egyházi megkülönböztetés valóban nem természetes, amióta a protestáns egyházak a világi papság elvére helyezkedtek. A szó mélyebb jelentőségében csak az nem egyházi, aki kívül áll az egyházon. *Nálunk legfenebb csak lelkész és nem-lelkész jellegű egyháztagokról eshetik szó.* És ha ezzel az alig észrevehető, lelehetnyi megkülönböztetéssel is csak a lelkészekről beszélünk annak a fenti megfontolások az okai. Nem gondolunk mi holmi papi uralom bevezetésére, a történelem folyamán felbukkanó spanyolhoni vagy genfi mintájú teokráciák nem a mi életeszmenyünk szerint születtek, annál is inkább nem, mert hiszen az inkvizíció vagy a kálvini türelmetlenség éppen a szabad gondolkozók legjobbait küldötte máglyára, de gondolunk a *lelkészi tekintély csorbítatlan megóvására, a lelkészi élethivatás tiszteltteljesebb méltánylására és a lelkészi kötelességtudás hatványozottabb fokozására.* Ezért, bevalljuk, hogy van némi tendencia a címfejezetben, amikor unitárius lelkészből s nem unitárius egyházból vagy unitáriuzmusról szólunk az új világ küszöbén. Közis-

mert felfogás, hogy a történelmet isteni irányítás mellett emberek csinálják. Ezek szerint az örök unitárius gondolat a lelkészekben mintázódik ki. Ők nemcsak pusztá hordozói, hanem megtestesítői annak velük, bennük és általuk áll, győz vagy bukik az unitárius gondolat.

Címfejezetünknek van még egy másik érdekessége s ez az „új világ küszöbének” a gondolata. Feltehetjük a kérdést, hogy merő divatból vagy őszinte meggyőződésből beszélünk-e az új világról? Vagy talán egy vágyalom az egész, mert az újban benne sejlik a *jobb* lehetősége? Mi, unitáriusok, a folytonos megújulásban vallásos meggyőződéssel hiszünk, mert ez az örök reformáció gondolatának logikus következménye s mert ez a dolgok rendjének isteni törvényszerűsége. A mi iratlan hitvallásunk súlypontja a fejlődés gondolata köré csoportosul. *Számunkra a fejlődés nem egy jövőbe rajzolt eszmény, nem kedvünk szerint választható emberi feladat, hanem természeti, vagy vallásos színezettel, isteni törvény.* S a fejlődés mindig újat hoz elő. Az új világ tehát holt bizonyossággal közeleg s az unitárius lelkész a küszöbön áll, ami újra nem esetlegesség vagy vak véletlen munkája, hanem vallásunk szelleméből adódó hivatás-tudat. *A kelesztő kovász-sors maradéktalan megélése.* Az unitárius lelkész kemény, zord időkben nem vár és nem könyörög csodákért, mint a magabaroskadt Jónás próféta a ricinusfa alatt s Lót aszszonyként sem mered a multba, hogy kőbálványává változzék, hanem a küszöbig, a kibontakozás lehetőségéig küzdi előre magát, mint sirály a viharban.

A „küszöb” szót szintén jelképesen használjuk s inkább „fordulót”, korfordulót jelent. Hitlevi szempontból olyan nagy a jelentősége, hogy egy néhány szóban szükséges reávilágítanunk. Századunknak egyik legnépszerűbb kifejezése, amit napjainkra vonatkoztatva használunk az, hogy „válságban élünk”. Összeráncolt homlokkal és borongós tekintettel beszélünk gazdasági, hitéleti, szellemi és erkölcsi válságról, amelyben korunk szárazra dobott halként vergődik s nem vesszük észre, mi unitáriusok sem, hogy itt egy „a hitvliágunkkal homlokegyenest ütköző felfogással állunk szemben. A válság szót az orvostudományból vette át a nyelvhasználat. Ott egy olyan biológiai jelenségre alkalmazták, amely azt jelezte, hogy az élet hordozójának sorsa kétségessé vált. A válság vége lehet a rendes életmederbe való visszazökkenés, de lehet a halál is. Ezt az átvitt értelmű szót, különösen az ortodox protestáns teológia, kitörő örömmel üdvözölte s új teológiai irányzatának sarkkövévé tette. Barth óta a „válság-teológia” az ortodox protestantizmus falat-kenyere. A válság jelentősége természetszerűleg a megváltás dogmájában bontakozik ki. Nem célunk ezt részletesen tárgyalni, hiszen egymagában egy külön kiadós tanulmányt igényel, de szükséges legalább nagyobb vonásokban rámutatni arra a szembeötlő különbségre, amely a megváltás és a fejlődés gondolatát jellemzi, mert csak így juthatunk el a „küszöb” vagy korforduló helyesebb megértéséhez. Az ortodox teológia szerint az Isten tökéletes világából, vagyis a paradicsomi boldogságból kihullott ember, Ádám óta szakadatlan vál-

ságban vergődik s a nagykegyelmű Isten csak a megváltás könyörületében szabadítja meg a nyomorult embert ebből a kínos gyötrődésből s kétszeres megítélés után emeli őt vissza magához. A válság tehát egy pesszimista életszemlélet vagy tragikus életérzés természetes velejárója. Ennek ösztönösen ellentmond a fejlődésben hívő lélek. Ám legyen igaz, hogy Ádám óta válságban él az ember, ez azonban azért történik így, mert Ádám, az ember, áldassék a Gondviselés érette, evett a tudásnak fájáról, vagyis elindult az emberi életszint fejlődésének, hosszú, rögös, véres útján, hogy a mába érkezzék. A fejlődés törvényszerűsége az, hogy szétbont és összetesz, integrál és diszintegrál. A szétbontás kisebb-nagyobb zavarokkal, szenvedésekkel és halállal jár, de ez nem annyira válság, mint átmenet, forduló, amely hasonlatos annak a régi háznak a lebontásához, amelynek helyén korszerű, új ház épül. Az új világ épülete készülöben s az unitárius lelkész a küszöbén áll. Megváltását, mint legsajátosabb életfeladatot, maga kell, hogy elvégezze, minden tettéért vállalván az Isten és emberek előtti erkölcsi felelősséget, s betöltvén a nagy parancsolatot: Légy tökéletes, miként a te mennyei Atyád tökéletes!

A küszöbről a kilincsretett kéz jut eszembe s erről egy kép, amely kitörülhetetlenül a lelkembe véssődött. Sir Arthur Eddington, a világhírű angol matematikus és csillagász s egyben mélyen vallásos lélek, egyik briliáns dolgozatában szinte izgalmatkelően írja le azt a lelki állapotot, amely a szobába beépő tudós és egy egyszerű ember lelkében végbe-

megy. A közönséges szemlélő nem is sejti, hogy mi minden történik ebben a két emberben, míg ezt a megszokott, automatikus műveletet végrehajtja. S milyen két különböző világ bontakozik ki a két lát-szólagosan azonos cselekményben. Az egyszerű ember minden külső zavar nélkül belép, mert testének izmát, arcának idegszálaival s nyugodt bölcsességét egy erő uralja: *a feltétlen hit* . . . A fizikus már egy nagyon bonyolult kérdéssel áll szemben. Ő tudja, hogy bármily mozdulatot tesz az atmoszféra nyomásával találkozik, mely fontnyi súllyal nehezedik minden négyzetcentiméternyi felületre. Rá kell helyezkednie a küszöb deszkájára is, mely másodpercenként 20 mérföldet rohan a nap körül s mi lesz ha egy villanásnyi idővel előbb vagy később mozdul, amikor a küszöb már mérföldekkel távolodott el tőle. Közben eszébe jut, hogy ő egy függő bolygón áll, fejjel kifelé a térnek, melyben ma még ismeretlen sebességgel száguld az éterhullámok folyama. A küszöb viszont atomok miriádjaiból áll s amint szemléli, nem egy szolid tárgyat, hanem kirajzó méhcsomóhoz hasonló képet lát a lábai előtt. Ha véletlenül elcsúszik s az ütdés által valamely boszorkánytáncot járó atom lekötött energiája felszabadul, ő ajtóstul, házastul és mindenestül a levegőbe röpül . . . A tudós végül is bonyolult problémájának a megoldásához ér, mert ismeri az alapvető természeti törvényeket, jól tudja, hogy nincsenek ilyen excentrikus véletlenek, tehát nyugodtan a szobába lép.

Unitárius lelkész az új világ küszöbén a tudós röntgen-szemével kell, hogy vizsgálja élethivatásának

fundamentális kérdéseit, de az egyszerű ember mély hitével kell, hogy azokat megoldja, akár csak a gyermeke, kinek Jézus odaígérte az Isten országát. Ez a két vonás, vagy két arculat adja meg az ő élethivatásának, különösképen hitvilágának sajátos színét és ízét. Ha nem lehet enciklopédikus tudós, mert ez a lehetőség csak keveseknek adatik meg, legalább sajátítsa el a tudományos szemlélet legszükségesebb alapelemeit: *a felszínmentes nagyvonalúságot, a szűk látókörből kilépő, szervesen átfogó képességet s a fejlődésben, mint isteni törvénybe vetett hitet*. Mi unitáriusok, sohasem féltünk a tághorizontú kitekintéstől s az összehasonlítástól, amikor értékeink másokéval serpenyőbe kerültek és nem féltünk a több világosságtól sem, hiszen a tisztánlátás Istent még gazdagabbnak tüntette fel s bennünk mélyebb és mélyebb hitforrásokat fakasztott. S maga az a tény, hogy vallásunkat helyesebben a vallást, mint az emberi kultúra legjelentősebb tényezőjét a tudós szemüvegén keresztül vizsgálhatjuk a legprimitívebb életmegnyilvánulásától a legbonyolultabbig, *a fetisizmustól a numinozum, a szentséges fogalmáig*, nem-hogy eljelentéktelenítette vagy profanizálta volna bennünk a meghajló tiszteletet, de erősítette, mint a művészen, ki az egyszerű képírástól Munkácsy Mihály Krisztus trilogiájáig kíséri a festészet haladását.

Ortodox teológus körökben mind uralkodóbbá válik az a felfogás, hogy a kijelentés nemcsak lezárt a Bibliával, de egyedül a Bibliára korlátozódott. Jó néhány hónappal ezelőtt olyasmit olvastam az

egyik ref. folyóiratban, hogy a természetben végbenő kijelentés nem keresztény, hanem pogány isteni kijelentés, mert a keresztény Isten csak az Igében szól a gyülekezetnek. A természetből, a történelemből s még az erkölcsi világrendből sem lehet istenbizonyítékokra hivatkozni, csupán a Bibliából. Mindehhez nem kívánok egyéb kommentárt fűzni, mint Tankó Béla ref. e. tanár: „Tudomány és vallás” című dolgozatának a következő passzusát. Ez úgy gondolom, hogy teljesen megfelel az unitárius álláspontnak, de nemcsak megfelel, hanem megerősíti, sőt szükségessé teszi azt. „Én azért árulásnak érzem, írja Tankó, ha az, akinek a gondviselés azt a missziót adta, hogy az értelem megvilágító erejével szolgálja a lelki életet, a vallással szemben nem tudja, vagy nem meri ezt a feladatot végezni, úgy, ahogy a vallás létparancsa s az értelemé egyformán követeli. Hányszor panaszkodnak a vallás őrállói, ez egyházi emberek, hogy hiába hívogatják a vallás közelébe a lelkeket, — vajjon sokszor nem azért hiába, csakugyan, mert nem a vallás s a kereszténység igazi természete szerint akarják végeztetni a vallás gyakorlását, — mert nem hívhatnak segítségül helyes tudományt? Ha igaza van Mellonének, hogy az embernek *elhihető hitvallásra van szüksége*: ki adja meg ezt az egyszerű és természetes magyarázatát a hitnek s vallásnak? Az értelem s rendszeres művelte, a tudomány.” Eddig az idézet s mi már boldog elégtétellel szögezzük le, hogy vallásunk, amely napjainkban *a szív unitárizmusa felé hajlik*, ma is az elhihető vallások közé tartozik gondolkozó és mélyen-

érző emberek számára. Sőt, ma annál inkább ambicionálja az „elhihetőséget” mennél inkább terelik a vallást az irracionalitás, szorongatóan, szűk akolba kényszerített világa felé. Az *„elhihetőség” lesz az az arany középút*, amely nem a semleges, a se ide, se oda nem tartozás középútját, hanem *a szív és ész szintetikus, kiegyensúlyozott arany középútját jelenti*, amely felé azok is közeledhetnek, akiknek van vallásuk, de jelenleg nincs egyházuk, akik az egyházakon kívül a lényeg-kereszténységben, öntudatlanul bár, de nagy utat tettek meg az unitárius hitvallásig.

A tudományos életszemlélet sajátos szint kölcsönöz az unitárius lelkész élethivatásának az új világ küszöbén. Ma már egyedül az ő igája és gyönyörűsége a kultúr protestantizmus vállalása és megélése. Az ortodox felekezetek sietve szabadulnak ettől a gondolattól, mert ez öntudatlanul is közel hozta őket az unitárizmushoz. Volt idő, amikor csaknem belénk szakadtak. Ha valaki kételkedik állításunk valódiságában, ne sajnálja a fáradságot s hasonlítsa össze az első világháború előtti református és unitárius prédikáció irodalmát s meggyőződést szerezhetsz magának. Azóta részükről nagy visszakanyarodás történt s ma az unitárizmus távolabb áll az ortodox protestantizmustól, mint amaz a katolikus hitfelfogástól. Hogy ez a tény végeredményben melyik félnek jelent előnyt vagy hátrányt, azt most ne kutassuk. A mi útunk töretlenül előre vezet. Olyan kilátók felé, ahol nemcsak a szemhatár tágul, de az egész lényünk tisztább, frisebb levegőhöz, és alkalmasabb környezetbe jut.

Az új keret, a nemes hagyományok alapján, új teendőkkel lát el és új feladatok megoldására kötelez. Esetleg a régi hiányok pótlását írja elő. Mert mi tulajdonképpen az új, ha nem a régi dolgoknak új szemszögből való vizsgálata, átértékelése és az észlelt hiányosságoknak sürgős és teljes kiegészítése. Új geszt, de a régi törzs helyén az ősi humusból. Az unitárius lelkész számára főleg két síkon jelentkeznek a sürgős megoldásra váró feladatok; *a szellemi gyarapodás, közönségesen az ismeretszerzés és a lelki magatartás síkján.* A kettő egymásból folyik, egymást feltételezi és kölcsönösen ki is egészíti, mert a *tudás határozott magatartás nélkül igazolatlan, üres, sőt hamis, mint a hit jócselekedet nélkül, viszont a magatartás elszikkadt vagy vak vágányra jut szellemi gyarapodás nélkül.* A szellemi gyarapodás a lelkész elsődleges, belső ügye, amelynek kihatása inkább önmagára, s az egyház keretén belüli életre terjed ki, míg a lelki magatartás, mivel állásfoglalás, az egyházi élet keretein kívül, a felekezeti és nemzeti viszonyra vonatkozik.

Ha valaki komoly tárgyilagossággal méri fel a lelkészi karunkat, a puszta tény, hogy lelkész-testületünknek közel 10%-a rendelkezik teol. m. tanári képesítéssel, arról győzi meg, hogy az unitárius lelkész szellemi felkészültség dolgában nem áll a legutolsó helyen vagy legalább is él benne az őszinte vágy a szellemi gyarapodásra. Mégis hiányok mutatkoznak. Vannak hiányok, amelyek évtizedek óta kísértenek, de vannak egészen frissen jelentkezők is. Hogy melyeknek a pótlása fontosabb és égetőbb, arra egy-

két szóban ráfogunk mutatni. Abból a határtalan szellemi birodalomból, mely a lelkész enciklopédikus tudását igényli, három tárgykört emelünk ki, mint amely ránk nézve életfontosságú feladat az új világ küszöbén és pedig: *a prédikációink korszerűsítését, különösen a bibliai ismeretekkel kapcsolatban, egyháztörténelmünk célszerű megírását, amit a lelkészkar közreműködése nélkül el sem képzelünk s magyarságismeretünk tudatos és rendszeres beindítását és művelését.* Lássuk ezeket rendre.

A Bibliával kapcsolatban a koreszmék által felvetett ótestamentumi kérdést jelen esetben mellőzni kívánom és pedig két szempontból. Először is az erre vonatkozó nézetemet többekkel együtt leszögeztem az „Unitárius Egyház” mult év decemberi számának hasábjain s ismétlésekbe nem akarok bocsátkozni s másodszor bizonyos „titoksértéssel” bejelenthetem, hogy ennek az egész kérdéskomplexumnak a tudományos és átfogó megoldása előkészítés alatt áll s épen az ótestamentumi tanszék szaktanára, dr. Kiss Elek által, aki több, mint két évtizedes működése alatt tudatosan munkált ilyen irányban s indította el az egymást követő teológus nemzedékeket. Maradunk tehát a kiinduló pontnál, amely a korszerű prédikálásunk és bibliai ismeretünk szoros összhangbáhozására vonatkozik. Mert a kettő között jelenleg feltűnően mély szakadék van. Ha a jelenlegi prédikáció irodalmunkat vagy szónokainkat öntudatosan olvasuk vagy megfigyeljük, kétségtelenül rájövünk arra, hogy a teológián szerzett bibliai ismereteket alig, vagy ritkán használják fel a maguk tudományos szí-

nezetében, hogy még ma is a bibliai szöveg szószerinti magyarázatának alapján állanak, holott a verbális inspirációt mi régen kiiktattuk a hitvallásunkból. Egészen különös, hogy az a lelkész, aki számos más vonatkozásban lépést tart az idővel, itt valamilyen képpen lemarad. Elismerjük, hogy sok nehézség áll fönn. A lelkész gyakran találja magát szembe a „nép-teológiával”, a nép hitével, melyet nem könnyű megtörni a maga csökönyösségében, azonkívül magyar nyelven nem állanak rendelkezésre a korszerű tudományos forrásművek, s beszéd témáját vagy egész prédikációját kénytelen néha ortodox könyvekből meríteni, de ha a Biblia áhitatkeltő, homiletikai alapanyagot szolgáló, vallás-erkölcsi értékeket nyújtó, hitelvi fogalmak tisztázását célzó rendeltetését vizsgáljuk, unitárius szempontból, nem lehet közömbös, hogy — egy képnek, mondásnak vagy gondolatnak milyen kortörténeti, lélektani, társadalmi stb. háttérrel festünk. Nem közömbös, hogy mi a lényeg és mi a sallang a felvett részben. Sürgető kérésünk tehát a Biblia fokozottabb tudományos buvárlása legalább is olyan mértékben, amilyen mértékben azt a hivek lelke megbírja. Általában az a megfigyelésünk, hogy hiveink nemcsak kedvelik, de szomjuhozák a Biblia világát s az a lelkész, aki megvonja tőlük ezt a lelki táplálékot, valamint aki nem korszerűsíti a közölt anyagot, hanem a népre bízza a magyarázatot, a szekták terjeszkedésének melegágyát készíti elő.

A gyakorlati kivitelezés nem képezi dolgozatunk tárgyát, de hangsúlyozottan rá kell mutatnunk, most

már Isten tudja hányadszor, hogy égetően szükséges egy korszerű biblia-magyarázat, mely a Biblia eredeti nyelvének ismeretéből el-egészen a legújabb ásatásokig felölel minden tudományt, amely a szentkönyv teljesebb ismertetéhez vezetve, unitárius hitvilágunkhoz közelálló, azzal megegyező magyarázathoz segít.

A sokat áhított unitárius történelem megírását két szempontból tartom életbevágóan fontosnak: a *történelmi jóvátétel és a hitvédelem szempontjából*. Jóvátételt emlegetek, mert nincs a keresztény egyházban még felekezet, amelyen annyi szándékolt vagy tudattalan sérelem esett volna, mint rajtunk s a legtöbbször indokolatlanul. Ez nem a mult felhánytorgatását jelenti, hanem az értékünk szerinti megbecsülést és méltó helyünk biztosításának kivívását, akár felekezetközi, akár nemzeti viszonylatban. A hitvédelem pedig egyenes kötelességünk s ennek leghathatósabb fegyvere és egyben mentsvára a történelem. Nem a szokványos szólamokba-foglalt, amit szószerkeinken unásig ismételtünk, hanem a vérrel és könnyel írott mult, ami ott hever legtöbb eklézsiánk porlepte levéltárában, vagy ott vibrál az egyházközség életében. A lelkész dolga, hogy mindez valósággá legyen, hogy ebből és számtalan másból kikerekedjék az unitárius történelem, amelyben magunk mutatkozunk be a világnak.

A magyarságismeret vagy önismeret némelyek megítélése szerint inkább nemzeti, mint egyházi feladat s inkább tisztavirágéletű, felkapott, divatos szólam, mint életbevágóan fontos kérdés. E felfogásban

rejlő vaskos tévedés annyira szembeötlő, hogy nem érdemes a cáfolatra. Tény, hogy az önismeret egy nagy nemzeti rádöbbenés több évszázados mulasztásunkra, amelyet nemcsak nemzeti, de vallási szempontból is helyre kell hoznunk. Ahhoz kétség nem fér, hogy a *magyar ember csak magyar módra tud vallásos lenni, vagyis azoknak a képességeknek vagy lelki adottságoknak alapján, amelyek benne, mint magyarrátevő tényezők elsődlegesen élnek és amelyek az ő közösségi életét, erkölcsi vagy vallásos világnézetét lényegesen befolyásolják.* A szilárdabb erkölcsiség és mélyebb vallásossághoz több és igazabb magyarságismeret szükséges. Csak akkor beszélhetünk majd egységes és átfogó nemzetnevelésről, ha félredobva az idegenből importált mintákat vagy a szobatudósaink által kitervelt elméleteket a magyar gyermek és magyar ifjú sajátos lelki világát alkotó tényezőket összegyűjtjük, feldolgozzuk s nevelésünket ezen az alapon indítjuk el. Ez áll a vallásra is. Az unitárius lelkész munkája tehát adva van: tudományos szempontok figyelembevételével kutatni azt a végtelen mezőt, ahol a magyarrátevő tényezők jelentkeznek. Fokozott mértékben vállalni ezt az úttörő munkát, mert a vallásunk „magyar vallás”, élete a magyar lélekből fakadt s csak ennek maradványait ismerete által termékenyül meg. Így lesz a nagy nemzeti feladat egyházi feladat is és így lesz az unitárius lelkész munkája tiszta alapja az új, magyar ezer évnek.

Ez a három vázlatosan ismertetett tárgykör három jelző-kő, amely közé az unitárius lelkész szellemi

tevékenységének munkamezeje esik. Az egész munkamező ezekkel természetesen nincsen felmérve. Ha valaki egy kimerítőbb kép iránt érdeklődik, olvassa el a dr. Vasady Béla debreceni ref. teol. tanár szerkesztésében megjelent „Mintalelkész” című munkát, amelyben 34 tanulmány nyújt izelítőt „az egyetlen-célú és sokoldalú lelkipásztori hivatásról”. A könyv emlékeztetőnek is kitűnő tanulmány.

Az igazi tudás az életbe kívánczik, hogy igazolást nyerjen, merthiszen minden elméletnek csak annyi értéke van, amennyi gyakorlati jó származik belőle. Ez a nemesebb értelemben vett „hasznossági elv” vonatkozik az unitárius lelkész tudására és magatartására is. *Ma nemcsak arra vagyunk kíváncsiak, hogy valaki mit tud, mit mond, hanem hogy hol áll.* Milyen magatartást vesz fel a vallása nagy elvi kérdéseivel szemben. Ez a kérdés más felekezeteknél fel sem vetődhetik, mert ott a dolgok, ha egyszer lefektette, örökre le vannak zárva, érintetlenek, nálunk azonban a komoly szándékú szabad vizsgálódás megengedi, hogy ki-ki újra és ismételten meggyőződést szerezhessen magának. Az unitárius lelkész magatartásával kapcsolatban három nagy gondolat revízióját tartjuk szükségesnek, helyesebben ezek átértelmezésére és érvényesítésére hívjuk fel a közfigyelmet: *a szabadelvűség, a vallási tolerancia újraértelmezésére s a jelenlegi keresztes háborúból adódó lehetőségek kiaknázására, valamint az ezekből adódó tanulságok levonására olyképpen, hogy belőlük az unitárius lelkészen át vallásunkra és nem-*

zetünkre csak jó származzék. Eláruljuk, hogy ezek a kérdések egyenesen a vallásunk szívéhez vezetnek.

Tisztázzuk először a szabadelvűséget, merthiszen itt nem annyira revízióra, mint tisztánlátásra van szükségünk. Vannak emberek, akik jószándékú tájékoztatlanyságból vagy épen célzatosságból, a szavak felületes értelmén lovagolva, vallásos szabadelvűségünket, liberálizmusunkat a hanyatló liberális világgal hozzák kapcsolatba s ebből nem kis maliciával vonnak le jobb, vagy baloldali következtetéseket. Nem régen az egyik országgyűlési képviselő afia jutott ilyen keresztűzbe. A kérdés tehát in konkreto jelentkezik s minket a tények tárgyilagos felmérése alapján nyílt állásfoglalásra kötelez, mielőtt megszáporodnának meduza-fejei. Rövid magyarázatunk értelmében induljunk ki abból a gondolatból, hogy más a politikai, társadalmi vagy gazdasági és más a vallási liberálizmus s mindezek mellett és felett más az unitárizmus. Történelmi multja, vallásos ideológiája és gyakorlati életprogramja elüt azokétól, sőt bizonyos tekintetben merő ellentétben áll velük. A *politikai és társadalmi liberálizmus* bölcsője az Egyesült Államok „Függetlenségi Nyilatkozatában”, majd a Rousseau-féle eszmékben és a francia forradalom emberi jogaiban: „a szabadság, egyenlőség, testvériség” gondolatában keresendő, mely az idők folyamán torz-változatként a plutokrata-kapitalista ideológiába torkolt bele. A *gazdasági liberálizmus atyja* Hugo Grotius, keresztapja és felnevelője Smith Ádám és iskolája, majd az angol utilitáriánusok, mígnem a szabad verseny, a *lassaize-faire* alapján a legkegyet-

lenebb kapitalista kizsákmányolásba s ebből a minden nyugati kultur értéket elsöpörni akaró bolsevizmusba csapott át. A *vallási liberálizmus* gyökerei a humanizmus koráig nyulnak vissza s törzse a felvilágosodás korában kezd megizmosodni, amikor is a szabad gondolkozás béklyói lazulnak s a reformációt követő idők lelki begyepesedéséből egyéni kezdeményezések vagy csoport mozgalmak indulnak el a tisztább keresztény igazságok és egymás keresésére a kereszténység kebelében. Az *unitárizmus* a tiszta, keveretlen jézusi eszmékből ered, nem a XVI-ik században keletkezik, amint mi magunk is helytelenül tanítjuk, hanem a Jézus tanításaiból. Sőt, nem az unitárizmus keletkezik a kereszténység kebelében, de az ú. n. történelmi kereszténység ülepedik rá az unitárius gondolatra, amikor Niceában törvénybeiktatja a Szentháromságot. A XVI-ik században fölébred, önmagára talál és diadalra jut a betemetett jézusi vagy evangéliumi kereszténység s az unitárius megfogalmazásban él tovább. Dávid Ferenc csak ilyen értelemben vallásalapító. *Inkább fölfedezője Jézusnak és az Evangélium tiszta szellemének, amit ő boldog izgalommal s martir lélekkel akar a világ tudomására hozni.* A mélyreható különbség a vallási liberálizmus és unitárizmus között tehát itt keresendő: *az eredetben, történelmi multban és küldetésben.* Míg a vallási liberálizmus felekezeti maradvány marad, mert tagjai legtöbbször bent maradnak valamelyik keresztény felekezetben s míg csak bizonyos koreszmék hatása alatt, tehát időlegesen virágzik, addig az unitáriuzmus történelmi egyház keretében éli meg a

maga örök hivatását. Hogy a vallási liberálizmus és unitarizmus között különbség áll fönt, azt a két tábor hitvallói sem tagadták, hiszen a világszövetségük címében is „szabadelvű keresztény” és „unitárius” megkülönböztetés szerepel.

Hogy a liberális koreszmék bizonyos szempontból befolyásolták az unitarizmust, az nem kétséges s hogy az unitarizmusnak haszna és kára is származott ebből, az sem vitatható. Haszna volt benne, mert lehetőséget nyújtott arra, hogy a többi keresztény felekezettel szembeni egyenjogúságát nagy mértékben kivívja, tehát külsőleg és belsőleg is megerősödhesék, de ugyanakkor kára is származott belőle, mert a szabadosság és langyos semlegesség sellő-szigetei felé is csalogatták. A liberális koreszmék befolyása azonban nemcsak az unitarizmusra, hanem a többi keresztény felekezetekre is vonatkozott. S ez természetes is, merthízen a vallás, mint kultur-életfolyamat kölcsönhatásban áll az általános koreszmékkel. Említettük már, hogy a reformátusok a századforduló elején a szabadelvű eszmék hatására, csaknem belénk ütköztek, ami szerény hitünk szerint nem váltott a szégyenükre. — De az unitarizmusról lepattan minden időlegesség és salak, ami a kivénhedett eszmék és kulturkörök halálát okozza, sőt szívesen és elhivatásából kifolyólag kötelességszerűen vesz részt a halottak eltakarításában s az új világ bevezetésében. Az unitarizmus megmarad szabadelvűsége mellett, amelyet Tordán hirdetett ki a „vallásszabadság” klasszikus és tömör megfogalmazásában, amit lelkiismereti törvénné emelt, mondván, hogy vallásos

meggyőződésünket, mint legszentebb magánügyet, kölcsönösen tiszteletben kell tartanunk s törekednünk kell több igazság és több világosság után.

A szabadelvűségbe logikusan kapcsolódik bele a türelmesség kérdése. Ez már gyökeres revízióra szorul, mert kifelé egyoldalú alázatos tiszteletté, szinte mondhatnók bárgyú meghunyászkodássá, befelé pedig rosszindulatú közönnyé, elerőtlenítő semlegességgé fajult. A türelem gyakran akadályozott meg minket, unitáriusokat abban, hogy igazságunk mellett nyíltan állást foglaljunk s gyakran feledtette el velünk, hogy *egy nagy szándék nem lehet semleges!* Hogy csak annak van jövője és élete, aki küzd. Számtalan példával igazolható, hogy a türelem milyen felmérhetetlen kárt okozt nekünk. Ugy jártunk vele, mint a magyar nemzet a lovagiasságával. A magyar addig tetszelgett erényében, — mert a lovagisság kétségkívül magyar erény — amíg szemfüles népek nemcsak a lovát, de a földjét is kihúzták alóla. A vallási tolerancia történelmi hivatása az volt, hogy a keresztény felekezetek között a „pares” elvét megvalósítsa, az inkvizíciónak és vak türelmetlenségnek még az emlékét is kitörölje a keresztény lelkekből. Az unitarizmus minden áldozatot meghozott ezért a célért, ami dicséretes is, de közben nem vette észre, hogy a máglyatűzön egész élete megsemmisülhet. Az „actio catholica” és az „eclesia militans” korában, ha élni és harcolni akarunk, mindazért, ami szent az életünkben, fenntartás nélkül türelmet hirdetni, enyhén szólva: naivság vagy nagyképűség. Az unitárius lélek sohasem tud megszállott, vak fanatikus lenni, de

ha a kölcsönös tisztelet kötelező levén túl, közönybe vagy semlegességbe fásul, lelki kasztráltságot követ el, amit sem az Isten, sem a történelem nem fog soha megbocsátani. A türelemnek meg van a maga erkölcsi határa, azontúl már a birkák sajátjává válik s az embernél vétek számba megy. Ezt a kissé kemény és emelt hangot megköveteli az a súlyos kötelességteljesítés, mely az új világ küszöbén az unitárius lelkes vállára hárul.

A közönynek ma nincs mentsvára, de nincs mentsvára a kényelmes szemlélődésnek sem, mert aki az élet üteméből kimarad, egy egész világot szalaszt el. A villámháborúk kora a vallásos élet mezején is gyors cselekvésre ösztönöz. A Keleten folyó kereszties háború máról-holnapra olyan problémákat vet fel s az egész háború olyan irányban indít el bennünket, olyan lehetőségeket tár elénk, amelyet kiaknázatlanul hagynunk a legnagyobb vétek. A Szentszék lázasán készül valamire. Sűrű diplomáciai tárgyalásai, misszionárius osztagai, amelyek a katolikus vallást viszik az előrenyomuló szövetséges hadak nyomában, arra engednek következtetni, hogy itt egy nagy terv készül, mely hivatva lesz kiküszörülni azt a csorbát, amelyet annak idején a nagy schizma idézett elő, s amelyet azóta sem feledtek el Rómában. Minket érintően pedig amint szakadozik a bolsevista vasfüggöny s magyar tudósvilágunk szabadabban nézhet Keletre, az őshazába, olyan tendenciózus cikkek jelennek meg, amelyek bizonyítani látszanak azt, hogy az ősmagyarok már bejövetelük előtt katolikusok voltak. Itt résen kell lennünk, mert hiszen az őshazában vég-

zendő kutatások minket nemcsak, mint magyarokat, de mint unitáriusokat is elsőrendűen érdekelnek. Minden adat, ami az ősmagyar vallásra fényt derít, becses érték lehet számunkra, mert eljöhet az idő s hitünk szerint nem késhet soká, amikor keresztény egy-Isten-hitünknek megtaláljuk az örök magyar alapját az ősmagyarok egy-Isten-hitében is. Amikor elháríthatjuk magunkról a rosszhiszemű vádat, mely szerint a mi unitarizmusunk a judeo-keresztény egy-Isten-hitnek lenne a folytatása. Célunk a magyarságunk és kereszténységünk tökéletes összhangbáhozása. S ezt csak úgy érhetjük el, ha tudományos alapon bebizonyíthatjuk, hogy unitarizmusunk nem egyéb, mint ősi magyar vallásunk jézusi megtermékenyülésben és kiteljesedésben, nem egyéb, mint magyar kereszténység vagy evangéliumi magyarság; *a tiszta kereszténységnek s az örök magyar lelki értékeknek egy vallásos gondolatba, az unitarizmusba való ki-kristályosodása*. Dolgozatom bevezető soraiban tudatosan jellemeztem az unitárius lelkészt evangéliumi magyar embernek, mert már akkor fel akartam erre az új gondolatra hívni a közfigyelmet. Az evangéliumi magyarság nemzeti megfogalmazásban népi magyarság. Az unitárius lelkész egész magatartásában népi kell, hogy legyen, nem divatból, hanem abból a letagadhatatlanul nehéz, de fenséges tényből, hogy ő a „népegyház” fia és apostola.

Befejezésünkhöz közeledve, néhány szóban összegezzük az elmondottakat. Megállapítottuk, hogy az unitárius lelkész az az evangéliumi magyar ember, aki megtestesítője, élő hordozója az unitárius gondo-

latnak mind eszmei, mind intézményes vonatkozásban. Vallásának szellemében az új világ küszöbén áll, nem mint a paradicsomból kihullott, bukott angyal, hanem mint az élet mélységeiből fölfelé küzdő ember, ki, mint Istennek munkatársa, megértette a Mester parancsát: Légy tökéletes! A megváltással szemben hisz az emberi fejlődésben, mint isteni törvényben. Ez részben roppant felelősséget ró a vállára, részben örök szabadságharcossá avatja. Szabadságharcában egyformán támaszkodik hitére és tudására. Hite a Gondviselésben feltétlen, tiszta, gyermeki hit, tudása az idők kohójában kristályosodik ki, vallása a szív és ész szintézisében kialakuló elhihető és megélhető vallás. Szabadságharcához, az örök reformációhoz, az új világ küszöbén *az egyházi élet keretein belül*; a Biblia tudományos búvárlására, szószéki szolgálatának korszerűsítésére, egyháztörténelmének célszerű megírására, magyarságismeretének művelésére, az *egyház keretén kívül*; szabadelvűségének, vallási türelmességének revíziójára s a keleti keresztes háborúból adódó lehetőségek maradéktalan kiaknázására, a koreszmékbe ágyazott népegyház krisztusi szolgálatára van elkötelezve.

Ime, egy csokornyai a teendőkből! S az unitárius lelkész az idők szavában Isten szavát hallja s mint a próféta egykoron megindult lélekkel bizonygatja: „Szólj Uram, szólj, mert jól hallja a te szolgád!”

Az újszövetség mai problémái és az unitarizmus.

DR. KOVÁCS LAJOS
lelkész, teol. m. tanár.

Az első világháború utáni két évtized folyamán sok támadás érte a szabadelvű protestáns teológiát. Ezek a támadások bennünket, unitáriusokat igen közelről érintenek; mégis azokkal kapcsolatban még eddig sem hittanilag, sem pedig újszövetségi szempontból kellőképpen állást nem foglaltunk. E támadások kellemetlen kihatásait protestáns testvéreinkkel való érintkezésünk során nap-nap után érezzük. Igen lényeges tehát, hogy alaposan megvizsgáljuk, fontolóra vegyük ezeket a támadásokat. Mindenekelőtt ki kell mutatnunk a 19. századbeli szabadelvű újszövetségi kutatás alapvető eredményeit, mert a támadások éle elsősorban azok ellen irányul. Második feladatunk az, hogy felvázoljuk az utóbbi két évtized újszövetségi teológusainak a 19. század kutatásaival szemben elfoglalt álláspontját. Mindezek alapján megkíséreljük megállapítani, hogy mi marad meg mara-

dandó érték képen a szabadelvű protestáns teológia újszövetségi kutatásaiból. Valóban úgy van-e, amint ezt lépten-nyomon hangoztatni halljuk, hogy a 19. századbeli liberális teológia teljes mértékben csődbe jutott és fel kell számolnia eddigi működését, eredményei nagyrészt, vagy pedig jelent ma is valamit az új protestáns újszövetségi teológiában és általában a modern protestáns gondolkodásban?

Előadásom során igyekszem kimutatni, hogy az újszövetségi kutatásra, annak különböző fejlődési fokain, mennyire döntő befolyást gyakorolt a korszellem, mely a teológiai gondolkodás és érdeklődés irányára, részben pedig az eredmények kialakulására is minden esetben rányomta bélyegét. Áll ez a megállapítás a 18. századi racionálizmus, a 19. századbeli liberális irányzat és az ú. n. dialektikai teológiai iskola újszövetségi kutatásaira egyaránt.

A reformáció a bibliakutatás terén lényeges újítást nem hozott, sőt ellenkezőleg, a fejlődés legnagyobb kerékkötője lett azáltal, hogy a betűszerinti inspiráció tanából leglényegesebb dogmáját alkotta meg.

Amíg az ihletéstan érvényben volt, komoly bibliakutatásról szó sem lehetett. E nagy akadály legyőzésének első kiemelkedő harcosai a 18. századbeli angol deisták, a német felvilágosodás hívei és a francia encyklopédisták, akiknek céljuk közös volt: szembefordulni minden olyan tekintéllyel, mely a szabad gondolkodásnak útját állotta. A deizmus hangsúlyozta, hogy a bibliát is, mint minden más emberi al-

kotást, alá kell vetni az értelem és történelem bírálatának. Az emberiség szellemi fejlődéstörténetében új fordulatot mégis elsősorban a felvilágosodás teremtett, mely egyfelől forradalmi mozgalom minden olyan tekintély ellen, mely az ember természetes erőinek fejlődése elé gátat vet, másfelől pedig a megismerés középpontjává a természetes, egészséges emberi értelmet helyezi. Ez a mozgalom megalkotja a szabad, feltétel nélküli tudományt, mely alapja lett minden további kutató munkának. A tudomány kezd önállóvá válni és mindinkább kiszabadulni az egyházi keret szigorú ellenőrzése alól. A felvilágosodás talajából egy optimista erő tudat, cselekvő, győzelmi tudatban élő haladás nő ki. A felvilágosodás olyan kulturát akar felépíteni, melyben ennek a világnak pozitív értékelése és az előhaladásba vetett feltétlen bizalom a legfontosabb hatóerők.

Ez az egyházellenes, szabad korszellem volt Reimarus és a nagy franci író, Voltaire személyében az újszövetségi bibliakritika megindítója a 18. században. Mind Reimarus, mind Voltaire megpróbálják a Krisztussal szembeállítani az ember Jézus alakját s ezzel a Krisztus-fogalmat tönkretenni. Kísérletük eredménytelen maradt, mert a haladás eszméi még nem hatoltak be elég nagy erővel a vallásos gondolkodásba.

Az újszövetségi bibliakutatás hőskora a 19. század. A 18. század előkészítő, felvilágosító munkája kibontakozását, igazi eredményeit, tetőpontját a 19. században éri el. Megindul a szabad kutatás a tudomány minden ágában, így az újszövetségi tudomány-

ban is. Végtelen optimizmus tölti el az emberek lelkét. A kutatás központja az ember, aki úgy érzi, hogy minden eddig, megoldatlan problémát képes megoldani. Hihetetlen becsvágygal, lendülettel indul meg a kutató az újszövetség területén is. Ennek a munkának megindítója és megalapozója D. F. Strauss, akinek talán legfőbb érdeme az, hogy az újszövetségi kutatást az evangéliumokra irányítja és a negyedik evangéliumot, mint történeti forrást elvetve, elméleteit a szinoptikus evangéliumokra építi. Ettől kezdve az érdeklődés előterébe a három első evangélium és azzal kapcsolatban a történeti Jézus alakja kerül.

A 19. század újszövetségi kutatásainak fő jellegzetessége, hogy a Krisztus-fogalom teljesen háttérbe szorul és a központ Jézus, az ember lesz. Hosszas kutatások és vitatkozások eredményeképpen általános elfogadást nyer az ú. n. kétforráselmélet, mely a szinoptikus evangéliumok anyagát két forrásra, éspe dig a Márk evangéliumára és az ú. n. Q forrásra, vagy Logionra vezeti vissza. Eszerint Márk evangéliumát forrásként használja Máté és Lukács egyaránt. Azonkívül Máté és Lukács használnak egy második forrást is, mely majdnem kizárólagosan Jézus mondásait tartalmazza. Erre a két forrásra támaszkodva a 19. századbeli újszövetségi kutatás, a Strauss „Jézus életét” véve mintául, igyekszik a történelmi Jézus alakját, életét, történetét, emberi jellemét megrajzolni. Ennek az időszaknak minden valamirevaló, újszövetséggel foglalkozó teológusa megírja a maga „Jézus életét”. A legkisebb részletre kiter-

jedő alapossággal veszik a tudományos kutatás bonckése alá Jézus életét, különösen pedig nyilvános tanításainak időszakát. A kutatások célja, hogy a lehető legelevenebb és legrészletesebb formában, összefüggő módon, időrendi sorrendben napvilágra jusson Jézusnak, az embernek élettörténete. Általános volt a meggyőződés, hogy ennek elérése nem lehetetlen feladat. Jézus élete volt a keret, melyen belül a Mester munkásságának és gondolkozásának minden kérdése megvitatásra került.

Ennek az időszaknak teológiai gondolkozásán Kant hatása érzik. Az ő szellemében vallja a 19. századbeli protestáns teológia, hogy „a gondolkozás nem képes a transzcendens világ valóságát felmutatni. A transzcendens világ vilósága nem az értelmén, hanem a hiten nyugszik. A hit pedig az erkölcsi életben nyilvánul meg s ennél fogva tartalma a gyakorlati erkölcsi értékítéletekben jelentkezik”. Kant szellemi nyomdokain haladva, Ritschl Albert német teológus rnedszeres teológiája középpontjává az Isten országa fogalmát helyezte. E fogalommal kapcsolatos elméletei főképpen az evangéliumok exegetikai kutatásait befolyásolták. Ritschl szerint Jézus életének célja az Isten országa, mely azoknak vallásos közössége, akik az igaz cselekedetek gyakorlása által egymáshoz vannak kapcsolva. Ennek az országnak, mely Jézusra épült, általános törvénye az Isten- és felebarát iránti szeretet. Az Isten országa a legfőbb jó és az Istenhez intézett imádság legfőbb tárgya. Az Isten országát Jézus alapította a földön munkatársai által. Ritschl hatása alatt áltlaánossá válik az az elmélet, mely sze-

rint az Isten országa azoknak erkölcsi közössége, akik által az Isten akarata a földön megnyilvánul. Jézus egy tanítványi kört alkot, hogy annak tagjai az eljövendő Isten országának részesei legyenek. Mint az Isten országának munkatársai, mint a Mesterükkel való bizalmas közösségben megnyilvánuló boldogság részesei, a tanítványok máris az Isten országában levőknek érzik magukat. Az Isten országa, mint a jelenben létező valóság a legmagasabb szellemi jó. El lehet érni emberi törekvéssel, a Jézus által hirdetett legmagasabb erkölcsi elveknek gyakorlatban való megvalósításával. Az Isten országa a jövőben van abban az értelemben, hogy a végső beteljesedésnek, Isten országa végleges megvalósításának egy nagyon közeli jövőben magának Istennek közbelépése által kell történnie. A 19. századbeli liberális teológia alaptétele tehát az, hogy Jézus tanításainak lényege erkölcsstanában van lefektetve; az eszkatológia abban csupán másodrangú szerepet foglal el. — A liberális exegeták, akik az Isten országa immánens voltát hangsúlyozták, azokat a szövegeket, melyek az Isten országa eszkatológikus értelmét hirdették, egyszerűen az eszlő keresztény gyülekezetek számlájára írták és későbbi betoldásnak minősítették.

A 19. század végén és a 20-dik elején a szabadelvű teológiai kutatás nagy optimizmusa, hatalmas lendülete megtorpant. A liberális Jézus nagyszerűen megalkotott történelmi alakját kíméletlen támadások érik az ú. n. eszkatológiai iskola részéről. Ennek az iskolának fő képviselői, Weiss Johannes és Schweitzer

Albert¹⁾ kijelentik, hogy minden eddigi evangéliumi kutatás helytelen úton haladt. Az Isten országa és azzal kapcsolatos fogalmak spirituálista magyarázatát végzetes tévedésnek minősítik és egy teljesen új értelmezés mellett szállnak síkra. Szerintük a szabadelvű teológia újszövetségi kutatói nem tudták gondolkozásukat abba a könyvezetbe áthelyezni, amelyben Jézus élt. Ennek egyenes következményeképpen modern szempontból, vagyis az ők saját szempontjukból magyarázták Jézus gondolatait. Az eszkatológiai iskola hangsúlyozza, hogy ha Jézus gondolkodásához közelebb akarunk jutni, le kell mondanunk arról, hogy azt a 19. század teológiai és erkölcsi gondolkodása szempontjain keresztül tanulmányozzuk, amiképpen a liberális teológia tette. Az apokaliptikus irodalom részletes ismerete világosan mutatja, hogy Jézus korának gondolkodását teljes mértékben uralta a Messiás eljövételében való váradalom, melynek lényege az, hogy a Messiás elhozza ennek a világnak a végét, megalapít egy messiási országot és teljesen új életet teremt. Jézus osztozik korának ezekben az uralkodó gondolataiban. Gondolkodását és minden cselekedetét az eszkatológiai várakozás határozza meg. — Az eszkatológiai iskolának a szabadelvű teológiai kutatás eredményeivel szemben elfoglalt éles, elutasító álláspontját legjobban érzékelteti Schweitzer Albert negatív megállapítása, aki szerint „a názáreti Jézus, aki Messiásnak tartotta magát, aki

1) J. Weiss: Die Predigt Jesu vom Reiche Gottes. Göttingen, 1900. (2.) és Schweitzer A.: Geschichte der Leben-Jesu-Forschung, 1913. (2.)

az Isten országa erkölcstanát prédikálta, aki megalapította a Mennyek országát e földön és aki meghalt azért, hogy munkásságát ezáltal megszentelje, sohasem létezett. Ez a Jézus egy olyan alak, amelyet a racionalizmus teremtett, a liberálizmus táplált és a modern teológia történeti köntösbe öltöztetett”.²⁾

A két irányzat: a 19. századbeli szabadelvű újszövetségi bibliakutatás és azzal szembenálló eszkatológiai iskola még éles harcot folytattak, amikor kirobbant az első világháború, mely életünk minden területén mélyreható változásokat teremtett. A protestáns teológia sem maradt e tekintetben kivétel. Elmondhatjuk, hogy a háború nagy katasztrófája napjaink teológiai érdeklődését radikálisan átformálta. A világháború az optimista világszemléletet nagyrészt megszüntette és az ember fejlődésébe, tökéletességébe vetett hitet alapjaiban megrendítette. A Heidegger féle „existenciális” filozófia hatása alatt egy új, radikális, teljesen új utakon haladó teológiai irányzat, az ú. n. dialektikai teológia vette kezébe a vezetést. Ez a teológia kíméletlen harcot indít a 19. századbeli liberális teológiai gondolkozás ellen, mely az ember Jézus történeti alakját állította a teológia középpontjába. Ehelyett új teológiai alapként a feltámadott Isten-ember, a Krisztus megváltását hirdeti, akiben a kijelentés megvalósult. A 19. század teológiai gondolkozására utalva és azt a végsőkéig kárhóztatva, így ír egy erformátus lelkész az „Ut” egyik számában: „A mi hitünkben is, kevés kivétel-

2) Schwetizer A.: idézett könyve, 631. old.

lel, hiányzott az élő Krisztus, még a neve is. Ezért volt olyan bő aratása nálunk az unitárius egyeztetésnek, mint másutt sehol a világon s ezért mondhatatlan, őszinte vággyal még a lehetetlent is megpróbáltuk megtalálni Istent Krisztus nélkül”. „Sokáig túrtük”, olvassuk egy másik helyen, „hogy Krisztusból ez a világ egy lenyűgöző erejű történeti Jézust csinált, aki személyiségének szuggesztív erejével, vagy derült lelkének kedvességével magához hivatgat”. A dialektikai teológia keserű megállapítása szerint a 19. században „a teológia vallástudományá, a kijelentés misztikus és immanens élményé, a Szentháromság pedig irodalmi dokumentumok gyűjteményévé lett”. Ennek következményeképpen a teológiai tudomány tárgya „az értelmileg megismerhető, immanens, nagyszerű lehetőségekkel felruházott, empirikusan megfogható és a történeti viszonylatokban élő vallásos ember lett s a magát kijelentő Isten mellette, illetőleg mögötte csak egy nagyszerű háttérre vált”.³⁾ A liberálizmus — szerintük — megteremtette a maga sajátos, jórészt tiltakozásból született erkölcstanát, amelynek eszménye az autonóm erkölcsi személyiség. De a liberális erkölcstan eszménye bármily szép és magasztos, a dialektikai teológia ítélete szerint emberi kategóriák között marad és így tarthatatlan.

Tavaszy Sándor, a dialektikai teológia egyik legöntudatosabb magyar követője szerint a 18. század

3) Taszay S.: A dialektikai theológia problémája és problémái. Kolozsvár, 1929. 5—6. old.

egy új korszellemet hozott létre, az új tudományos felfogást. A 18. és 20. század között ott áll a sok bírálat, a sok ismeretelméleti meggondolás, tudományos elhatárolás; ott áll Galilei, Kepler, Hume és Kant, azaz azok a tudományos felfedezések, melyek mind a makrokozmoszt, mind a mikrokozmoszt új világitásba helyezik és amelyek egy új világszemléletet hoztak létre, melynek fővonásai: a kizárólagos racionalizmus, az immanentizmus, humánizmus, természettudományi empirizmus és a történeti relativizmus. Közben háttérbe szorult Isten és Krisztus. A dialektikai teológia programja, hogy Istent ismét transzcendens élő valósággá tegye, hogy a teológia ismét a Jézus Krisztusról szóló bizonyágtétel legyen.⁴⁾

A dialektikai teológia a Barth, Thurneysen, Brunner és Gogarten és a „Zwischen den Zeiten” c. folyóiratban közjük csoportosult teológusok radikális teológiai mozgalma. Ujreformátori teológiának is nevezik, mert Barthék a reformátorokig mentek vissza és a reformáció fő tanait: a Biblia szentlélek általi ihletettségét, az ember önmegigazító törekvéseivel szembeni tiltakozást, az örök isteninek a véges emberitől való éles különválasztását, az Isten és ember közötti minőségi különbséget, az ember semmiiségét, az Ige kizárólagos fontosságát, a predestinációt, a Bibliában Istennek Krisztusban való egyszeri és páratlan kijelentését újból felújította és a teológiai gondolkozás központjává tette.

4) U. o. 4. old.

Barth szerint „Isten egy emberi fogalmakkal meg nem határozható, szavakkal nem jellemezhető, emberi adottságokkal meg nem közelíthető, nem birtokolható, minden emberitől, minden világitól független, minőségileg különböző, személyes, abszolút, szent valóság; minden reávonatkozó gondolat, vélemény, igazság paradox: igen és nem, és aki minden emberit nemnek ítél, mert minden emberi mozzanatot az ő szuverén fensége elleni lázadás”. Isten és az ember között óriási úr, emberi erőfeszítéssel át nem hidalható szakadék tátong. Az embertől nem vezet út Istenhez. Mögöttünk egy minden szupranaturálizmust tagadó immanens világkép áll. A Bibliában található isteni kijelentést és a tudományos megismerésen alapuló világképet, azaz a hitet és a tudást soha kibékíteni nem lehet. Isten és a világ, Isten és az értelem soha egy sorba nem állítható, mert „Isten haragját és ítéletét a bűnös világ és az elesett ember felett semmiféle emberi erőfeszítéssel megszüntetni nem lehet. Mi mindannyian a massa perditionis, az elveszettek tömege vagyunk, kiválasztásra egyedül Isten illetékes, aki nem jóság, derékség, stb. alapján dönt, hanem csak egy alapon, az ő szabad kegyelme folytán”. — Kegyelemből, csodaképpen jött kijelentés. Isten igazsága kijelentetett, az Ige testté, Isten emberré lett. — Nincs semmi lehetőség arra, hogy az ember magától tegyen valamit s Istennel mintegy félúton, az összekapcsolóhidon találkozzék. Isten jön hozzánk, ő keres bennünket, és engedi, hogy megtaláljuk a Krisztus által. — Az ember saját értelmével semmit sem ismerhet meg Istenből. Isten országa

nem ember által épített földi, hanem az emberhez jövő eszkatológikus valóság, melyről az egyházban kell bizonyosságot tenni az Ige által. Az egyház nem kulturközösség, hanem a kijelentésben hívők összessége.

A dialektikai teológia alapja a feltámadás. Barth szerint a feltámadás a kijelentés, Jézusnak mint Krisztusnak felfedezése, Isten benne való megjelenése és megismerése. Az ember és a világ sorsa a Krisztus melletti vagy elleni döntéstől függ. Kereszténység csak ott van, ahol Krisztus a döntő; ahol ő minden mindenkben. — Ez a teológia tehát Isten szuverénitását, az ember semmiségét, de Krisztusban való megmenekülését hirdeti.

Amint láthatjuk, ebből a teológiából, mely az utóbbi két évtized óta uralja a református és részben evangélikus teológiai gondolkozást, Jézusnak, az embernek történeti alakja teljesen hiányzik és helyét a Krisztus foglalja el. Az első világháború utáni protestáns teológiai gondolkozást kizárólag a megváltó Isten-ember érdekli. Ennek az új teológiai irányzatnak a hatása az utóbbi évek újszövetségi bibliai kutatásában, különösen pedig az ú. n. formatörténeti iskola célkitűzéseiben és munkájában nagymértékben érezhető. — A formatörténet (Formgeschichte) nevet először Dibelius Márton újszövetségi tudós használta és jelenti azoknak az exegetáknak a munkáját, akik azokat a törvényeket kutatják, melyek szerint az ősgyülekezet az evangéliumi hagyományt formálta. Ennek az iskolának a képviselői azt hangoztatják, hogy a 19. századi evangéliumi kutatás nagy téve-

désben volt, amikor nem jött rá arra, hogy a szóbeli hagyomány tanulmányozása nem eszköz csupán, hanem a főcél: a szinoptikus kérdés megoldása. Ez iskola alaptétele, hogy a szinoptikus szerzők sokkal inkább kompilátorok és szerkesztők voltak, mint igazi írók, és hogy az elszigetelt egyes anyagok összeállítása nem egyéni, hanem kollektív alkotás. Az evangéliumok helyrajzi és időrendi kerete nem hiteles, hanem egy, a kompilátorok által szerkesztett alkotás, mely kizárólag arra szolgált, hogy a különböző részeket vagy történetcsoportokat összekapcsolja. Ebből önként következik, hogy a rendelkezésre álló adatok nem alkalmasak Jézus életének megírására, sőt még arra sem, hogy Jézus emberi személyiségét lélektani elemzéssel felvázolni lehetne. A dialektikai teológia fő exegetája, Bultmann Rudolf Jézusról így ír: „Én azon a véleményen vagyok, hogy mi Jézus életéről és személyiségéről úgyszólván semmit sem tudunk, mert a források eziránt nem érdeklődtek. Nincs az evangéliumokban egyetlen jézusi mondat sem, melynek hitelességét ki lehetne mutatni”.⁵⁾

A formatörténeti iskola szerint a régi evangéliumi kritika abból a feltevésből indult ki, hogy az evangéliumok első írott forrásai bizalomra méltó történeti adatokat tartalmaznak. Ezt a tételt elfogadva alapul, a cél egyszerű és világos volt: ezekhez az első

5) Bultmann R.: Jesus. 1926. 12. old. — Ugyanő: Die Erforschung der synoptischen Evangelien. Giessen, 1925. 33. old.

forrásokhoz visszatérni és azokból a történeti Jézus hiteles alakját megalkotni. A legújabb iskola szakít a fenti tétellel. Kimutatja, hogy az evangéliumi hagyomány elejére semmiképpen sem lehet azt az evangélistát helyezni, aki először ragadott tollat, hogy Jézusról írjon. Jézus halála és a legidősebb ismert írott forrás, a Márk evangéliuma között legalább 30—40 év telt el. Az evangéliumok tehát, mielőtt azokat leírták volna, szóbeli hagyomány útján fejlődtek. Így az első írott evangélium nem a hagyomány fejlődési folyamatának legelején áll, hanem csupán a fejlődésnek egyik későbbi fokán. A szóbeli hagyomány még az írott evangéliumok megjelenése után is fejlődött, úgy, hogy az első évszázad végén és a második elején még nem lehet a szóbeli hagyományt az írásbeli hagyománytól világosan elválasztani. Írott hagyományról a fejlődés végső fokán csak Kr. u. 150 körül beszélhetünk. A hagyomány fejlődési folyamatába a negyedik evangéliumot is bele kell vonni, mert János, evangéliumának legalábbis egyik részében nem más, mint egyszerű tanúja és tanúságtevője annak, hogy az ő korában milyen formában mesélték az emberek egymás között Jézus történetét.

A formatörténeti iskola második igen fontos megállapítása, hogy az evangéliumi hagyomány, mint minden szóbeli hagyomány, eredetileg különálló darabokból kellett hogy álljon. A helyrajzi és időrendi összekapcsolás nagyon tág és bizonytalan, mert az összeállítás nem történeti gonddal történt. Azok tehát, akik az evangéliumokat összeállították, nem ját-

szottak szerepet az evangéliumi történetek és mondások fejlődésében. *A szóbeli hagyomány valódi szerzője egy kollektivitás: a nép, az első idők keresztény gyülekezete.* Ez a formatörténeti iskola leglényesebb megállapítása, melyen az utóbbi két évtized evangéliumi kutatása felépül.

Az evangéliumok történeti megbízhatóság szempontjából való osztályozása ezentúl nem játszik döntő szerepet, tudván, hogy egyetlen perikópa sem került el a gyülekezet alakító kezét és a különböző tényezők befolyását. Az evangéliumok összeállítása teljes egészében az első keresztény gyülekezetek tényleges céljainak szolgálatában állott. A kultusz, a tanítás, a missziói prédikáció, az ellenféllel való apologétikai és polémikus vitatkozások mind annak bizonyítására szolgáltak, hogy Krisztus a Messiás, az ótestamentumi próféták betöltője volt. A gyülekezet Krisztusimádó volt. Ezek a tényezők nem csupán változtattak a hagyományon, hanem előidézték, megteremtették azt. A hagyomány alkotói, azaz az egész keresztény közösség egy döntő vallásos tapasztalat hatása alatt állva, meggyőződésüket ezekben a szavakban fejezték ki: Jézus, a Krisztus. Azok, akik alkották a hagyományt, nem egy történelmi személy történetében, hanem elsősorban az Isten fia megjelenésében voltak érdekelve. A názáreti Jézus összes cselekedeteit és szavait az evangéliumi százados szavai szemszögéből nézte a gyülekezet: „Bizony, ez az ember Isten fia volt!” — Jézus élete szükségszerűen természetfeletti színezetet nyert; ebbe a természetfeletti keretbe kellett Jézus tanításait és a róla szóló

történeteket elhelyezni, hogy azok a gyülekezet belső meggyőződésének megfeleljenek.

A formatörténeti iskola megállapítása szerint a 19. századi kutatás is használta az első keresztény gyülekezet dogmatikai felfogását a szövegek magyarázatánál. De ezt csak olyan szövegek elhelyezésére tette, melyek a keretbe sehogysem illettek bele. Amit meg lehetett magyarázni, különösen a Jézusnak tulajdonított emberi vonások, minden további nélkül történetinek számítottak. Azokat a szövegeket, melyek a természetes magyarázatnak ellenállottak, a gyülekezet számlájára írták. Így egy ú. n. történeti magot különböztettek meg, melyet a régi kritika hívei teljesen megtámadhatatlannak, hitelesnek tartottak. A formatörténeti iskola ennek az ú. n. történeti magnak nagyrészt is az első keresztény gyülekezetek munkájának tulajdonítja. Lehetségesnek tartja ugyan, hogy az evangéliumi történetek mögött bizonyos hiteles emlékek is állottak, melyek legtöbb esetben az alapot szolgáltatták, de nem vagyunk abban a helyzetben, hogy megállapíthassuk, mennyi volt az egyes esetekben a tényállás, melyre a hagyomány épített.

Ez iskola végső megállapítása, hogy mi csak Jézus szellemének *hatását* láthatjuk az evangéliumokban, mert azok csak arról a korról tudósítanak bennünket, amelyben tartalmuk és alakjuk formálódott; csak arról tanuskodnak, hogy mi volt Jézus a hagyomány különböző fejlődési szakaszaiban az első keresztény gyülekezetek számára. Az evangéliumok

nem Jézust mutatják, hanem a Krisztust, aki a gyülekezetekben szellemével működik.⁶⁾

Előadásom végére érve, azt kell megállapítanunk, hogy a fennebb tárgyalt elméletek mennyiben felelnek meg a modern unitárius gondolkodásnak és azokkal szemben mi kell, hogy legyen álláspontunk? Mindenekelőtt leszögezzük azt, hogy a dialektikai teológiai gondolkodás az unitárius gondolkodástól mérföldnyi távolságra áll. A két gondolkodás egymástól merőben idegen. Részben ez mondható a formatörténeti iskola módszereiről és eredményeiről is, mely magán viseli a dialektikai teológia igen erős hatásának nyomait.

Vasady Béla ref. teológiai tanár a dialektikai teológiáról írott bírálatában idézi Jenkins amerikai professzor megállapítását: „Ha a bártiánizmusnak igaza van, úgy sem a jobboldalt képviselő református teológiának, sem pedig a baloldalt képviselő kulturprotesttántizmusnak nincs többé létjogosultsága”. Vasady szerint „az egész barthi vallásos filozófia a legveszedelmesebb agnoszticizmusba vezet el bennünket”. Harnack egyenesen marcionista duálizmust lát a dialektikai teológiában, mert Istent transzcendens fenségében annyira kiemeli a világból, s annyira elszakítja minőségi más mivoltában, hogy végül Isten az egyik, az ember, a másik oldalra kerül és idegenül

6) A formatörténeti iskoldval kapcsolatban lásd: Cullmann O: Les récentes études sur la formation de la tradition évangélique. Revue d'Historie et de Christianity and modern criticism. London. 1936.

állanak egymással szemben.⁷⁾ — Az unitárius hívő számára, aki ember mivoltában a tökéletesség felé törekszik, és aki Istenben egy szerető, megbocsátó édesatyát lát, a dialiktikai Isten- és Krisztuselmélet teljes mértékben elfogadhatatlan.

Ami pedig a dialektikai teológia hatása alatt álló formatörténeti iskolát illeti, a következőket állapíthatjuk meg. A tudományos kritikai munkákban józan észnek és józan mértéknek kell érvényesülnie; a kritika ugyanis elveszti jogosultságát, mihelyt nem a rendelkezésre álló szövegek valóságán épül fel, hanem elvont elméleteket, osztályozásokat, kereteket állít fel és azokból vonja le következtetéseit. Ez a megjegyzés áll a formatörténeti iskolára, mely a rendszeres teológia hatása alatt elméleteket állított fel, melyek általánosításaik és önkényes megállapításaik miatt igen sok esetben jogosulatlanok, mert alaptalanok.

A legrégebbi evangélium, Márk felépítése nem úgy néz ki, mint egy gyülekezeti teológia; annak alapjául, dacára a sok történelmietlen sallangnak, személyes visszaemlékezésnek kellett szolgálnia. Kétségtelen, hogy a hagyomány a Jézus eredeti tanításaival és a róla szóló történetekkel kapcsolatban állott s azokba sok új adatot és szempontot toldott bele. De ez nem jelentheti, hogy a hagyomány nem függ a szemtanúk személyes visszaemlékezéseitől. Az eredeti beszélő teremtő tevékenységét teljes mértékben kitörölni és mellőzni nem lehet. A szemtanúk

7) L. Tavaszy idézet könyvét. 41—42. old.

szerepe és hatása a hagyomány alakulásában figyelmen kívül nem hagyható. Az aztán természetesen igen nagy és nehezen megoldható kérdés, hogy mi a határ a Jézus tényleges szavai és a gyülekezet formálásán átment szövegek között.

A Q forrást vagy Logiont úgy kell tekintenünk, mint Jézus tanításainak főforrását. Ez a forrás azzal a céllal gyűjtődött össze, hogy a tanítványoknak első sorban erkölcsi tanítást adjon. Az az irányzat, mely túlozza az apokaliptikus és eszkatológiai vonásokat Jézus gondolkodásában és tanításaiban, és amely ennek alárendeli a tisztán vallásos és erkölcsi elemeket, ebben a forrásban mindig megtalálja a maga cáfolatát. Egészben véve itt Jézus tanításainak legfőbb gondolatait találjuk összefoglalva, ahogyan azzal máshelyt az evangéliumokban nem találkozunk.

A formatörténeti iskola szerint az evangéliumi történetek és mondások teljes mértékben eszkatológiai tartalmúak. A helyzet az, hogy az Isten országa az evangéliumokban és Jézus ajkán általában eszkatológiai tartalmu. Vannak azonban szövegek, különösen a Q forrásban, melyekben ez az eszkatológiai értelem nem található s csak azok igyekeznek minden egyes szövegben eszkatológiát látni, akiknek elméletehez ez okvetlenül szükséges.

Az eszkatológia és az erkölcsstan összeférhetlenségét nem érezte a Jézus korabeli ember. A próféták és a rabbik. Jézus és az apostolok nem csupán arra voltak képesek, hogy egyformán elfogadják a közeli katasztrófa gondolatát és az erkölcsi tökéletesség követésének eszméjét, hanem néha az esz-

katológiát is az erkölcsstan megerősítésére használták.

Igen valószínű, hogy Jézus tanítványait és általában hallgatóit inkább érdekelte az eszkatológia, mint az erkölcsstan. Az azonban kétségtelen, hogy Jézus gondolkozásában az eszkatológiai eszmék mellett központi helyet foglalt el az erkölcsstan is. Központi gondolat marad minden időben Jézusnak a szerető Atyáról és az emberi lélek végtelen értékéről az evangéliumokba foglalt páratlan üzenete.

A formatörténeti iskolának sok tévedése mellett igen fontos és általánosan elismerésre talált megállapítása, hogy az evangéliumok nem történeti könyvek a szó szoros értelmében, amennyiben nem azért íródtak, hogy Jézust, az embert, aki Galileában és Judeában tanított és Jeruzsálemben keresztre feszítették, megismertessék, hanem azt a hitet fejezik ki, azt a hitet akarják felkelteni és megtartani, amit Jézus az első keresztény gyülekezetek számára jelentett. Az is bizonyos, hogy az evangéliumi anyag formálódását igen sok esetben befolyásolta annak a kultuszban, prédikációban, katekézisben és apológiában való állandó használata. A formatörténeti iskola bebizonyította, hogy *egy Jézus életrajz megírásának a lehetőségéről megbízható időrendi és helyrajzi adatok hiányában végképpen le kell mondanunk.* A formatörténeti iskola megállapításaival szemben azonban tényként fogadhatjuk el, hogy *ha Jézus élete részleteiben nem ismerhető meg, megismerhető és kikutatható a rendelkezésre álló források alapján személyisége és tanításainak lényege.*

A világháború utáni protestáns teológia iránya ez: hitet tenni az örök Krisztus mellett, tagadva a történelmi Jézus alakját. Dicsőíteni a Megváltót és háttérbe szorítani a tanítót, a legmagasabbrendű erkölcsstan prédikátorát. Erősíteni a kereszténység hittvallásait és másodrendű fontosságúvá csökkenteni a Jézus parancsolatait. Hirdetni Krisztust — Jézussal szemben.

Előadásom során többször fordultak elő hittani kérdések is. Ez nem véletlen dolog. A hittani és újszövetségi alapkérdések szoros kapcsolatban állanak egymással. A legújabb protestáns teológia Krisztust és a krisztológiát toltta előtérbe, mert a *hittani kérdések megoldásának útjában állott a történeti ember Jézus alakja. A Krisztus- és Jézus problémát a református teológia megoldani egyáltalában nem tudja; ezért igyekszik lehetőleg mindent a Krisztus-fogalomra építeni.* Ezzel az irányzattal minden rendelkezésünkre álló eszközzel szembe kell fordulnunk és *mind hittanilag, mind újszövetségi szempontból hangsúlyoznunk kell a szinoptikus evangéliumokban megismerhető Jézus tanításain alapuló unitárius keresztény felfogás egyedüli helyes voltát és létjogosultságát.*

Az alap a 19. századbeli szabadelvű protestáns teológia újszövetségi kutatásainak lényege kell hogy legyen. Ezen a szilárd alapon kell a legújabb kutatások eredményeinek felhasználásával az unitárius újszövetségi teológiát felépíteni.

Az unitarizmus és fajelmélet.

DR. ABRUDBÁNYAI JÁNOS
teol. tanár.

Vannak, akik azt állítják, hogy a kommunizmus a világháború következménye, annak gyümölcse. Sajátos politikai megfogalmazásánál és gyakorlatba állításánál azok a negatív erők működtek közre, melyek a háború nyomorában, kínjában, gyötrelmében keltek életre.

Vannak viszont mások, akik szerint e forradalmi, véres megmozdulás tudatos, tervszerű munkája volt azoknak, akik a kisemmizett néprétegek életét eszményi alapon és formában kívánták jobbrafordítani.

Nem kívánok vitába szállni egyik felfogással sem, bizonyára mindkettőben van őszinte törekvés arra, hogy egy rendkívüli társadalmi, illetve politikai, sőt nem utolsósorban vallási tünetet megmagyarázzon. A kommunizmus igazi arcát és annak körvonalait helytelen lett volna azonban néhány évvel ezelőtt rendelkezésünkre álló adatokból megrajzolni. A teljesebb és kimerítőbb kép kialakításához feltétlenül

szükségesek azok a történések, melyek a nagy keleti háború kitörése óta napról-napra mind érthetőbbé tesznek olyan sejtéseket, vagy feltevéseket, melyek Oroszországgal kapcsolatban a körülállók lelkében időnként felmerült. Ma mind határozottabban alakul ki az a vélemény, hogy bizonyos rejtett erők, eléggé nem tisztázott szándékok, kihasználva elfelejtett milliók, gazdasági, társadalmi és lelki rendezetlenségét, nagyhangú jelszavakkal s felelőtlen ígéretekkel kialakítottak különös stratégiai szempontok szerint egy olyan arcvonalat, mely alkalmas pillanatban képes legyen évtizedek múlva felvenni újra a háború véres fonalát, azok ellen, akiket annakidején teljesen megsemmisíteni nem tudott. Akik a kommunizmusban harcot indítottak, ugyanazok voltak, mint akik annakidején a központi hatalmakat belső árulásokkal térdrekenyszerítették. Tovább kívánták folytatni ezt a küzdelmet s választottak ez új vállalkozáshoz egy olyan új erőgyűjtő módszert, mint amilyen a kommunizmus belső felépítése.

Azon természetesen ma már nem csodálkozik egyetlen szociológus vagy politikus sem, hogy e terv keresztülviteléhez milliós tömegeket lehetett toborozni. A francia forradalom elterjedt és részben alkalmazott eszméi után ugyanis más más országokban különböző módon, de bizonyos egyéni szabadság biztosított a szolga, zsellér, vagy jobbágy sorsú népnek. Mit kezdhetett a nincstelenségében szabaddá tett millió meg millió ember akkor, amikor a magántulajdon római-jogi megfogalmazását felelevenítve még szentebbé, még érinthetlenebbé tették azt? A római

jog alapján ugyanis a magántulajdon szentségéhez szó nem fér s így azok, akiknek volt vagyonuk, ez individuális gazdasági elmélet és társadalmi beállítás értelmében nagyszerűen jöttek ki. A nincstelenek még mindig csak várták a magántulajdon keresztényibb megfogalmazásának idejét, egy olyan tiszta, emberi áramlatot, melynek áldásaiból nekik is jut. A múlt század liberális gazdasági eszméi tehát nem lendítettek a nincstelenek sorsán. Szabadságot kapott az egyén, költözködhetett, gazdát cserélhetett, egyenlőséget, testvériséget, szabadságot emlegethetett, de mégis csak éreznie kellett, hogy vele igazán senki sem törődik.

Ezt a megcsalt, kisémmizett, othagyott lélektáborot, az öntudatlan fájdalom letargiájába omlott, jóhiszemű tömeget használta fel anyag gyanánt az a társaság, mely a kommunizmusban új hadszíntérre készült. Az egész világnak hirdetett programot, nemzetek határain túlra nézett s mondhatnók totális jellegű küzdelmet indított. A nemzetköziség mellett azonban felírta zászlójára a vallástalanságot is. Egész munkát akart ilyen vonatkozásban is. Nemcsak a közvetlen környezetétől, a hazája, szülőföldje ismert tájaitól, az ezekkel kapcsolatos meleg, megélt és bensőséges élményektől, a nemzet áldott szent értékétől akarta megfosztani a csatasorba állítandó embert, de elkívánta szakítani a világon túl, a földi vonatkozású dolgokon túl, magától az Istentől is. Egyszerre két világot akart elvenni tőle, hogy a maga ígéretföldjét csábítóbb színekben tárhassa fel. Gyökértelen embert, sehonnai lelket, minden „feles-

leges” tehertől megszabadított embert akart. Olyanokat, akiket semmi sem tart vissza már, akiknek vesztetni valójuk nincs, mert tudta, hogy a hazátlan, barát nélküli, környezetével eleven kapcsolatot vesztett embert szinte vakon lehet irányítani s vele munkálni egy bizonytalan életet. Hogy mennyire sikerült a kezdetben éppen Istentől elszakítani a népet, pontos adatok alapján nem tudjuk, azt azonban megértjük, hogy az orosz nép az egyik végletből miért tudott átsapni elég könnyen a másikba. Megértjük, hogy a bigott, szinte lelkileg ködössé vált nép, akinek egész életét a vallás formai előírásai, ünnepek, böjtök, penitenciák stb. behálózták, vágyott valami szabadabb, valami világosabb után. Ha viszont komolyan vették vallásukat, s Istent erőshatalmúnak, mindenhatónak hitték, — szomorú, sanyargatott sorsukat látva és tapasztalva — felvetődhetett bennük a kérdés, hogy miért nem segít Isten. Az orosz papság ugyanis nem sokat törődött a nép gazdasági és szociális helyzetével, ezt nem tartotta olyannak, mint amely a vallás körébe tartoznék. Fontosabb volt számukra a vallási ceremóniák pontos és kínos betartása és végrehajtása, mint az ember a maga általános és részletes életgondjaival.

A kommunizmus, mint nemzetközi és istentelen arcvonal, elsősorban azokat az országokat kívánta fenyegetni, melyeket sikerült megelőzőleg kifosztani, melyekből sikerült mérték nélkül vért venni s melyekben szomorú gazdasági viszonyok mellett könnyebben akadhattak olyanok, akik ezt a sehová sem vivő elindulást követni hajlandók voltak. Így elsősor-

ban Németország, Magyarország, Törökország, Olaszország (Kisemmizett országok közé tartozott, melyet a béketárgyalások alkalmával nem elégítettek ki.), Bulgária estek a veszélyeztetett vonalba.

A kommunizmus nagy körvonalakban kialakulni készülő veszedelmével szemben ösztönösen termelődött ki különösen e most említett országokban egy olyan védekezés, mely évről évre aztán tudatos programmá kezdett válni. Nemzetek, melyek látták, hogy kívülről irányított belső ellenségek faji és vallási gyökereiken át üzenik meg ellenük a nagy háborút, megerősíteni igyekeztek magukat s határozott, önérzetes, komoly ellentámadásba mentek át. Nagyon jól érezték azonban általában, hogy e küzdelemben nemcsak harcolniok kell, le lehetőleg minden időre meg kell szüntetni a hiszékenységre, az elhagyatottságban és szegénységben, alantas tervek végrehajtására alkalmas milliók életében jelentkező bántó tüneteket. Érezték, hogy nemcsak a következmények ellen kell harcolniuk, hanem azon kell lenniök, hogy az előidéző okokat szüntessék meg. Gazdasági és szociális kérdések megoldásával kell összekapcsolni e feladatvállalást.

A történelem ezután lesz hivatva pontosan meghatározni azt a szerepet, melyet a kommunizmuson keresztül a nemzetközi zsidóság és szabadkőműveség magára vállalt. Körvonalaiiban azonban már most is jelentkezik e szerep. Ugy látszik, mintha a zsidóság, mint faj, örök bosszút esküdött volna a Jézusban elinduló keresztény vallás ellen azért, mert annakidején ez életfelfogás és világszemlélet határo-

zottan és megalkuvás nélkül szembehelyezkedett formális és hamisan alkalmazott faji szempontjaival. Annakidején az elinduló kereszténység volt az az áramlat, mely nemzeti szempontból a leggyógyíthatatlanabb sebet ütötte az önző zsidóságon. A kommunizmusban s legújabbban a melléje szegődött más hatalmak halálos játékában a megfenyegetett nemzetek felismerték az igazi mozgató erőket, s ma már bizonyosabban tudják, hogy e világraszóló műveletben a kéz Ézsaué, de a hang Jákobé.

Mielőtt magyar vonatkozásban taglalnók a fajság és vallás, illetve unitarizmus kérdését, engedjék meg, hogy nagyon vázlatosan elmondhassam, miként van kialakulóban komoly védekezés formájában ez az új élet és lélekírány Németországban, melyet első sorban és mindenkifelett kötelezett nehéz sorsa, hogy új utakon indítsa el nemzetét.

Vannak, akik a kommunizmus elleni harc elindításában országunknak adják az első szerepet, mondván, hogy a huszas évek után itt jelentkezett a leg-erőteljesebben és a legelőször ez a harc. Történetírók megállapították azonban már, hogy nálunk a harc inkább negatív harc volt. Ösztönszerű reakció és inkább csak a tünetek ellen próbált felvérteződni, mint az okok ellen. A szociális felelősségtudat hazánk akkori légkörében nem tudott annyira megizmosodni, hogy ezt a harcot valóban pozitívvá, építővé tegye. Különben is szűk térre szorult tevékenysége. Éppen ezért Németország lelke alakulását több eredménnyel vizsgálhatjuk ebből a szempontból. Más érveink is

vannak azonban, melyek amellet szólnak, hogy ez ország alakulását taglaljuk először.

Oroszország kommunizmusa a vallást, mint olyat gyökereiben kívánta kiirtani. Az Istennel való teljes kapcsolat megszüntetése volt a cél, annak hangoztatásával, hogy Isten nincs. Németországban a belső fertőzés erőtlenebb volt s itt inkább csak a vallás egy formája ellen a *kereszténység* ellen indítottak harcot. A kereszténységben olyan nemzetközi szervezetet láttak és ismertek fel némelyek, mely nem kívánatosan, előnytelenül befolyásolja a német nemzeti élet kialakulását. Ezért e vallás helyett a *pogány-germán* vallást kívánták felújítani. Látni fogjuk azonban, hogy Németország szétagoltságának legsúlyosabb napjaiban éppen elegenden vallották magukat ateistáknak, istenelleneseknek is.

A német pogányság gondolatának mély történelmi gyökerei vannak. Az irodalomban Goethe nem egy versében találunk olyan utalást, melyekből megállapíthatjuk, hogy a „német legények azért voltak dicsők, mert a kereszténységet gyűlölték ők...” „viaszkodtak sokat, míg a papok meg nem békítették a lakosokat...” Schiller (1815) szerint „A pogány világszemlélet természetszemlélet, költeményeimben tehát ennek adok előnyt. A kereszténység feltevésén alapszik, ezért korlátolt s nem független. Ki tudja, lehet, hogy háromszáz év múlva már nem is létezik. A pogány (nem keresztény) azonban megmarad, míg az emberek emberek lesznek”, Dávid F. Staraus „Die Christliche Glaubenslehre” (1841) című dogmatörténeti munkájában azt igyekezett pontról pontra

kimutatni, hogy a kereszténység egyetlen dogmáját sem vallja már eredeti formájában és értelmezésében s hogy kellő kritika után művelt ember nem mondhatja magát kereszténynek, de egyre több ponton kezdenek arra törekedni, hogy a kereszténység revideálja álláspontját és szakítson régi beidegződöttségével.

Bunsen (1850) szerint a kereszténységnek ki kell bontakoznia a sémi légkörből. Sémi gondolatoknak minősítette a csodákat, a kijelentésen alapuló hitet, a Biblia naív szupernaturalizmusát. A huszadik század elején Arthur Bonus fejtegette a kereszténység germanizálódásának szükségességét, a világháború vége felé pedig F. Delitzsch intézett erős támadást a Biblia zsidó szempontjai és a kereszténység zsidó kapcsolatai ellen. Ugyanígy kerültek pergőtűzbe a kereszténység más tanai is. Pl. a teremtéstörténet s a ráépített üdvtörténet, Jézus istenségének, vagy istenfiúságának hite, a kereszténység tökéletességéről és egyetlenségéről szóló tan, a csodák és a feltámadás kérdése. A teológusok egész sora a szokványos kereszténység ellen beszéltek (Wellhausen, Harnach, Rade stb.).

A nagy háború előtt Drews egy karlsruhei filozófiai tanár felújítva bizonyos vonatkozásban Fichte, Hegel, Lagarde, Roberston Smith eszméit, új reformációt hirdetett. 1917-ben megjelent művében (Frie religion... stb.) adott egy új hitvallást, amely az atya, fiú, szentlélek háromsága helyett Isten, világ és az ember háromságát méltatta.

A háború Németországra vonatkozó következményei olyan keretet biztosítottak e vallásos keresésnek, mely nyugtalan összetételénél fogva lehetővé tette a vélemények eltérése alapján különböző irányban kialakuló csoportok megszületését, de amely nem volt egyelőre alkalmas arra, hogy egy ösztönösen megérett és megsejtett szükségszerű és rendszeres vallási megújodást életre segítsen.

Független kis vallásos csoportok, egyesületek, szekták alakultak. 1925 június 16-án megtartott népszámlálás alkalmával a keresztény Egyházból kitértek száma 243.464 volt. Ezek egy része szabadgondolkodók néven voltak nyilvántartva. Ugyanekkor a vallástalanok, vagy istenellenesek (ateisták) száma egy és félmillióra rúgott (e számban nem szerepelnek a gyermekek, sőt a legtöbb esetben az asszonyok, mint családtagok sem). Az 1933. június 16-án végzett népszámlálás a német nép feltűnő atomizálását, tagozódását mutatja. Ezt a tagozódást, ha vallási szempontból vizsgáljuk, megállapíthatjuk azt, hogy bizonyos nyugtalan keresés láza tartja fogva ezt a népet. A világháború mély, letargikus élményei a nemzet társadalmi és gazdasági legyengülése fájdalommas prizmáján szintelen sugárzásban bomlott szét a német nép. Az alábbi statisztikai adatok különösen szemléltetően igazolják azt, hogy ez a nemzet a kereszténység lényege felől elkezdett igazán komolyan gondolkozni.

Az 1933-as statisztika szerint az evangélikusoknak 148, a külföldi evangélikusoknak 75, az ó-lutheránusoknak 27, ó-reformátusoknak 13, hernhurtiak-

nak 13, memonistáknak 9, baptistáknak 9, metodistáknak 6, más szektáknak 51, bibliamagyarázóknak 63, mormon szektának 9, racionalistáknak 21, okkultistáknak 10, katolikus árnyalatoknak 17, ó-katolikusoknak 16, zsidóknak 23, világnézeti csoportoknak 13 (árja és germán jellegű), más változatú csoportoknak 83 szervezett csoportjuk volt, míg a semmiféle csoporthoz nem tartozók 83 (még ezek is ilyen sokféle) csoportban voltak kimutatva.

Tudnunk kell azt, hogy e népszámlálás előtt két évvel (1931) Röhm, a nemzeti szocializmus nagy propagálója, Hitler lelkes munkatársa kijelentette, „a kereszténység a második évezred végével élete végéhez ért”. A nemzeti szocializmus diadalra indulásának idején mindinkább előtérbe kerül az „egy nép, egy birodalom, egy vallás” gondolata s ennek megfelelően elsősorban azt célozták, hogy a katolikus és lutheránus egyházi csoportokat egyesítsék. Ha a fenti statisztikára tekintünk, azonban ezt megelőzőleg egy olyan óriási feladatot pillantunk meg, mely egymagában is elegendő volt. Azt ugyanis, hogy e felekezetek körén belül mutatkozó csoportnézeteket egyeztessék. Ennek az elvégzése nélkül gondolni sem lehetett a teljes vallási egyesítésre. A germánizáló törekvések céljait szolgálta pl. egy ilyen hitvallás:

„Isten engem németnek teremtett. A németség Isten adománya. Isten is azt akarja, hogy a németségért küzdjek. Ez a hadiszolgálatom nem azt jelenti, hogy erőszakot teszek keresztény meggyőződésen, hanem azt, hogy Istennek engedelmeskedem. A hívőnek joga van fellázadni az állam ellen, ha az állam

a sötétséget terjeszti. Ugyanilyen joga van a lázadózáshoz egyházi hatósága ellen is, ha az nem ismeri el feltétlenül a nemzeti ébredés jogát. Német ember számára az Egyház oly hívók egyesülete, amely a keresztény Németországért való küzdelemre kötelezi magát. A német keresztények vallási mozgalmának az a célja, hogy egy evangélikus német birodalmi egyházat hozzon létre. Hitler Adolf Németországa felhívást intéz az Egyházhoz, az Egyháznak hallgatnia kell a felhívásra."

Az „egy nép, egy birodalom, egy vallás” jelszóhoz 1933 után hozzákerül az „egy vezér” kifejezés is. Mindenki azt hitte, hogy a pogány germánizmus sorsa eldőlt, még pedig előnyösen, ha Hitler uralomra jut. A valóság pedig az, hogy a Vezér nagyon tapintatos volt ebben a kérdésben. Bizonyára érezte, hogy amit a nagy német gondolat megálmodói a kereszténységben mint olyant kifogásolnak, mely a nemzeti erő kibontakozásának, a dinamikus belső erő kifejtésnek akadálya lehet, az nem a kereszténység lényege, hanem csak külsőleges máza. Talán ez magyarázza meg azt a tényt, hogy 1934. aug. 17-én magát a „pozitív” kereszténység alapján állónak jelenti ki. Katolikus létére nem kíván sem egyik, sem a másik felekezet javára megnyilatkozni, hanem így szól: „A nemzeti szocialista állam a pozitív kereszténységhez tartozónak vallja magát. Én igazán arra törekszem, hogy a két nagy keresztény felekezet jogait megvédjem, tanításaiknak megtámadását megakadályozzam s hogy kötelességeiket a mai állam felfogásával és követeléseivel összhangba hozzam”.

Az úgynevezett német keresztények (a pogány irányzat) egyelőre megelégedtek azzal, hogy biztosítva látták a fajgondolat befolyását a keresztény felekezeteknél s azzal megalapozva gondolták a további fejlődés lehetőségét. Hogy nagy vallásos átalakulásoknak kell jönniök, azt Hitler többször hangoztatta, de hogy ezek mikor jönnek el és hogy ki által, annak a találgatását elhárította magától. 1934 végén sokat emlegették két nyilatkozatát. Az egyik ez volt: „Kedves Doktorom! Egyszer csak eljön az a bizonyos ember, aki az egyházat mereformálja. De az sem én nem leszek, sem ön nem az. Valamikor eljön. Talán tíz év múlva, de az is lehet, hogy csak száz év múlva döngeti meg valamelyik templom ajtaját.” A másik nyilatkozata ennél is fontosabb s így hangzik: „Ha nem jön valami vallásos megújulás, akkor hiába való minden rendezkedés. A végső igazán mély megújulást politikai vezetőktől hiába várjuk. Mi csak kis Jánoshoz (Keresztelő) hasonló személyek vagyunk. Én is Krisztust várom.”

Az új vallási reformáció nagy gondolata, annak a reformációnak a gondolata, mely teljesebb és általánosabb életmegújulást képes hozni, mint egy bűvópatak, egyidőre eltűnt a közérdeklődés színteréről. Nagyobb, kézenfekvőbb kérdések átmeneti megoldásokra szorították, de erős a meggyőződésünk, hogy az idők közeli teljességében előtör s eleven, szemtől szemben álló kérdésévé válik nemcsak a német nemzetnek, hanem bizonyára a magyar nemzetnek is.

1517-ben a német föld termelte ki az első nagy vallási reformációt s Magyarország akkor sem tu-

dott érzéketlen maradni azzal kapcsolatban. Bizonyosra vehetjük, hogy most sem maradhat. Nem azt jelenti ez természetesen, hogy lemásol ez a nép valamit, ami esetleg lelkének idegen. Nem. Csak azt jelenti, hogy itt bent a reformokat ellenzőket meggyőzni nem lehet addig, míg egy szomszédos nagy nép a maga példáján át számunkra is megteremti a lelki feltételeket egy ilyen szükségszerű belső újuláshoz.

Ezért hozakodtam elő most ezzel a kérdéssel, ezért szeretném, ha még idejében csinálnánk számvetést magyar életünkön belül s mérnök fel önhelyeztünk a fajiság és vallás, a fajiság és az unitarizmus kapcsolatban. Ha valakit érdekel ez a várható lelki feszültség, ez a vallási irányalakulás, akkor elsősorban minket érdekel. Megállapíthatjuk ugyanis, éppen a német példából, hogy a fajra, mint ősi forrásra való visszavágyódás tulajdonképpen a régi, dogmatikus kereszténységtől való megszabadulási törekvés, öntudatlanul vágyódás egy olyan tisztább, valószínűbb, realisabb életszemléletű, de mégis abszolút idealisztikus kereszténység után, melyet ezidőszert az unitarizmus képvisel.

E társadalmi események, szellemi áramlatok, lelki töprengések és vallási vágyódások idejében újra kísért az unitarizmus „jövő vallási” jellege. Nem szeretnők azonban, ha a végtelenségig kitérne a gondolkozó magyar társadalom az unitarizmus életformáló, realis szemlélete és hite elől azzal, hogy azt évtizedeken át újra meg újra a „jövő vallása” jelzővel látja el. Ha több mint félszázaddal ezelőtt Jókai Mór, Kos-

suth Lajos, Barassai Sámuel ilyen vallásnak minősítették ezt a történelmi multtal rendelkező, magyar földön életretámadt, tiszta jézusi hitet tükröző vallást, talán megértjük. Akkor az általános koreszmék mások voltak. Most azonban ez elől a kérdés elől nem szabad már tovább úgy kitérni, hogy valamikor a „jövőben” lesz ez vallása az emberiségnek. Megfelelő módon kell foglalkoznia a magyar gondolkozó társadalomnak e lényeges kérdéssel annál is inkább, mert amint látni fogjuk, vannak olyan sajátosan magyar szempontok, melyek az általános korfelfogáson túl is aktuálissá, vagy inkább halaszthatatlanul időszzerűvé teszik a vallás és a faj kérdésének felvetését és megvitatását.

Baráth Tibor, a kolozsvári Tudományegyetem „Dr. Kovács István”-ja írja kis „Magyar Törtéret”-ében (180 l.) „Az Osztrák-Magyar Monarchia elbukásakor első pillanatban fel sem foghattuk annak a politikai ténynek óriási horderejét, hogy országunk Mohácsnál elveszett függetlensége önkbe visszahult. A nemzet a legfelsőbb fokon is újra kezébe vehette sorsának egész irányítását, kül- és belpolitikai tekintetben egyaránt”. A trianoni fájdalom tehát egy régen elveszett kincsel ajándékozott meg minket, magyarokat. Ha erre öntudatosan csak későn is jöttünk rá, ösztösen azonban elindult bennünk egy folyamat. Ebben a könnyes, tragikus függetlenségben, melynek egyelőre csak negatív tartozékait élvezhetjük, mely csak egyedülvalóságunk sokszor kétségbeejtő tudatát elevenítette fel szüntelen, elkezdődött a magyar önmegismerés útja. A fejbevert nemzet alélt-

ságából, erőtlenségéből emelkedni csak azért tudott, mert érezte, hogy amennyiben önmaga nem próbál önsorsán segíteni, másoktól ugyan megsemmisülhet. Ha pedig önmaga erejére látszott szorulva lenni, természetesen adódott a feladat: megismerni, meglátni, felmérni, meghatározni önmagát általánosságban és részletvonásokban. Az általános európai nacionalizmus is, mely határozottan erősödésnek indul a nagy háború után, kedvez ennek a magyar nemzeti vállalkozásnak, ennek a kutatásnak. Megteremti e munka számára a kedvező légkört. Nemzetünk számára azonban csak azok a nemzeti törekvések, fajiságunkban való megerősítési szándékok válltak és vállnak hasznára és igazán előnyére, melyek sohasem hagyják figyelmen kívül és nem tévesztik szem elől, hogy sajátos magyar problémáink és kérdéseink vannak, akik nem recepteket, kész előírásokat kívánnak alkalmazni, hanem akik tudatában vannak, hogy az európai nacionalizmus sohasem szabhatja meg nemzeti kialakulásunk lényegét, ennek legfeljebb jótékony lökést adhat. Csak azok a nemzeti törekvések lesznek az áldásosak, melyek az egyedül maradt magyar nemzet belső fájdalmán keresztül alakították ki tennivalójuk irányát és vonalát. Akik nem azért kívánnak tenni valamit, mert mások is tesznek és nem úgy kívánnak tenni valamit, ahogy mások tettek, hanem a magyar sorsfordulat tragikus mélységeiben elmélyedő lélekkel járnak azért, hogy valami sajátosan magyar nagyszerűt alkothassanak.

Kétféle magyar fájdalmat termelt ki a trianoni helyzet. Az egyik az, amely a „Csonka” hazában ma-

radt, vagy ide jutott magyarságban fájt, a másik a kisebbségi sorsban élő magyarok fájdalma volt. E két fájdalom intenzitása felett nincs mit vitatkoznunk. Keserűbb, kínosabb, megszégyenítőbb, fájóbb fájdalom volt az, melyet mi viseltünk el, idegen uralmak alatt. Mind a két fájdalom megteremte azonban a maga történelmi értékű gyöngyét. Az egyik szerény keretek között ugyan, de tudott cselekvő magyar munkát végezni, tudott nemcsak önmagáért, de az egész magyarságért is munkát végezni. Különösen elvi síkon tudott nagyobb eredményeket felmutatni azáltal, hogy a magyar nemzet létproblémáinak előtérbe nyomulásával elindíthatta azt a komoly tanulmányt, mely a nemzet „karakterológiáját” kereste. Könyveket írhatott, tanulmányokba kezdhetett s általában irodalmat teremthetett fájdalmában a „mi a magyar?” kérdésének. A másik inkább passzív szerepet vállalhatott. Befelé volt azonban annál nagyobb magyar. Hangtalanul és látható jelek nélkül kellett megélni magyarságát. Naponként eszébe juttatták, hogy magyar s így még ha nem akarta volna is minden ébredéskor eszébe kellett jusson, hogy magyar. A kisebbségi sorsban élőknél eldőlt évtizedek alatt, hogy „ki a magyar”. Lemondások, meghurcoltatások, általános elnyomatások alatt, köny, vagy éppen vér jegyében alakult ki a másik gyöngy. Eből a magyar élményből mind több vegyül most össze az elméletivel s ma már semmi fel nem tartóztathatja a nemzet életének e történelmi élmények benyomásai alapján való megteremtődését. Ezer évig éltünk már e honban, de soha a történelem rendjén

olyan ösztönösen nem éreztük még szükségét az önmagunk módszeres megvizsgálására, mint ma. Érdekes, hogy amikor mégis felvetődött a történelem rendjén egy-egy pillanatra az önismerés kérdése, az mindig akkor volt, amikor a magyarság önérzése valamilyen okból bizonytalanná vált, vagy amikor veszélyeztetve érezte magát a nemzet. Ez alkalommal is ugyanazok a nemzeti-lektani erők indították be a munkát, most azonban ösztönösen sok a tudatos e munkában. A 18-as események igen világosan állították a nemzet elé, hogy magyarságunkban milyen belső veszedelmek lappanganak, úgy, hogy könnyű volt felismerni a helyes tenni valót. Könnyű volt a már fejlettebb önkritikával rendelkezve, rádöbbeneni a milliókat a faji gondolat feltétlenségére.

A vér mithológiája különösebb hódítást nem tett a magyar nemzeten belül, azonban a világháború után egészen természetesen új értéket kezdett kapni a „vér”. A vérben legyengített nemzetünk mind szélesebb és szélesebb rétege kezdett vonzódni a faj gondolatához s általában azokhoz a nagy nemzeti problémákhoz, melyek a fajiság megerősítésével jelentkeztek. Mind jobban terelődött a figyelem azok felé az égető népi kérdések felé, melyek egyes tanulmányokban szinte forradalmi hangot ütöttek meg, amikor felfedezéseikben a nemzet egyeteme elé tárták, hogy mit hanyagoltunk el, mit nem végeztünk el. Mit prédáltunk el saját erőnkől és saját vérünkől. A magyar nép elhanyagoltságának és elfelejtettségének megdöbbenően lefestett képei megrázzák ezt a

népet és komoly elhatározások születtek ennek elrendezése érdekében.

Még mindig akadtak ugyan nemzetközi színekben látó és formák közt ítélkező magyarok, akik a nacionalizmus tudományát komoly szemrehányással illették — mondván, — hogy a nacionalisták azt hangsúlyozzák, ami az embereket elválasztja, ahelyett, hogy szellemi kapocs s egyesítő erő gyanánt jótékonyan működne ebben a szétszórt világban. A magyart azonban nem érheti ilyen gyanú. Meg van győződve a maga kicsinységéről. Nem akarja elválasztani magát senkitől, tudja, hogy úgyszólván túlságosan elszigetelt, tudja, hogy földrajzi, politikai (geopolitikai), faji mivoltában e legegységesebb nép a világon. Ha nemzeti alkatát keresi, ha nemzeti bélyegeit kutatja, jellemét akarja megismerni, azzal éppen a lelki kapcsolatot keresi, az egységet, mely minden magyart összefűz, azt a kevés embert a világon, aki magyar. És e megteremtett egységes nagy nemzeti összefogáson át munkálni kívánja az egyetemes emberi jólétet. Sajátos színt és tartalmat kíván adni az „emberség” fogalmának. Ezt a munkát azonban senki sem nevezheti szétválasztásra való törekvésnek.

Felmerült most már a kérdés: vannak-e a magyar embernek, a magyar nemzettestnek olyan speciális testi jegyei, jellemző tulajdonságai, amelyek őt megkülönböztetik a világ minden más emberétől, minden más népétől?

A svéd Retziusnak, a híres anthropológusnak száz évvel ezelőtt megkezdett ezirányú kutatásait

folytatva az anthropológia kimutatta, hogy egyfelől nincsen egyetlen testi bélyeg sem, amely magábanvéve csak egy bizonyos mebercsoportnak volna kizárólagos sajátja, azt minden más néptől megkülönböztető speciális bélyege s másfelől, hogy minden mebercsoporton belül a különböző testi bélyegek az egyes egyéneken a legszeszéyesebb variációkat tüntetik fel.

Elég kimennünk valamelyik magyar faluba s az embereket ott alaposan szemügyre vegyük, hogy lássuk, miszert az egyes testi bélyegek (termet, szem, haj és bőrszín, a koponya, arc, orr, száj, áll alakja, a testtartás stb.) egyénenként a legszeszéyesebb variációkban fordulnak elő s hogy egymás mellett áll az alacsony, közepes és magas termetű, kék, szürke, zöldes, sárgás, barna és fekete szemű, a szőke, barna, fekete és vörös hajú, a kicsiny, közepes, nagy pisze, egyenes, sas héjja, rövid, hosszú, keskeny, széles, alacsony és magas fejű és így tovább.

Minél inkább belemélyedünk a vizsgálatokba s minél több embernél tanulmányozzuk azt, az egyformaság, az egytípususág helyett mindinkább a sokféleség, a variációk és kombinációk óriási száma tűnik szemünkbe s végül is elkeseredve hagyjuk abba a kutatást.

Az emberiség ugyanis a népek mellett és gyakran azokon belül és felett inkább az együttöröklődő szomatikus bélyegek által jellemzett természetes mebercsoportokra, az úgynevezett rasszokra tagolódik. Más tehát a rasz és más a nép. A rasz a természet erői által az öröklés anyagában létrehozott öröklődő

variációkból, mutációkból kiválogatódás és elszigetelődés útján létrejött egy csomó együttöröklődő testi és lelki bélyeg által jellemzett és minden más hasonló csoporttól különböző emberi alakcsoport, melyen belül az egyének eredetileg azonos örökségűek. Ezzel szemben a nép a történelem eseményei által létrehozott és irányított olyan biológiai életközösség, melynek van összetartozástudata, csoporttudata s amely a huzamos együttélés által és alatt termeli ki öröklődő testi és lelki sajátosságait és az ezerféle millió bonyolult kölcsönhatása alapján jellegzetes veretet, kulturát, szokásokat, életformát és hagyományokat visz magával.

A raszjellegek szülőktől gyermekekre öröklődnek, a népi bélyegek viszont nemzedékről nemzedékre hagyományoztatnak.

Az emberi kultúra haladása, a népek izoláltságának megszűnése, a különböző faji sajátosságú népek ezerféle békés és háborús érintkezése, szétválása és egyesülése tehát természetszerűen odavezetett, hogy a népek raszbelileg mind kevertébbek lettek s ma minden nép, de legfőképpen a kultur népek bonyolult raszmozaikat alkotnak. Ilyen tarka raszmozaiknak látszik a magyar nemzet is.

Még mielőtt ideérkezett kiszámíthatatlan keveredésen ment át ez a nemzet. Lehet, hogy a keleti házában egybeolvadt raszok mind rokon raszok voltak, ahogy némelyek állítják és hiszik, lehet azonban, hogy egymástól elütő jellegűek voltak. Itt más raszfajtákat talált s ezekkel is keveredett. Történelme rendjén mesterségesen, vagy természetesen idegen

raszok érkeztek bele. Nemzeti létén átvonult sok pusztító hadjárat sokszor megritkította sorait s a pótlás vagy természetes úton, vagy mesterséges telepítések útján történt. Ma Bartuc szerint, a kiváló magyar anthropológus szerint az alábbi nyolc fajta raszelem kb. ilyen sorrendben és százalékban található a magyarságban:

1. Turánid és alföldi rász . . .	25—30%
2. Keleteuropid " . . .	20%
3. Dinári " . . .	20%
4. Alpi " . . .	15%
5. Turánid " . . .	4—5%
6. Mongolid " . . .	4—5%
7. Nordikus " . . .	4%
8. Mediterrán " . . .	1%

A magyar tehát kevert faj, nem két, három fajtának egyesüléséből keletkezett, mint pl. az angol, hanem számtalan apró fajtöredéknek egyetlen erősebb törzsbe való beolvadásából. A nép még idejövetele előtt erős keveredésen ment át, itt pedig ezer esztendőn keresztül szakadatlanul rajta szűrődött át a germán, szláv és török néprétegek közlekedése. Ravasz László szerint (Mi a magyar?) „Ma már nem lehetne megmondani, hogy a legtisztább és legtörzsökösebb magyar rétegek közül is melyik volt merőben idegen származású”.

Szellemiek, lelkiek terén a magyar megismerése még nehezebb. Nem is igen vannak e vizsgálatokra alkalmas, kialakult módszerek. Az olyan általánoságban mozgó leírásokból, hogy a magyar tüzes, ké-

nyes, büszke, egyenes, becsületre vágyó, nagylelkű, szabadságszerető, vitéz, szereti a bort és a szép lovat s a fáradságot nyakasan győzi — nem tudunk sokkal meggyőzőbb képet kapni, mint a testi típusára vonatkozó azon néphit alapján közszájon forgó megjegyzésből, hogy „se nem szőke, se nem barna, az az igaz magyar fajta”. Általában minden nép ad a fentihez hasonló jellemzést magáról. A szerb is becsületesnek, bátornak, egyenesnek tudja magát, a cseh is s talán még a román is.

A majdnem három évtizedes vizsgálatok rendjén kiderült, hogy lelki belyegek, szellemi tulajdonságok éppen úgy, mint a testiek, szintén kétfélék. Egy részük velünk született, öröklődő s ezek a testi rasz jellegekkel állanak szoros kapcsolatban, más részük egyéni szerzemény s az ezerféle millió hatásának köszöni eredetét.

A mai magyarság az európai raszkörbe tartozó különböző eredetű és ősiségű öröklésvonalnak, raszelemeknek igen bonyolult összeszövődése, amelynek váza, főanyaga ma is a honfoglaló magyarok által hozott örökséganyag. A magyar nemzetet, mint biológiai és szaporodási körön belül élő, egymással állandó kereszteződésben levő vérrokon egyénekben generációról, generációra öröklődő sajátos raszbeli összetételű testi és lelki öröklésanyagnak a történelem évezredes sodra és a magyar hazának adott természeti és társadalmi miliője által megszabott manifestálódása az, ami a magyar lényegét adja, ami a magyart a világ minden más népétől megkülönbözteti.

A magyar lényeknek tehát három alaptényezője van. 1. A speciális testi és lelki raszbeli összetétel. 2. A történelem által létrehozott és irányított biológiai életközösség és 3. a magyar haza állandó miliője.

Ezen alaptényezők figyelembevételével vizsgálták e nemzetet különösen az utóbbi három évtizedben s vizsgálják folyamatosan ma is.

E nagy önismretre való törekvés rendjén felrajzolódott a magyarság előtt önmaga. Láta önmagát a messzi keelti tájakon, nagy vizek partján, mint őrtálló lovast, ki bátran és keményen, tisztaragygású szemmel kémlelte a tájat. Láta önmagát, mint vándort, akit a rege csodaszarvasa messzi vidékeken át, ígrettel hívott. És láta önmagát, mint bujdosót. Ezek alapján bizonyos tragikus sorsszemlélet alakul ki benne. Értzi, hogy alig telepszik meg ezen a tájon, bujdosás lesz osztályrésze. Testét örökké sebek borítják, tagjait folyton a széthullás veszedelme fenyegeti. Van történelmének olyan szakasza, hogy minden magyar magányos, elárvult strázsa, sokszor maga sem tudja, hová és kihez tartozik. Ez a magyarság sorsa négy évszázad óta. Ebben az örökös hanyattatásban olykor hontalanná, valóban szellemi bujdosóvá vált. Saját hazájában kiszámíthatatlan erők játéka folytán nagyon sokszor nem talált ott-hont. Pedig a magyarság bár keletről jött, minden vonatkozásában itteni nép. Ha van nép és ország között mély összefüggés és lelkikapcsolat, bizonytal megvan ez a mi népünk és országunk között. E hegyektől körülvevett ország minden része résztvevett e kapcsolatban. Hegyei, vizei, fái, bokrai, éghajlata,

nappalai és éjszakái, minden, ami jellemzi ezt a szép kerek, hegyek koszorúzta területet, hozzájárult ahhoz, hogy ez a nép összeszövődjék e tájjal. Azt mondhatnók, hogy ez a terület a magyar lélek szülőágya, ez a magyar vér vegyítő edénye.

E meleg összedobbanás ellenére is sokan felfedeznek e nép alapérzésében egy megrázó élményt. A testvértelenség érzése, a népi magány érzése ez. Olyan geopolitikai környezetben látja önmagát, mely akaratlanul is emlékezeti rokonalanságára, vagy legalább is arra, hogy rokonai tőle messze elszakadtan élnek. Vannak, akik ezt a magyar alapérzést művelődésünk egyik mély ellentmondásából eredeztetik. A magyarság életcélja — mondják, — hogy önmagát kifejlessze. Alkotó erői azonban nem fejlődhetnek szabadon. Mint később érkezettnek egy már kialakult, kész világképhez kellett igazodnia. A mintakép túlságosan is élő és nyomasztó, hogysen a tanítvány legyűrhetné s a magyarság igazán önmegtagadással lett európaivá, s nem egyszer béklyónak értzi ezt a szellemi hűbériséget. Fegyelme belátása keresztény és eur.pai, emlékezete és vágya azonban az európai kultúra előtt, vagy alatt élő erők szövetségét keresi. Műveltségével otthon értzi magát nyugaton, de ösztönében a magányosság, az útattévesztettség érzései nyugtalankodnak. Hogy a magyar mégis kitartó erővel, olykor lelkesedéssel, tőzzel tud neki-fogni egy-egy új vállalkozásnak, onnan van, hogy nyugtalan lelke pereme alatt egy mély és útát még mindig nem találó pátriotizmus mozdul. Egy olyan magyarság, mely forr és ég s amelyik nagy nemzeti

földrengések idején vulkánikus erővel csap elő, de amelyik ugyanakkor egy valóságos és erős érzés is, sőt nem egyszer valláspótlék is. Ezt az eleven alapérzést, e benső magyarságot, mint kézzel szinte megfogható népi valóságot és jelleget fontosnak, sőt döntőnek kell tartanunk a magyar élet további alakulásánál.

A helyzet ugyanis az, hogy a magyar önismerés, a kutatás azzal a gondolattal, azzal a tudatos, vagy inkább ösztönös szándékkal indult el, hogy megmaradó erőiben találjon magára a nemzet és támadjon újra a második ezer év küszöbén. Szinte kívülről, önmaga élő, eleven tapasztalásától elvonatkoztatva tanulmányozta önmagát, maga elé terítette önmagát s ha kellett mikroszkoppal, ha kellett etnográfiai, társadalmi módszerekkel, vagy lélektani úton kereste önmagát. Ez a mohó keresése azonban mire vezetett? Mi az eredménye ennek?

Kitűnt, hogy az egység, a közösség kialakítása a magyar nemzetben belül súlyos és nehéz feladat. Most döbbsen rá a nemzet erre a szükségesre, de e rádöbbenéssel egyidőben meg kellett állapítsa, hogy tagolt, összetett egység. A raszok, jelleg, vallások, a történelem nehéz küzdelmei következtében szükségessé vált külső, idegen elemek kiegészítődése révén még mindig mozaikszerű s talán éppen ezért volna mérhetetlen szükség valami meleg, lelki malterre, összetartó lényegre, mely kinnal és küzdelemmel összehordott, átmentett népi és nemzeti építőanyagokból fel tudja építeni az egységes magyar nemzeti közösséget. Kellene most valami, ami

kiegyenlítse benne azokat a széthúzó vonásokat, el-lentmondásokat, melyekre rámutattunk s melyek a nagy kialakuláshoz, kibontakozáshoz, a naggyálevéshez szükséges erőket lekötve tartják.

G. A. Smith kis vallásos esszéi egyikében azt mondja, hogy a vallás nem egyéb, mint harmonia teremtés egyfelől, az egyéneken belül, másfelől pedig az egyén és környezete között. Ugyanő mondja, hogy a vallás igazi feladata a teremtés. Az ember belső megteremtése, annak az embernek a megteremtése, mellyel aztán a közösség megalkotható. A lélektan mindezeket túl azt is kimutatta, hogy a vallás és ösztönök között szoros és döntő kapcsolat van.

Ezekben a megállapításokban mutatkozik bizonyos olyan lehetőség, melyet a magyar nemzetnek nem szabad ezekben az időkben figyelmen kívül hagyni. A lehetőség, mely belső harmoniát teremthetne, a vallás felé mutat, ugyanakkor azonban az is bizonyossá lesz, hogy az ember vallása igen szoros kapcsolatban van ösztöneivel. Olyan összetételű vallás, olyan veretű lelkieligazodás szükséges, mely a nemzet, a nép, a magyarság vérével és életével tud összesimulni s amely így sajátja lévén, képes megteremteni a szükséges belső összhangot, a népet, a nemzetet naggyá tevő erőt.

Amikor a nemzet minden erejére szükség van, amikor a történelmünk úgy alakul, hogy fennmaradásunkért nagyon egymás mellett kell maradnunk, akkor mindenkori elválaszthatatlanul ölelkezik a vallás és a magyarság. Trianon után akár a passzív magyarság (kisebbségi sorsban), akár az aktív ma-

gyarság (a Csonka hazában) életében tapasztalhatuk ezt. Forrón összetudott dobbani ez a kettő s kitudta termelni a szükséges derülátó, reményteljes hangulatot és tevékeny erőt.

Hogy milyen álláspont alakul ki a tulajdonképeni magyar fajelmélettel kapcsolatban, azt nem tudjuk, nem is egészen a mi dolgunk. Valószínű azonban, hogy sem biológiailag, sem lelkiileg, sem szellemileg nem áll ezentúl érdekében a magyar fajnak a további keveredés. A tizenhárommillió magyar alapanyag a vele való helyes és okszerű, gondoskodó gazdálkodás mellett már elég a nagy magyar nemzet kiépítéséhez s ha nagyobb katasztrófa nem éri ezt a népet, ebből kifejlődhetik az óhajtott húszmillió magyar. Ne keveredjen tehát tovább a magyarság. Meglévő sokszínű alapanyagát az ősi erő átütő jellegével átítatva tartsa meg s ez legyen a materia, melyből kialakul a nagy magyar nemzet.

Ez alapanyag azonban önmagától nem fog nagy nemzetet teremteni. Ahhoz, hogy lendületbe jöjjön s köznapi bugdácslása helyett teremőerejűvé, dinamikusá, önmagát felülmulóvá lehessen, olyan szellemi, világnézeti telítődés, segítség, állandó támogatás szükséges, melyet eddig ez a sokat hányatott, olykor önmagával érthetetlenül meghasonlott nemzet a maga átteremtésére még nem alkalmazott.

Ennek ösztönös megérzésében fordult a mi nemzetünk, mint a német nemzet ezekben az esztendőekben a faji vallás gondolatához s ennek jegyében többben elég erővel nyúltak a pogány magyar vallás taglalásához.

A világháború után az egész Európában a „keresztény szolidaritás elsüllyedt eszméje helyett mind melegebb fény sugárzik fel a szívekben az Isten képe után — mondja egy magyar gondolkozó. — A tanok, a rendszerek helyett maga az Isten eleven erejének hatása és megnyugtató lényege a várt, óhajtott szükség. A magyar nép mindig úgy érezte, hogy lendületét, dinamikus erejét egyedül és kizárólag az erős, gondviselő Istennel való kapcsolata rendjén szerezheti meg. Támadt olyanérzése nagy küzdelmek után, mintha valami lelassítaná, lefogná, lekötné. Az utóbbi időkben ezt a keresztény orthodoxiában rejlő, elvont s a valóság lényegétől olykor távoleső tételeiben nyugvó különös konzervativizmussal magyarázta. Olyan vonásokat fedeznek fel ezekben a tanokban; részleteiben és általánosságban, melyek a természetes emberi erők tempóját a maguk tevékeny kibontakozásukban hátráltatják. A kereszténységnek orthodox dogmái magyar vonatkozásban is közömbösíteni törekedtek a fajban rejlő impulzív, lázas, öntevékeny erőket. Az a teológia, mely ezt a kereszténységet táplálta, az Újtestamentomban található azon irányzatból áradt ki, melyet páli teológiának neveznek s mely inkább az emberi gyengeségekre kívánta felépíteni tanát. Vagyis az ilyen beállítású, a páli beállítású vallások erőssége — ha lehet így mondani, — az ember eredendő gyengesége volt. Az ember új körülmények, friss, történelmi erők, átmódosult életszemlélet következtében minden valószínűség szerint a meredt, élettelené vált dogmatikus kereszténység helyett, a száraz tan helyett élményei

eleven ütemének benső kényszere folytán az új kereszténységet helyezi szervesen beindítandó élete lelkéül. Azt a kereszténységet, mely lelkiségét, világszemléletét az ember képességére, arravalóságára, erejére s nem bűnösségére, hitványságára és képtelenségére fogja felépíteni. Valószínűleg minden nemzet, de a magyar nemzet bizonyosan nemzeti szempontok helyes lemérése alapján rendezkedik be az új életbe s berendezkedéséhez feltétlen szüksége van arra, hogy az életszínű vallás tiszta táplálékaival éljen. Egyik történészünk szerint: „A vallás és nemzeti érzés a tizenhatodik századdal kezdődő zivataros századokkal válik az egész magyarság eltörölhetetlen élményévé”. Ha e szellemtörténeti megállapítás pillanatában a gondolkodónak nem is volt lelkében, mi büszke öntudattal kell megállapítsuk, hogy Dávid Ferencünk élete és munkája erre az időre esik. Ez az az idő, amikor az elfojtott, félreparancsolt magyar alapérzelem, melyet a nyugati kereszténység tudatosan és öntudatlanul halványított, szintelenített, leértékelt, most újra feltör s egy félezredév után mintegy önmagára talál a másfélezer esztendő óta lekötött tiszta jézusi eszmék szépségében. Az elnyomott magyar lélekstílus, a közvetlen, őszinte Istenkeresés, a kertelésnélküli, felesleges ceremónia nélküli vallásos bekapcsolódás csak akkor történhetik meg, amikor az első zsinatok labirintusában elveszített, vagy inkább elvágott jézusi vallásfonalat a fejlődő reformáció újra felveszi s így felfakassza azt a dús életáramot, mely teremtő erejével a nemzetnek eddig is felmérhetetlen szolgálatot tett.

A tisztult, unitárius kereszténységben, a XVI. században a magyar nemzet ismét megkapaszkodik Istenben. Ezt az ösztönös szövetséget századok alatt sokan próbálták vagy fondorlattal, vagy nyílt erőszakkal megsemmisíteni. Minden vallásunk ellen harcoló, különösen azért tudott szenvedélyesen erőt kifejteni ellenünk, mert bizonyosan látta, hogy e szent szövetségben megépülő erők kiteljesedésük idején végzetesen fogják befolyásolni mindazokat a kezdeményezéseket, melyek a benső, meggyőző szellemi tartalom helyett a külső színekben és keretekben mutatkozó monumentális méretekben jelentkező hatalmat tették vallásuk alapjává. Ezt a szövetséget, kapcsolatot azonban széttörni, megsemmisíteni nem tudták és nem fogják tudni sohasem, mert a legegyszerűbb törvényszerűségeen alapul. A mértan szabályai szerint két egymástól távoleső pont között a legrövidebb vonal az egyenes vonal. Az Isten-ember viszony elképzelésében az unitárius felfogás egy ilyen lelki mértani törvény alapján született meg. Az unitárius ember nem közbenjárók sorozatán, kanyarodókkal, kitérőkkel találkozik Istenével, hanem közvetlenül, egyesen. Önmaga kell megteremtse az e találkozáshoz szükséges erőket s a találkozás annyiban lesz eredményes, az emberre nézve termékeny, amennyiben kellő odaadással, minden rendelkezésére álló képességét latba vetette a találkozásnál. Mások érde-
mei, mások munkája, vagy éppen vére édes keveset számít akkor, amikor én, saját életemmel kell bizonyosságot tegyek önmagam mellett, ahhoz, hogy Isten érdemesnek tartsa szobaállni velem.

Amikor ezekben az évtizedekben a magyarság felismerte történelme rugóit s amikor kellőleg kialakult benne az, hogy elsősorban egyedülvalóságában, önmaga erejében épülhet fel új beállítású élete, nem kétséges, hogy milyen tartalmú életszemléletet sugárzó vallást keres majd magának. Ez a nemzet tudja, hogy eddigi élete rendjén használt lelkiutavaló eleddig sok történelmi zsákutcát ajándékozott neki, sok hiábavaló tépelődéssel látta el. Érzzi azt is, hogy nagy nemzetté kell lennie, vagy mindenestől elpusztul. Tudja, hogy az új történelem versenyporondján elkövetkezendő időkben olyan versenytársakkal találkozik, melyek mindent elkövetnek most, hogy élet dinamikájukat általános munka és teljesítményük iramát felfokozzák s azt lendületessé tegyék. Nincs veszíteni való idő. Nagy átértékelések idején igazán történelmi felelőssége tudatában rendbe kell hozza a nemzet saját lelkét s elsősorban meg kell állapítsa, hogy miként rendezi be lelkiéletét ahhoz, hogy az örökké tartó nemzeti küzdelemhez mindig a legidejében, a legtöbb erő ömöljön belé a minden létezés forrásából, Istenből. Nem mindegy az, hogy harcos élet-szervezkedésében mennyi gondot fordít arra a lelki-szellemi olajvezetékre, mely nélkül a küzdelem életirama feltétlen eláll. Ennek az Istentől felénk érkező, illetve tőlünk istenfelé megépülő vallásos útnak feltétlen egyenesnek, magyar ember által járhatónak, nyiltnak, kanyarulatok nélkülinek és megnyugtatónak kell lenni.

Perczelné (Kozma Flóra) szerint „Dávid Ferenc hitt a magyar lélek felemelkedő képességében s ja-

víthatóságában”. Szerinte a nemzeti érzés helyes tisztulásához szükséges az, hogy a szívekben ne hagyjuk meg a sötétséget és tudatlanságot, mely minden rossznak, késelemnek, bűnnek és téves munkának kútforrása. „Arra van szükségünk — mondja, — hogy az egész nemzet lelkiismeretét felrázhassuk helyes munkára”.

Az új magyar élet frissülő szemléletében mindinkább dogmákká válik az, hogy az unitarizmus az a formája az általános kereszténységnek, mely a legeredményesebb munkát képes elvégezni a magyar nemzet újjáépítésében.

Az unitárius vallás hisz az emberi szellem végtelen fejlődésének lehetőségében s szellemi alkata olyan, hogy új kérdések reális megfogalmazására alkalmas. Az unitárius vallás Isten országát itt a földön szeretné berendezni s azért küzd, hogy ezt meg is tehesse. Egy ilyen boldogabb életlehetőség elérhetését nem utalja egy bizonytalan világra, hanem Jézus tanításához híven, meggyőződéssel dolgozik azon, hogy ezen a földön Isten akarata, azaz az Ő Országá valósulhasson meg. Hisz abban, hogy egy jobb életet az ember képes megteremteni s ennek megteremtéséhez szükséges munka beindításához minduntalan sürget minden embert. Mert e vallás számára a földnek igen komoly és nem csupán múló, átmeneti jelentősége van, igen természetes, hogy minden más vallásnál mérhetetlenül inkább össze van forrva azokkal a tényezőkkel, melyek lelkiek és testiek egyaránt s melyek a föld ezen táját, részét magyar hazává, magyar otthonná avatják. A magyar nemzet és magyar haza

fogalma komolyan, tartósan nem építhető be egy olyan vallás szellemi ágyába, mely a földet, a rögöt, „csak por”-nak, tűnő, jelentéktelen, vagy éppen gátló, marasztaló, akadályjellegűnek tartja. Ahhoz, hogy a nemzet lelke összeforrjon, együtt éljen és ha kell, együtt haljon ezzel a földdel és e föld nevelte, táplálta nemzet minden fiával, az szükséges, hogy a földben is hidjen. Az szükséges, hogy terve, célja, szándéka legyen ezzel a földdel, hogy higgye, hogy Isten semmivel sem becsüli kevesebbre ezt a földet, melyet ismerünk, annál a világnál, melyet még csak sejtünk, de nem ismerhetünk. És ezt a világot, melyet még nem ismerünk igazán, csak akkor tudjuk megbecsülni, ha előbb mindent elkövettünk, hogy ezen a földön úgy éljünk, mintha örökké itt kellene munkálkodnunk. Mintha számot adni is itt kellene, nem pedig „valahol” máshol.

Nem mindegy az, hogy a most ellenmondásokkal küzdő, ezekben felégő magyar nemzeti életbe mit kapcsolunk bele, mint új hatjóerőt. Ha eddigi szellemi táplálékaiban nem tudott magára találni, ha még mindig nem sikerült eredményesen áthidalni a keletisége és nyugatisága közötti lelkiszakadékat, ha vallásának formája, melyet az orthodox kereszténység régi divatszabásai szerint szinte kényszerből öltött magára, nem tud símán feküdni az ősi vallás el nem pusztult emlékeinek eleven, vérszerinti testén, akkor most a nagy lehetőségek idején a nemzet minden drága értékével szemben megbocsáthatatlanul nagy bűn nem munkálni azon, hogy valami friss, eddig csak szórványosan érvényesült erőforrás úgy táp-

lálja a nemzetet, hogy az valóban új, nagy életre kapjon.

Tucci, a római egyetem nagynevű tanára, aki Kőrösi Csoma munkáját folytatja s akit a kolozsvári Egyetem néhány hónappal ezelőtt a neves magyar tudós jubileumi ünnepén díszdoktorrá avatott, azt mondta beszédében: „A hinduk életvilágára nem lehet egykönnyen ráerőszakolni a kereszténységet”. A magyar lélek emlékeiben fel fel törő, álmaiban visszajáró keleti tartalma, az orthodox kereszténység spekulatív, alakoskodó, dogmaízú, elvont, kimért jellegében nem tud felolvadni. Nem tud termékenyen úgy elhelyezkedni, hogy az magát az mebert, a magyart az életre teljesebbé tegye. Szilajabb, nyugtalanabb, véresebb élet alakjához valami másveretű kell. Egyedülvaló sorsához kell az unitárizmus, hogy lelkiotthont nyújtson számára. Hogy vállaljon honossá környezetében, a világban, kapcsolódhasson Istenhez, mert ennek a népnek sietős, szorgos munkája van, mulasztásokat kell pótolnia, ellentmondásokat kell áthidalnia, önmagában összhangot kell teremtenie s ezért sem ideje, sem kedve ahhoz, hogy teológiai okoskodások útvesztőiben olyan kérdések felett tépelődjön, melyeket önmaga számára tulajdonképen már rég eldöntött s csak azért problémák még, mert tekintélyre hivatkozva, egyesek még mindig elakarják fogadtatni azokat vele.

Ravasz László szerint „a magyarság inkább nagy egyéniségeket tudott teremteni, mint nagy népet”. Az egyéniségekben élő magyarságnak éppen ezért igen nagy szüksége van arra a vallásra, mely

egyéni élmények és tapasztalatok benső erején építi ki közösségi szellemét. A magyar népről többször állították s állítják, ma is, hogy éppen egyéniségéből kifolyóan nem tud tekintélyeket tisztelni s így nem nagyon alkalmas arra, hogy az új világot jellemző közösségi szervezkedésben eredményesen munkáljon közre. Valóban a magyar tekintélyeket csak úgy bementésre nem tud tisztelni, minden parancsot megkérdőjelez. Ez azonban csak azt jelenti, hogy akármilyen engedelmességre nem hajlandó. Önmagában külön el kívánja dönteni, hogy vajjon amit mondanak neki, olyan valamit, melyet érdemes, vagy szükséges teljesíteni. Ha egyszer azonban meggyőződött arról, hogy aki irányítani kívánja, az valóban élete javát, előmenetelét akarja, annak parancsait, tekintélyét elfogadja. Nem szolgai lélek tehát, hanem éberén él benne egy lényegszerinti öntudat, mely mindig okosan kíván mérlegelni mindent. A közösségen belül mindig megkíván egy kis szabadságot azért, hogy amit csinál, azt feltétel nélkül, önmagán már átszűrve, úgy csinálja, mintha saját lelke terméke volna. Ugy akar élni, mint akinek van saját kezdeményezéshez joga és lehetősége, közössége ügyét úgy akarja előbbrevinni, mintha szabadon cselekedne. A kívülről jött parancsokat úgy akarja teljesíteni, mintha azok belülről jönnének. Ha ezt figyelmen kívül hagyjuk s e belső magyar lelki törvények mellőzésével próbáljuk a nemzet lelke felépítését, eredménytelenül végezzük munkánkat. A német hadsereg világraszóló sikereinek egyik jelentős titka az, amint mondják, hogy az egyéni kezdeményezésnek lehető-

ságot biztosítanak az általános nagy stratégiai tervek mellett. Mégis vajjon van-e nemzet, mely közösségi síkon olyan igazán jelentős eredményt tudna felmutatni, mint éppen a német. Az egyéneiben kiérlelődő, nagy közösségi életre vállalkozó magyarságnak ezért kell az unitarizmus. Ennek a vallásnak hívei egy megfelelő szélességben haladó egyirányba tartó úton menetelnek. Belső lelki felépítettség szempontjából lehet, hogy különbség van a között az ember között, aki ez út jobb felén halad azzal szemben, aki a baloldalon halad, de végeredményben mindkettő egyirányba tart, menetel, ami a fontos. Nem egy szűk, előírt keskeny ösvényen, hanem egy olyan lehetőség keretein belül, mely módot ad számára, hogy kezdeményezni tudjon. Ennél a járásnál, menetelésnél, sokkal fontosabb maga a haladás, a továbbjutás, mint az út partja, oldala, szélessége stb. Sokkal fontosabb az, hogy aki az útra lépett, *menjen*... jusson tovább s vigye magával azokat is, akik vele indultak el. Sokkal fontosabb az út irama, teljesítménye, mint az, hogy mennyire van az egyik sánctól s mennyire a másiktól. Természetesen az akármiféle haladás, továbbjutás nem lehet cél. Az ilyen előrejutás minden mozzanatában kell, hogy biztosítsa az építendő Istenország alapját.

Hogy a nemzet fegyelmezetten, közösségi gondolatot táplálva tudatosan munkálhassa önéletét s szabadnak érezhesse magát, feltétlenül szükséges megteremteni lelkiismereti szabadságát. Enélkül szolgálélek volna a nemzeti lélek. Mivé fejlődhetett volna ez a nép, ha a tizenhatodik századi tordai or-

szággyűlés fenkölt, tiszta szelleme nem oltatott volna meg s szabad lett volna ennek a népnek őszintén, vére és lelke szerint megnyilatkozni az élet minden vonatkozásában. Szabad lett volna felelősségteljesen irányítani sorsát.

Megállapították, hogy a magyarnak, mely Középeurópának legnapfényesebb földjén élte le küzdelmes századait, valóságlátása nagy világossággal kapcsolódik. Szellemiségében is sok a napfény, világosság. Lényét öntudatlanul is a világosságból valónak tartja a magyar. Nincs érzéke a félhomály iránt. Meséiben, költészetében nem szerepel a köd, az angol-szász és germán mondavilágnak ez a legfontosabb hangulatcsinálója. Világossága miatt idegenkedik a miszticizmustól, s ha erre mégis olykor reáaszomjuzik, szereti tudni, hogy az életnek nem ez a lényege.

Szellemisége egyszerű. Ha meg akar értetni valamit, akkor a magyar „megmagyarázza”, vagyis magyarul, érthetően, világosan mondja meg. Magyarul beszélni, gondolkozni, közölni mindig azt jelenti számára, egyszerűen, tekervények nélkül, nyíltan elemezni valamit. Bár van a magyarban transcendentális hajlam, lelke el tud mészélni, messze tud menni s különösen a csillagok sokszor megigézik, a tejúton számtalanszor végigjár, mégis nagyon ragaszkodik a földhöz, összeszövődik lelke ezzel a világgal, s ezért reálisnak kell mondani a magyar szellemiséget és inkább józannak. Ügyel arra, hogy valóságérzését el ne veszítse. Történelmében könnyen megtanulhatta ezt. Kevés ideje volt mély ábrándokba kezdeni.

Vallásban, szerelemben, barátságban kerüli a könnyen csobogó lírát s mivel nagyon komolyan veszi érzéseit, szereti elrejtteni azokat. Innen az elrejtett dolgok áldott lélekkamrájának aljáról szakad fel e fajta jellegzetes s mély sóhajtása. Ezekből az egész emberi lényegét megrázó sóhajtásokból sohasem az érzik ki, hogy a magyarnak súlyos bűntudata volna. Történelmi meggyőződése, hogy „hogy megbűnhődte már e nép a multat és jövőt”. Nem tud sokat foglalkozni elvégzett cselekvéseivel, a magyar sóhajtásában inkább az emberi felelősség erős tudata bűg fel. Azé az emberé, aki tudja, hogy elvégzendő feladatai vannak, olyanok, melyeket senki más helyette elvégezni nem fog. Érzik, hogy egyéni, vagy közösségi sorsának megváltását ő maga kell végezze. Minden arra mutat, hogy ez a szellemi, lelki beállítottságú nép csak az egyéni felelősségre felépített s mások érdemeire nem számító, arra nem támaszkodó unitárius vallásban ismer szellemi környezetére. Azt jelenti ez, hogy csak ilyen természetű életáramkör bekapcsolása tudná felfokozni sok sok szunnyadó erejét s csak ilyen lelki síkba beállítva lenne képes körvonalában jelentkező nemzeti feladatait elvégezni.

Nem azt jelenti ez természetesen, hogy a magyar bensővilága ilyen túlkomoly szálakból volna összezsöve. Nemcsak sóhajtani tud a magyar, nemcsak búsulni, de vígadni is. Amint mondtuk alaplényege a világosság s ezzel a derű is együtt jár. De a magyarnak a mosolya is mindig mélyen, alant születik. Ha onnan feltör, szivárvány ragyogásban megszépíti arcát és környezetét egyaránt. Mélyről jön a mosolya,

mert mint mondják minden magyarba beleszakadt egy foszlány a puszták tündéri igézetéből, a délibábból.

Van azonban ennél egy sokkal alapvetőbb vonása vallásunk lényegének, melyről nem szabad megfeledkeznünk akkor, amikor fajiságunk problémáiról szólunk.

Makkai Sándor mondja: „Én a magam részéről nem habozom kijelenteni, szükséges, hogy kijelentsem, hogy a református keresztyénségnek értelmét lényegét kizárólag az egyházi közösségben látom, melyet egyedül Isten kijelentése határoz meg. Kijelentése pedig a református keresztyénséget mindeztől az anyaszentegyházhoz köti, egész életét abban jelenti ki. Azt is mondhatnám, hogy a keresztyén anyaszentegyház és benne a református keresztyénség tulajdonképpen antiszociális, vagyis éppen ellentéte annak, amit a társadalmiság, a társadalmi közösség és a társadalmi intézmények jelentenek és képeznek. Az anyaszentegyház olyan tagokból áll, akik nem osztálykülönbségek szerint, hanem az osztálykülönbségek felett egyesülnek.” „Az egyház arra való, hogy benne mindezek, a világ szerint különböző osztályokban élő tagjai végre olyan orgánumba juszanak bele, ahol ezek az ellentétek elenyésznek, megsemmisülnek.” E megállapítások azt mutatják, hogy Makkai Sándor a református egyházat pl. úgy képzei el, mint amely adott, létező és létezendő dolgokat fogja fel a társadalom osztályait s mindazokat a kérdéseket, melyek ebből származnak s magában a társadalomban nem is kíván törődni ezzel, mindössze

az a gondja van, hogy az egyházi közösségben fejletődjék el ez a helyzet. Az az érzésünk, hogy kint az életben e szerint maradhatnak a dolgok úgy, ahogy vannak. Sőt, ha ezek nem volnának, bent az Egyházban tulajdonképpen nem is volna tennivaló. Az unitárius vallás nem tud a társadalmi kérdések nagy gondjával kapcsolatban ilyen elszigetelő magatartást mutatni.

Ismeretes, hogy az Actio Catholica mozgalmat indított a káromkodás ellen. A mozgalom lényege abban áll, hogy szörnyen elítéli a káromkodást s szankciókat helyez kilátásba. E probléma körül már egész kis hírlapi irodalom fejlődött ki. Az egyik folyóirat így ír: „Az Actio felhívását olvasva olyan érzésünk van, mint amikor mozsarakat, tarackokat állítanak fel a legsúlyosabb lövedékekkel, de aztán nem az ellenség hadállásait lövik velük, hanem csak a körülötte felburjánzott giz-gaz bojtortján legtetetjét” (Egyedül Vagyunk). Az Actio munkája helyett ilyen tanácsot ad: „Egy új nevelési rend, új közösségi szellem, a szociális keresztyénység és a szociális nacionalizmus érvényesülése, a kirívó vagyoni szélsőségek megszűnése, a proletárrétegek felemelése egy új testvériség, amelyben a legkisebb ember is a társadalom megbecsült tagjának érzi magát, tehát önmagát megbecsüli embertársaiban, egy ilyen magyar világ felé való közeledés többet jelent a káromkodás minden formájának megszűnése szempontjából minden ligánál és társadalmi akciónál.”

Az unitárius szemlélet tökéletesen magáévá teszi a katolikus újságíró elgondolásait. Ez a vallásos

szemlélet az egész életet átfogja s képtelen egyházi keretekbe szorulva, vagy zárdákba vonulva hatni és teremteni. Tudja, hogy ha a magyarság káromkodóbb fajta másoknál, azért van, mert túlnyomóan nomádkultúr nép és azért, mert a nyugati népekkel szemben még ma is irtózatot kell kifejtene existenciális érdekeiért. Megfigyelhetjük, hogy a szegény, földhözragadt, kínos, keserves, rongyos életet élő magyar ember a többit káromkodó, mert az önkénytelenül is újra meg újra számonkéri a sorstól, vagy inkább a felelősektől a soha el nem ért jobb, biztosabb életet. A kiegyensúlyozott életű, megalapozott existenciájú ember ajkán elnémul a káromkodás, s ha az mégis feltör, nincs komoly jelentése. Az ilyen csak passzióból való káromkodást nagyon kevés fáradsággal ki lehet nevelni. A szegénysorsú magyarnál azonban ez súlyos betegség, népbetegség. Olyan szomorú tünet, mint a tüdőbaj és a vérhaj. S szinte annyira nem felelős ez a nép ezért, mint amazokért. Kerülne csak a hercegprimás olyan cudar, nyomorúságos kapcsolatba a létkéréseivel, mint a szegény fát hordó székely, akinek sáros, esős, hideg őszi este nincstelen otthonától messzi kilométerekre, elhagyott erdei úton letörik egyetlen rozoga szekereinek kereke s ugyanakkor tudja, hogy egy ilyen apró életmozzanat existenciájában rendítete meg. Kerülne csak ilyen helyzetbe s megérezné, hogy egy-egy ilyen szomorú, síró káromkodás, melynek rezdüllete ultraszíneiben ott reszket a népes, fázó család minden tagjától elkezdve az egész élet sivár, keserves valósága, egy ilyen káromkodás legmélyén nyers álla-

potban ima csírázik, mellyel könyörög mindenhez és mindenkire, hogy sorsával történjen valami.

A tizenhatodik század óta a magyar kereszténységnek mi unitáriusok voltunk a lázárjai. Egyetlen királyunk és fejedelmünk volt s talán ez magyarázza meg, hogy miért tudunk olyan kitartó küzdelemmel harcolni, munkálni a népért s miért tudunk olyan megértő közelségben élni vele. Ez magyarázza meg, hogy az unitárius lelkész vallásából fakadó kötelezettséget érzett a magyar nép egész élete iránt s mindenkit megelőzve elsőnek jelentkezett a falu gazdasági és szociális kérdéseinek rendezésére irányuló munkáknál. Jellemző és igazoló tünetként észlelhető az, hogy a magyar unitárius lelkészi kar számarányát jóval meghaladóan vesz részt a magyar népet felemelő társadalmi munkákban. Ő a legfáradhatatlanabb falufejlesztő s az ő soraiból került ki e szent magyar munkának örök mártírja, Balázs Ferenc, a mészköi lelkész. Észrevehető, hogy ez a lelkészi kar nap-nap után önként, felelőssége tudatában és vallásos kötelezettsége benső kényszerétől hajtva, mind többit és többit vállal át a magyar falu általános gongjából s lelkészi tevékenységének jelentősége elsősorban itt keresendő. Szószéke mindig ennek a szolgálatában áll. Ide kívánczik, ennek igazolására szolgál az a tény is, hogy a jelenleg Dél-Erdélyben maradt unitárius lelkészek kerek tíz százaléka ma börtönben ül azért, mert népe, faluja, magyarsága érdekében nehéz időkben sem szünt meg áldozatosan dolgozni.

A mély szociális átérzéssel megmelegedett, az emberközösség egész életével szemben kínos felelősséget tápláló és a magyar lelki élethez ez egészen hozzásimuló vallás, az unitarizmus, a mi vallásunk fogja felszabadítani a magyar nemzet kötve tartott erőit. Egy évvel ezelőtt e vallás egyháza egész országunkban elsőnek mondta ki, hogy zsidókat nem vesz át s nem sorol tagjai közé. Ezzel a cselekedetével is a magyar fajiság igaz ügyét kívánja szolgálni.

Nekünk unitáriusoknak igazán nem célunk nagy egyház lenni, nem akarunk intézményesedni. Szolgálni akarunk nemzetünknek s ezért kötelességünknek érezzük mindenkinek érdeklődését felkelteni vallásunk szelleme, lényege iránt. Minden magyarnak pedig az a kötelessége, hogy most, amikor eredménytelen történelmi próbálkozások után a tiszta magyar élet kibontakozásának lehetőségei mutatkoznak, döntse el önmagában, hogy e nagy feladatok munkálására milyen vallás éltető ereje adhat legtöbbet.

LELKI EREDMÉNYEK

Dr. Kiss Elek, teol. tanár, egyházi főjegyző előadása.

Rostás Dénes bölöni lelkész
gyorsírói feljegyzései nyomán.

A továbbképző tanfolyam vezetősége olyan feladat elé állított, melyre nem lehetett előre elkészülni, melyet itt kellett átélni a konferencián.

Arra hívom fel a figyelmet, hogy az unitárius lelkészi kar a huszonkétesztendő kisbbségi sorsban szenvedések, nélkülözések, testi és lelki gyötrelmek között olyan hivatást élt meg, melynél jobb iskolát az élettől, hivatást élő ember alig kaphatott volna. E szenvedések után, melyek sok igazi gyöngyöt teremtek, jöhettünk el, mint testület ide, hazánk fővárosába, hogy munkánkon keresztül részt kérjünk a jövő magyar nemzeti élet kialakításából.

Amikor mi unitáriusok lelki eredményekről, lelki értékekről beszélünk, nem a régi értelemben vesszük a szót, amely a lelket valami láthatatlan, az étellel alig érintkező dolognak fogja fel. A mi felfogásunk a szerveesebb valláserkölcsi felfogás, amely szerint a vezető elv a szellem, a lélek, de nem olyan formában, hogy megtagadjunk minden anyagi értéket. Az anyagi érték, mint eszköz foglal helyet a mi valláserkölcsi rendszerünkben s mint ilyennek, elismerjük a maga jelentőségét. Az anyagi értékek a helyes életfelfogásban a lelkiek mellé sorakoznak fel és a lélek át- meg átszövi azokat a maga elrendezésének és értékelésének aranyzálaival.

Ilyen értelemben fogva fel a kérdést, veszem

rendre továbbképzőknek mindazokat az eseményeit, melyek lelkünk értékeit gyarapították. S amikor közelebb jövök s továbbképzők egyes tárgyaihoz fordulok, megállapíthatom, hogy az elmondott imádságok és beszédek mindnyájunknak élményt jelentettek.

Főtisztelendő József Miklós püspökünk rámutatott arra, hogy az egész egyházi és nemzeti életben az az igazi munka, amelyet az ember nem kutyakötelességből, hanem hivatástudatból s ennek megéléséből végez. Ezt az igazságot különösképpen ki kell hangsúlyozzuk, mert tudjuk, hogy a tisztultabb élet minden téren csak ilyen utakon jöhet el.

Simén Dániel teol. tanár előadásában előnkbe állította a mának legnagyobb problémáját. Milyennek kell lennie, ma, az új világ küszöbén, mondhatnánk: az idők teljességében, az unitárius lelkésznek? Az idők teljességéről beszéltek az evangéliumok is, és a jézusi korszak is az idők teljessége volt. Az idők teljessége azt jelenti, amit jelent a kultúrhistorikusok megállapítása, amikor egy kultúrkorszak véget ért és egy új kultúrkor kezdődik. Ma, az új világ küszöbén, az idők teljességében, az unitárius lelkész előtt a legnagyobb probléma az, amit Simén úgy fejezett ki, hogy ő az evangéliumi magyarra gondol. Ez azt jelenti, hogy a multat, amelyből a jelen adódik, két irányban kell tekintelnünk. A hivatalos, eddig ismert világtörténelem, elindulva a homályos multból, ott haladt át Babilon, Egyiptom, Perzsia, Görögország, Róma és a keresztény történelem földjén. Ezt neveztük világ-

történelemnek. Emellett és ezzel szemben teljes mértékben elhanyagoltuk azt a másik irányt, amely Ázsiába mutatott, a turáni és finn-ugor népek életébe. Ezzel úgyszólván, senki sem törődött, legfeljebb azok, akik kultúrhistoriával foglalkoztak. Ennek oka egyrészt az volt, hogy az a kereszténység, amelyik Magyarországon megvalósult, gondoskodott arról, hogy kiírta még a magját is minden nemzeti gondolatnak, számúzve azt, mint pogányt! A most ébredező nemzet követeli saját jogait, hogy nemzeti életének kialakításában teljes erejével részt vehessen. E két irányban szemlélhetjük a multat s így kell kialakítani egyfelől az evangéliumi, másfelől a magyar nemzeti eleméből azt az új szerves, egységes világnézetet, mely az eljövendő Magyarországon fogja majd a szellemet és a lelki életet irányítani. Erre nem mások, hanem mi mindnyájan vagyunk hivatva. És ez a hivatás egyben a mi kötelességünk is.

Hangsúlyozta az előadó azt is, hogy az unitárius hivatásérzetnek öntudatosulnia kell s a türelmesség ne a nemtörődömségben jusson kifejezésre, ne legyen a mi türelmességünk pusztán semlegesség, mert a magyar nemzeti élet minket is kötelez, s nem engedi meg, hogy minden felfogással szemben a türelmesség álláspontjára helyezkedjünk. Az unitarizmus cselekvő élet és ezt a cselekvő életet ki kell önmagunkból termelnünk.

A második előadó, dr. Abrudbányai János, teol. tanár és dékán, arra a megállapításra jutott, hogy a valláserkölcsei magyar nemzeti életet nem

lehet elválasztani az unitárizmustól és az unitárizmust nem lehet elválasztani a valláserkölcsei magyar élettől. A faji kérdésben a tudomány még nem mondotta ki az utolsó szót, de figyelmeztet, hogy e nemzeti értékben mindnyájan egyek vagyunk, tehát nem a fizikai és biológiai, hanem a lelki, erkölcsi és jellembeli értékekre kell helyeznünk a fősúlyt.

A magyar nép nemzeti életének is megvannak a maga jellegzetes vonásai, melyeket ki kell kutatnunk, meg kell állapítanunk és érvényre kell juttatnunk, s nem szabad megelégednünk azzal a megállapítással, hogy keverék nemzet vagyunk. Napfényre kell hoznunk, hogy nekünk fizikailag és biológiailag és erkölcsileg megvan minden jogunk, önálló nemzeti életünk megélésére.

Dr. Kovács Lajos sepsiszentgyörgyi lelkész, teol. m. tanár előadásában a központi kérdés a pesszimizmusnak és optimizmusnak a kérdése. E kérdés megoldása az unitárizmus sorsát dönti el. A világon csaknem minden vallásos felfogás és filozófiai szemlélet, Zarathustra tanítását, Jézus és az unitárizmus tanítását kivéve, pesszimista. Az egész keresztény világ kizárja ezt a földi életet az örökkévalóság honából és az értéket abban állapítja meg, hogy más világban keresi az üdvösséget. A világ azonban ma már elérkezett oda, hogy igyekszik a pesszimizmus sötét leplét levetni magáról. Nekünk is meg kell látnunk, hogy a Kárpátok ölében a négy folyó határait, a mi hazánkat nem szabad bibliai siralomvölgynek, halottasháznak tekintenünk. Nemzeti életünket nem élhetjük meg azzal az elképze-

léssel, hogy nemzetünk elpusztul, mert nemzetünknek örök élete kell, hogy legyen és örök élete kell, legyen itt a földön is. A föld is része az örök életnek. És ezen a földön az értékek megvalósítása az örök életben való részvétel. A lélek itt a földön is él, s itt a földön igazi értékeket küzd ki nemzeti életünkben is. Ezért nagyon fontos megállapítanunk, hogy a jézusi tanításokon van a hangsúly és nem mások tanításán. Ezért tartom olyan nagy lelki értéknek, hogy dr. Kovács eljut annak megállapításához, hogy a pesszimista barthizmusnak nincsen semmi köze az unitárizmushoz és valóban semmi köze az újtestamentomhoz sem. Az újtestamentum derűlátásában van lefektetve a tiszta unitárizmus alapja.

Erdő János kolozsvári vallástanító lelkész, teol. m. tanár gyakorlati célokat szolgáló előadásában a vallástanítás kérdéseivel foglalkozott. E tekintetben valóban sok a tennivalónk. A lelkészképzésnek a kérdése s reformja is idekapcsolódik, mert hiszen a lelkész végzi a valláserkölcsei nevelést s hogy jó eredményt érjen el, jó nevelőnek kell lennie. Az előadás mélyen szántott, s gyakorlati eredményeit a jövő fogja megmutatni.

Hazamegyünk abban a tudatban, hogy e munkából is szerves élet sarjad. Köszönetet mondva a továbbképző előadóinak, kérem a mi Atyánkat, hogy áldjon meg mindnyájunkat, hogy úgy szolgálhassuk hivatásunkat, hogy lelki nagyságunk segítse elő a mi édes magyar hazánk további feltámadását és felvirágzását. Ugy legyen.

Fontosabb sajtóhibák jegyzéke:

33. oldal felülről az 5. sorban váilk helyett: *válik*, alulról a 3. sorban tisztasága helyett: *tisztázása*.

36. oldal alulról a 15. sorban lelehetnyi helyett: *leheletnyi*, felülről a 8. sorban és helyett: *én*.

38. oldal felülről a 2. sorban hitlevi helyett: *hitelvi*.

41. oldal felülről a 3. sorban gyermeke helyett: *gyermek*, felülről a 11. sorban fejlődésben helyett: *fejlődésbe*.

47. oldal felülről a 3. sorban ismeretéből helyett: *ismeretétől*, felülről a 16. sorban biztossának helyett: *biztosításának*.

53. oldal felülről a 3. sorban kiel helyett: *kell*, alulról a 8. sorban álzóatott helyett: *áldozatot*.

54. oldal felülről az 1. sorban levén helyett: *elvén*, alulról a 7—8. sorban érintően helyett: *érdeklően*.

59. oldal 2. bekezdés, 2. sorban franci helyett: *francia*.

60. oldal 5. sorban kutató helyett: *kutatómunka*.

61. oldal 2. bekezdés, 5. sorban vilósága helyett: *valósága*.

63. oldal 1. jegyzet. Göttes helyett: *Gottes*.

65. oldal 3. jegyzet Taszay helyett: *Tavaszy*.

67. oldal. 24. sor így olvasandó: *Csodaképpen jött a kijelentés*.

73. oldal 6. jegyzet így olvasandó: *A formatörténeti iskolával kapcsolatban lásd: Cullmann O: Les récentes études sur la formation de la tradition évangélique. Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses. 1925. szept.—dec. számok. Lásd továbbá: Mc Lachlan: Liberal Christianity and modern criticism. London. 1936.*

74. oldal 7. jegyzet idézet helyett: *idézett*.